

K

Művészet és Gondolat

KALLIGRAM

EL KAZOVSZKI

■ 2015 NOVEMBER ■

XXIV. ÉVFOLYAM, 2015. NOVEMBER

T A R T A L O M

- 3 **MÁRTON LÁSZLÓ** ■
Hamis tanú (regényrészlet)
- 17 **VERSEK EL KAZOVSZKIJ KÉPEIRE**
Csehy Zoltán bevezetője
- 18 **ÁFRA JÁNOS** ■
Preparáció
- 20 **AYHAN GÖKHAN** ■
Szorongástempó
- 22 **FABÓ KINGA** ■
A léleköntő Hermész elmegy
- 24 **FEHÉR RENÁTÓ** ■
Időkapszula
- 26 **GÉCZI JÁNOS** ■
Embléma
- 28 **GEREVICH ANDRÁS** ■
Adonisz születése
- 30 **KRUSOVSZKY DÉNES** ■
A bárka (részlet egy utaslistából)
- 32 **KUKORELLY ENDRE** ■
Fehér, Fekete, Föl
- 34 **MIZSER ATTILA** ■
[Utak futottak a háznak, az ér lepattanó.]
- 36 **NÁDASDY ÁDÁM** ■
A négy nyúlánk
- 38 **NEMES Z. MÁRIÓ** ■
A nagy nyest álma
- 40 **NÉMETH ZOLTÁN** ■
[A „művészek” gyakran kapnak felkéréseket]
- 42 **ORCSIK ROLAND** ■
Kutyaviadal
- 44 **POLGÁR ANIKÓ** ■
Orpheusz galériája V. (Kháron-kutyák)
- 46 **SERESTÉLY ZALÁN** ■
nedveket semmiképp
- 48 **SIMON MÁRTON** ■
(...)

- 50 **SIROKAI MÁTYÁS**
Szirén
- 52 **SZABÓ T. ANNA**
O EL O (kapaszkodjék az ülőrúdba)
- 54 **VARGA MÁTYÁS**
[honnán nézed]
- 56 **VIDA GERGELY**
Kettős staffázs
- 58 **VILLÁNYI LÁSZLÓ**
Párbeszéd I.
- 60 **BEKE ZSOLT**
Szlov. magy. kult. (tanulmány)
- 74 **HAMAR PÉTER**
A szocialista realizmus szerelemgyereke: „a vörös giccs”
(Balázs Béla ifjúságnak szánt regényei) (tanulmány)
- 79 **PÁL SÁNDOR ATTILA**
Kísérleti tankönyv (György Péter: *A batalom képzelete. Állami kultúra és művészet 1957–1980 között*) (kritika)
- 80 **T. TÓTH TÜNDE**
A szocreál kritikája (Scheibner Tamás: *A magyar irodalomtudomány szovjetizálása. A szocialista realista kritika és intézményei, 1945–1953*) (kritika)
- 82 **KECSMÁR SZILVIA**
Ködfátyolon túl (Németh Ványi Klári: *Anarcsi boszorkányok*) (kritika)
- 83 **JÉGA-SZABÓ KRISZTINA**
Feminista irodalomtörténeti széljegyzetek (Kádár Judit: *Engedelmes lázadók. Magyar írónők és nőideálkonstrukciók a 20. század első felében*) (kritika)
- 87 **BÁN ZOLTÁN ANDRÁS**
BETŰTÉSZA
A Holokauszt-irodalom zsánere (III. rész) (esszé)

KALLIGRAM
Művészet és Gondolat

FŐSZERKESZTŐ: Mészáros Sándor
kalligram@interware.hu

SZERKESZTŐK:
Tóth-Czifra Júlia
toth.czifra.julia@gmail.com

Szilágyi Zsófia
szilagyi73@gmail.com

GRAFIKAI SZERKESZTŐ: Hrapka Tibor
TÖRDELŐ: Róth Andrea
FELELŐS KIADÓ: Szigeti László

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG ELNÖKE:
Grendel Lajos

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG TAGJAI:
Földényi F. László,
Keserű József,
Márton László,
Németh Zoltán,
Rédey Zoltán

FŐMUNKATÁRSÁK:
Cseh Zoltán,
Hiznyai Zoltán

Szerkesztőség és kiadó:
811 03 Bratislava–Pozsony,
Staromestská 6D, 2. emelet,
tel./fax: (00421 2) 544 15 028

Levél cím: KALLIGRAM spol. s r. o.
P.O. Box 223, 810 00 Bratislava 1

Szlovákiai megrendelések:
distribucia@kalligram.sk,
valamint a szerkesztőség címén.
Magyarországi elérhetőség:
kalligram@interware.hu

Támogatóink:
A Szlovák Köztársaság Kormányhivatala
(Realizované s finančnou podporou Úradu
vlády Slovenskej republiky – program
Kultúra národnostných menšín 2015)

Nemzeti Kulturális Alap

Kiadja: Kalligram Kiadó Kft., Pozsony
és Kalligram Polgári Társulás
(OZ Kalligram, Fő utca 39/17, 929 01
Dunajská Streda/Dunaszerdahely,
IČO 42 291 810).

Nyomja: Expresprint spol. s r. o.,
Partizánske
Példányszám/Náklad: 1000 db/ks
Ára: 700 Ft / 2,5 EUR.

Magyarországon terjeszti
a Relay Hírlapkereskedelmi Rt.
és a regionális részvénytársaságok.

EV 358/08 ISSN 1335-1826

Havilap, megjelenik az adott hónap 1-jén
www.kalligram.eu

HAMIS tanú

Számításba véve annak lehetőségét, hogy az olvasó nem ismerős napjaink Budapestjén, szeretném szíves tudomására hozni, hogy a képviselőház a Főherceg Sándor utcában található, a Nemzeti Múzeum szomszédságában, és Ybl Miklós tervei szerint épült a kiegyezéskor, bár azóta már többször át kellett alakítani. Itt, a képviselőház üléstermében mondott el a mai napon, 1882. május 23-án, kedden Döbröghy Géza egy sokat emlegetett és történetünk szempontjából nagy jelentőségű beszédet.

A képviselőházban aznap a boszniai helyzetről volt szó. Egészen konkrétan az volt a vita tárgya, hogy a tisztelt ház megszavazza-e a Bosznia-Hercegovinában tervezett vasútépítésre szolgáló hitel keretösszegét. Ehhez a kérdéshez szólt hozzá Döbröghy Géza képviselő (Függetlenségi Párt).

Azzal kezdte, hogy az ő falujában, Tiszaréten borzalmas gyilkosság történt. Még húsvét előtt, április elsején került rá sor, de csak most derült ki a szörnyű bűncselekmény. A tiszaréti zsidók becsaltak egy tizennégy éves cselédlányt a zsinagógájukba. Ott letepertek, elvágták a torkát, és belesorgatták a vérét egy hagymahéj színű cseréptálba. Sőt, nem is egy cseréptálba csorgatták, hanem kettőbe, és csak az egyik volt hagymahéj színű, mert a másik tojásrántotta színű volt. Az ugyanis köztudomású, hogy a zsidóknak egy keresztény szűzlány vérét kell belesütniük a húsvéti kovásztalan lepényükbe, más néven maceszba, megint más néven pászkába. Ezt a Talmud szigorúan előírja nekik. Ő, Döbröghy Géza szívesen fel is olvassa a Talmud erre vonatkozó részletét. Itt van a felöltője belső zsebében a Talmud hiteles német fordítása, amely Rohling professzor szaktudását dicséri.

A képviselőház elnöke, Poós Tamás (Szabadelvű Párt) figyelmezteti a felszólalót, hogy jelenleg a boszniai vasútépítés ügye van napirenden, és ettől a tárgytól lehetőleg ne kalandozzék el.

A felszólaló folytatja (emelt hangon): ő, Döbröghy Géza még a nevét is tudja a szegény kis cselédlánynak: Eszternek hívták, amíg élt, Ölyvesi Eszternek. Levágták a zsidók, mint egy csirkét, mert keresztény szűzlány vére nélkül nem érvényes a zsidó Húsvét, más néven Pészach, amikor a zsidók az Egyiptomból való kivonulás emlékét ünneplik, amely kivonulás – az előzményeivel együtt – világosan mutatja, milyen alávaló módon bánnak el a zsidók az őket befogadó gazdanéppel. Benne van a Bibliában. Ő, Döbröghy Géza szívesen fel is olvassa a Biblia erre vonatkozó részletét. Itt van a felöltője belső zsebében

a Biblia, természetesen a Károlyi Gáspár által készített, reformátusok által használt fordítás, de szükség esetén a Káldi György-féle katolikus változatot is felolvassa, mert az is itt van a felöltője belső zsebében, továbbá Rohling professzor három kötetes fahigiéniái bibliakritikája is itt van.

A házelnök emlékezteti a képviselő urat, hogy most arról vitatkozunk, megszavazzuk-e a boszniai vasút hitelkeretét, és ha igen, akkor a Zágrárból induló vaspálya Banja Lukán vagy Mosztáron át vezessen-e Sarajevóba, függetlenül attól, hogy ezt a kérdést majd még a horvát képviselőház is meg fogja vitatni.

A felszólaló folytatja (torka szakadtából): ő, Döbröghy Géza gyalázatos árulásnak tartja a zsidók Egyiptomból való kivonulását. Ennek ellenére igen szerencsésnek tartaná, ha a zsidók Magyarországról is kivonulnának mind egy szálig, ahányan csak vannak. Ezt a magyar állam, különböző adminisztratív eszközökkel, akár meg is könnyíthetné nekik. De nem ez történik! Hanem az ellenkezője! Tízezrével, százezrével özönlenek be az országhatáron Oroszország felől a kaftános, pajeszos menekülő csordák, úgyhogy már teljesen ellepték az ország északkeleti részét! És mi befogadjuk őket? Magyarország olyan, mint egy túlterhelt hajó! Ha még egy mázsa terhet ráeresztünk, menthetetlenül elsüllyed. Akkor is elsüllyed, ha egy mázsa arany ez a teher, hát még akkor, ha egy mázsa csatornaszenny! A Tiszaréten történt rituális gyilkosság pedig világosan mutatja, mit várhatunk az Oroszországból ránk zúduló bevándorlóktól, menekültektől és egyéb zsidó aljanéptől! Ölyvesi Eszter vére az égre kiált!

A házelnök eszébe juttatja a felszólalónak, hogy iménti kijelentései felekezeti elleni izgatást tartalmaznak, és azt ő nem tűrheti. Az igazságügy-miniszter, Trombitás Alfréd, aki jobban ismeri a polgári törvénykönyv reformtervét, mint a házszabályt, nem bírja türtőztetni magát, és közbekiabál: „Hogy merészel az úr egy vérgőzös dajkamesét, egy sötét és gonosz középkori babonát a hajánál fogva ideráncigálni közénk? Ez itt egy felvilágosult, modern jogállam törvényhozó testülete, nem pedig falusi kocsmá!” (Közbekiáltás szélsőbalról: „Az is a zsidóké!”) „És ha már tényállításra vetemedik az úr: milyen bizonyítékai vannak az úrnak arra, hogy Tiszaréten rituális gyilkosság történt?”

A felszólaló (mint aki erre várt) azt feleli: neki erre cáfolhatatlan bizonyítékai vannak. Sziklaszilárd bizonyítékai! Itt van a felöltője belső zsebében Rohling professzor enciklopédikus műve, *A zsidó rituális gyilkosságok igaz története, a középkortól napjainkig*. Ugyancsak itt van a felöltője belső zsebében a tiszaréti plébános, Adamant Jenő hozzá, Döbröghyhez intézett magánlevele, miszerint a vidékünket sújtó elemi csapások, legfőképpen a szőke Tisza polipkarjainak megannyi árvizes ölelgetése valójában az isteni gondviselés ujjának intései, melyekkel az elkorcsosulás, a vallástalanság és a liberalizmus rémálmából ébresztget minket. Hiszen a tisztelt Ház a múltkor már kis híján megszavazta a polgári házasságot is! Végül itt van a felöltője belső zsebében a tiszaréti zsidó templomszolga fia, Spitz Móric által tett terhelő vallomásról fölvevett hivatalos jegyzőkönyv, amelyben a Móric gyerek részletesen előadja, miképpen leste ki a kulcslyukon keresztül a tiszaréti sakter, más néven rituális metsző és három bűntársa által végrehajtott vadállati kegyetlenségű gyilkosságot. Innen tudjuk a részleteket is, például a cseréptálok színét.

Trombitás miniszter csodálkozva kérdezi: „Jegyzőkönyvről beszél az úr? Honnan szerzte az úr azt a jegyzőkönyvet?” Mire a felszólaló (diadalmasan): azt ő az ügyben eljáró vizsgálóbírótól, Viola Mihálytól kapta egy hozzá, Döbröghyhez intézett magánlevél mellékleteként. Az is itt van a felöltője belső zsebében.

Mire a miniszter elsápad, és így szól: ő mostanáig erről az egész ügyről nem tudott. Így hát azt sem tudhatta, hogy vizsgálóbíró van kirendelve, aki Tiszaréten nyomozást folytat. Megígéri, hogy sürgősen tájékozódni fog, és miniszteri hatáskörében megteszi a kellő intézkedéseket. Most pedig beszéljünk valami másról, például a boszniai vasútépítés hitelkeretéről.

Azt is mindjárt elmondom, hogyan került sor Viola Mihály vizsgálóbíró kirendelésére. Előbb azonban szeretném beavatni az olvasót abba a vitába, amelyhez Döbröghy képviselő az imént látott szakszerűséggel szólt hozzá.

Ha már polipkarokról esett szó a föntiekben, akkor jussanak eszünkbe a hidrafejek is. Történetünk évében, 1882-ben szeretett magyar hazánkra két irányból, északkeletről és

délnyugatról vicsorognak egy-egy nyomasztó problémakör hidrafejei, és az ilyen fejeknek tudvalevően az a tulajdonságuk, hogy amikor egyet levágunk közülük, mindjárt kettő nő a helyébe. Amikor egy gondot nagy nehezen megoldunk, a megoldás szükségszerű velejárója lesz két másik, az előzőnél jóval súlyosabb gond.

Az egyik hidrafej a boszniai rendezési válság (ez vicsorít felénk délnyugatról), a másik a galíciai menekültválság (ez meg északkeletről).

Csak röviden, hogy az olvasó lássa az összefüggéseket: csapataink ideiglenesen Bosznia-ban és Hercegovinában állomásoznak, továbbá Novibazár egy részében is. Sajnos a török hatóságok, amelyek az említett tartományokban ötszáz évig folyamatosan fenntartották a rendet, újabban annyira ellanyhultak, hogy mindennapossá váltak az összecsapások, mindenütt felkelések robbantak ki, és az egyre súlyosbodó polgárháborús állapot azzal a veszéllyel fenyegetett, hogy menekülő kulturálatlan idegenek százezrei – köztük mohamedánok is! – fognak Szlavónián keresztül Magyarországra özönlöni, úgyhogy 1878-ban sürgősen lépni kellett.

Csapatainknak már csak azért is muszáj volt megszállniuk a Nyugat-Balkánt, mert ha sokat totojázunk, akkor Szerbia szállja meg, és ugye nem kell magyaráznom, hogy ez milyen következményekkel járna. Például az lenne az egyik igen veszélyes következmény, hogy létrejönne egy erős délszláv állam, amely Oroszország szövetségeseként Horvátország megszerzésének ürügyével hátbadöfné a Monarchiát. Úgyhogy szépen odamasírozunk, és meghiúsítottuk ezt a készülődő disznóságot.

Most ott vagyunk a Nyugat-Balkánon (ideiglenesen), és építjük csórikáimnak a vasúti hálózatot. A sok százezer bosnyák menekülő pedig nem menekül, hanem ül a fenekén, mert Bosznia-Hercegovina biztonságos ország, ahol olyan szigorú vagy még szigorúbb rend uralkodik, mint a török hódoltság fénykorában.

Igen ám, de ha már megszálltuk ezeket a vadregényes történelmi tájakat, akkor az sem ártana, ha a jogállásukat rendeznénk. Például el kellene döntenünk, hogy az Osztrák-Magyar Monarchián belül Ausztriához tartozzanak-e, mint Csehország és Galícia, vagy inkább Magyarországhoz, mint Horvátország és Szlavónia.

Szerintem tartozzanak Ausztriához, vacakoljanak velük az osztrákok. Finanszírozzák ők a boszniai vasútépítést meg a többi hóbelevancot, és akkor nekünk, magyaroknak az egész nyugat-balkáni hacacaré egy krajcárunkba sem kerül.

Nem jó, nem jó. Ha Ausztriához csatoljuk a Nyugat-Balkánt, akkor az osztrák sógor olyan óriási lesz, mint egy elefánt, úgyhogy mi, magyarok eltörpülünk mellette, mint egy egér, és az egész világ látni fogja, hogy a dualizmus úgy, ahogy van, bakfitty és pókmáj. Mindenki észre fogja venni, hogy a Monarchián belül Magyarország éppúgy nem egyenrangú Ausztriával, ahogyan Budapest sem annyira jelentős város, mint Bécs. Különben is, Bosznia a középkorban a magyar király fennhatósága alatt állt, úgyhogy nehogy márhogy lemondjunk a jogos tulajdonunkról!

Szerintem csatoljuk Bosznia-Hercegovinát Magyarországhoz, azt az iciri-piciri Novibazárt pedig megkaphatja Ausztria, és akkor mi leszünk a sokkal nagyobbak. Vagy inkább, tudjátok, mit, Novibazár is legyen a miénk. Egyszer már úgyis a miénk volt az egész cucc, ha jól emlékszem, Nagy Lajos király idején.

Nem jó, nem jó. Ki az Isten haragjának van annyi pénze, hogy fizesse azt a sok vasutat meg közutat meg középületet meg közvilágítást, amit ott egyik évről a másikra fel kell építeni, a viaduktokról nem is beszélve? Nehogy már mi, magyarok álljuk a cechet a bosnyákok kikupálódásáért! Kicsik vagyunk mi ahhoz, és kevesen! Mi, magyarok már így is kisebbségben vagyunk a saját hazánkban! Már így is tele vagyunk szláv nemzetiségekkel! És akkor még felvegyük Boszniát is a hátunkra púpnak? Aztán abból mi lesz, ha tízezerrel idevándorolnak a bosnyák cukrászok? Beleragadunk a törökmézbe!

Szerintem egyesítsük a horvátok lakta országokat és tartományokat, méghozzá osztrák-magyar közös közigazgatás alatt, és akkor horvát testvéreink lennének a Monarchia leghívebb támaszai.

Na még csak ez hiányzik, meg a faszomra egy bibircsó! Összegyúrni Horvátországot és Szlavóniát Boszniával és Hercegovinával? Hozzáadni élesztőnek Dalmáciát és Isztriát, sütőpornak pedig a görzi grófságot? Milyen pogácsa vagy palacsinta fog abból kisülni?

Létrehozunk egy bazi nagy horvát államot, mire a horvátok hálából azt fogják követelni, hogy Zágráb legyen éppolyan egyenrangú főváros, mint Budapest, és akkor a dualizmus átalakul trializmussá. Több se kell a cseheknek, ők meg azt fogják követelni, hogy Prága legyen éppolyan egyenrangú főváros, mint Zágráb meg Budapest, vagy inkább még sokkal egyenrangúbb, és akkor a trializmus átalakul kvadrializmussá.

Most már ebből elég, álljon meg a dísz- és gyászmenet!

Én ezektől az idegen szavaktól hülyét kapok.

Én meg sík ideg leszek.

Várjatok csak, ez még mind semmi. Most mondom a legjobbakat. Ha a dualizmus átalakul trializmussá, az annyit jelent, hogy az egyesített Nagy-Horvátország tokkal-vonóval elszakad a magyar koronától. Azonkívül Fiumét is elveszik tőlünk, úgyhogy nem lesz többé kijáratunk a tengerhez. És hatvannégy vármegye helyett marad nekünk ötvenkettő.

Ne már...

De bizony! Ettől a csehek vérszemet kapnak, és elveszik tőlünk a tótok lakta északi vármegyéket, Árvát és Liptót mindenképpen, de valószínűleg Trencsént és Turócot is. Mert ha a trializmus átalakul kvadrializmussá, az annyit jelent, hogy ötvenkét vármegye helyett marad nekünk negyvennyolc.

A kurva életbe!

Mindig minket, magyarokat bántanak!

Gyönyörűszép szám a 48, én tiszta szívemből 48-as vagyok, de akkor is basszák meg az anyjukat!

Amikor pedig mindez meglesz, Nagy-Horvátország belecuppan Kis-Szerbia seggébe, és ez – dualizmus ide, trializmus oda – annyit jelent, hogy az egész Balkán-félsziget Oroszország fennhatósága alá kerül, miután a Monarchia és mi, magyarok tálcán kínáltuk a cárnak. Ha meg nem ezt akarjuk, akkor előbb vagy utóbb be kell vállalnunk egy fegyveres konfliktust, magyarán szólva, háborút Oroszországgal, amelyet aligha nyerhetünk meg, mert a köztünk élő szláv nemzetiségek az első adandó alkalommal elárulnak minket, és beállnak muszkavezetőnek.

Ilyen nyomasztó gondok közt hánykolódtak a felelősségtudattól áthatott magyar államférfiak. Nem csoda, hogy fellélegzést, felfrissülést hozott nekik, amikor a bonyolult pénzügyi vita közepette Döbröghy Géza előhozakodott az iménti üdítő, naiv tiszaréti rémtörténettel. Amúgy eszük ágában sem volt elhinni ezt a gyerekes badarságot. Inkább csak nevettek rajta, és egy kicsit furcsálkodtak. Hát lehetséges, hogy napjainkban, a XIX. század utolsó harmadában akad még értelmes, művelt ember, aki ezt az agyrémet elhiszi?

Pedig akad. Nemcsak Döbröghy hitte szilárdan, hogy a tiszaréti zsinagógában rituális gyilkosság történt, hanem Döbröghy elv- és képviselőtársa, Istóky Győző is, a Függetlenségi Párton belüli Antiszemita Frakció megalapítója. Tőle kapta Döbröghy (persze, csak kölcsön) Rohling professzor műveit, amiből arra következtethetünk, hogy Istóky, ellentétben Döbröghyvel, tud németül. És ha már frakció van körülötte, akkor persze a frakciótagok is hisznek a vérvádban, de ők csak fél szívvel. Öten vannak, ötször fél szív anyyi, mint kettő egész öt tized szív.

Ez a Géza gyerek nem ért semmihez. Öt éve itt bassza a rezet a képviselőházban, és még egyszer sem szólalt fel. Ez a mai szöveg volt a szűzbeszéde. A pénzügyreform neki magas. A közigazgatási reformot megugatja, de azt is csak az ülés után, a Szikszaiiban, sörrrel és diólikórral megalapozva. Na de most megtalálta azt a szakterületet, amelyhez kellő kompetenciával hozzászólhat. És milyen leleményesen kapcsolja össze a rituális gyilkosságot a menekültügyi válsággal!

Bizony ám, a másik hidrafej, amely hazánkra vicsorog, a galíciai menekültügyi válság. A zsidók Oroszországból tízezerrel, százezerrel özönölnek a velünk szomszédos Galíciába, régi magyar nevén Gácsországba vagy Halicsba. Jönnek a Prut és a Szeret völgyében. Lebzelnek Stanisluban, lopják a napot Drohobicsban. Átlopakodnak az Uzsoki-szoroson, végigsompolyognak a Vereckei-hágón, és mindjárt itt lesznek közöttünk, pedig már így is tele vagyunk zsidókkal.

A közvélemény józanabb, mérsékeltbb része annak az óhajnak ad hangot, hogy le kell zárni az államhatárt. Építsünk szögesdrót-kerítést a galíciai határra, Jablonkától

Körösmezőig, jó sok őrtonnyal és nagy létszámú, szigorú határrendőrséggel. Az majd gátat vet a népvándorlásnak.

A radikális megoldás hívei azt javasolják, hogy a menekülteket még a galíciai oldalon le kell tartóztatni, gyűjtőtáborba vinni, ott megásatni velük a sírjukat, és belelőni őket.

És persze itt vannak az érzelgős emberbarátok, a taknyukat csorgató, nyáladzó humanisták, akik azt makogják, hogy szerencsétlen embertársaink – mármint az Oroszországból menekülő, kampós orrú zsidók és pereputtyuk – úgysem akarnak Magyarországon letelepedni, hanem az a szándékuk, hogy kivándorolnak Amerikába. Úgyhogy adjunk nekik egy karéj kenyeret meg egy pohár vizet, aztán szállítsuk el őket Fiumébe vagy Triesztbe, ahol hajóra ülhetnek Isten hírével.

Na persze. Ahogy azt elképzelik az ilyenek. Az új orosz cár átdobja hozzánk a zsidóit, mi meg államköltségen etessük, itassuk, babusgassuk őket. Még jó, hogy nem akarnak vasúti első osztályon, hálókocsiban utazni Trisztbe vagy Fiumébe. Mintha nászútra mennének. Vagy kéjutazásra!

Ismét csak röviden, hogy az olvasó lássa az összefüggéseket: az oroszországi pogromok tavaly, 1881-ben kezdődtek, miután egy forradalmi terrorszervezet aktivistái meggyilkolták az öreg cárt. A cár a hintójában ült, amikor valaki a tömegből bombát dobott rá. A bomba felrobbant, húsz ember szörnyethalt, és legalább ötször annyian megsebesültek. A cárnak azonban semmi baja nem történt, mert a hintót golyóállóknak és bombabiztosnak építették, tudniillik addig már hatszor kíséreltek meg merényletet az uralkodó ellen.

Így tehát a cár, akin egy karcolás sem esett, megparancsolta, hogy haladjanak tovább. Csakhogy ez nem volt lehetséges, mert a robbanás végzett a lovakkal. A kíséret tagjai hiába könyörögtek az uralkodónak, hogy maradjon a biztonságot jelentő hintóban, és várjon, amíg hoznak újabb lovakat, a cár úgy látta, hogy elmúlt a veszély. A tömeg – már aki élt és mozgott – szétfutott, a hintó körül csak vértócsák, leszakadt testrészek, halottak és jajgató sebesültek maradtak. A merénylők (ha ugyan többen voltak), amilyen gyáva patkányok, nyilván elszaladtak a többiekkel együtt. A cár kinyitotta a hintó ajtaját, és kilépett a kövezetre.

Ebben a szempillantásban egy mozdulatlanul heverő, hottestnek látszó ember felugrott, és újabb bombát hajított a hintó felé. A robbanás letépte a cár mindkét lábát. Másfél óra múlva halott volt.

A hírlapok részletes tudósítást közöltek a merényletről. Többnyire azt is hozzáfűzték, hogy mind a tettesek, mind a felbujtók zsidók. Csak zsidók lehetnek. Keresztény orosz ember képtelen volna ilyen aljas és gyáva bűncelekményre az uralkodója ellen.

Utóbb kiderült, hogy a merényletet megszervező és végrehajtó csoport tagjai egytől egyig oroszok és keresztények. Zsidó nem is lehetett tagja a csoportnak, mert a csoport az Oroszországban élő hárommillió zsidót kapitalista kizsákmányolóknak tartotta, és ennek megfelelően gyűlölte. Ám ez a tény nem felmentő, hanem terhelő bizonyíték volt a zsidókra nézve. Lám csak, ezek, amilyen alattomos patkányok, még a narodnyikok közé is befurakszanak! Még a népi forradalmárokat is ők pénzelik, ők irányítják! Álcázzák magukat, sötétben bujkálnak, makacsul tagadják bűnösségüket. Pedig most már csak a töredelmes beismerő vallomás segítene rajtuk. Vagy most már inkább az sem.

Két nappal azután, hogy a hírlapok beszámoltak a cár elleni merényletről, Oroszország zsidólakta falvaiban és városaiban fellángoltak a pogromok. A szó szoros értelmében fellángoltak, mert a pogrom velejárója a gyűjtogatás.

A pogrom úgy kezdődik, hogy a zsidók elkezdenek összevissza rohangászni, mint a megbolygatott hangyák vagy természetek.

A zsidó összekapkodja a holmiját, és a gyerekeivel kirohan a vasútállomásra, noha tudhatná, hogy a vasútállomáson összegyűlt zsidókat verik agyon legelőszőr.

A zsidó kirohan a városból a mezőre, noha tudhatná, hogy a mezőn három versztányi messzeségből is észreveszik, és utoléri, és összezúzzák a csontjait.

A zsidó elrejtőzik a padláson, noha tudhatná, hogy a padlásról le fogják hajítani.

A zsidó elrejtőzik a pincében, noha tudhatná, hogy a pinceablakon petróleumot öntenek be, amelyet égő rongy követ.

A zsidó elrejtőzik a máshol rejtőzködő zsidó szomszédja lakásán, noha tudhatná, hogy az ő belét ugyanúgy kitépik a hasüregből, ahogy a szomszédját kitépnék, ha a lakásban találnák.

A zsidó elrejtőzik helyben maradó keresztény szomszédja lakásán, noha tudhatná, hogy a házmester úgymint nyomra vezeti az őrző csőcseléket.

A zsidó meghúzza magát a sötétben, és retteg a sötétből, mert a sötétben semmit sem lehet látni.

A zsidó kióvakodik a világosságra, és iszonyodik a világosságtól, mert a világosságban mindent lehet látni.

A zsidó kerüli a többi zsidót, noha tudhatná, hogy egyedül semmi esélye a védekezésre.

A zsidó sokadmagával összezsúfolódik, noha tudhatná, hogy úgy fogják együttvéve ledarálni őket, mint a mozdony kereke a sínekre terelt birkanyáját.

A zsidó szervezi a fegyveres önvédelmet, noha tudhatná, hogy erre nincs idő, nincs bátorság és nincs lehetőség, és hogy ezzel csak még inkább felhergeli a bosszúszomjas néptömeget.

A zsidó maga köré gyűjti kedves tárgyait, noha tudhatná, hogy ezek a tárgyak halálos ellenségei lesznek. Tudhatná, hogy a saját asztalkendőjével fogják megfojtani. Hogy a saját kenyérszelletelő késével fogják elvágni a torkát. Hogy a saját borospoharának szilánkjait fogják beletömni a szájába. Hogy a saját esernyője hegyével fogják kiszúrni a szemét. Hogy a saját éjjeliszekrényének acélveretes oromdíszébe fogják beleverni a homlokát.

És aztán bekövetkezik mindaz, ami előre tudható volt. Továbbá bekövetkezik sok olyasmis is, amit nem látott előre a csekély teherbírású képzelőerő.

Ott fekszenek a halottak. Teljesen halottak és félig-meddig halottak. Épnek látszó halottak és megcsönkített halottak. Azonosítható halottak és felismerhetetlenné tett halottak. Szénné égett halottak és lepénnyé taposott halottak. Magukban heverő halottak és családostul heverő halottak. Egyenesen fekvő halottak és törött gerincű, derékszögben kifordult lábú, elgörbült halottak. Belső szervek nélkül tátongó halottak és hosszában kettéhasított halottak.

Ablakon kidobott csecsemők, fejjel a falhoz csapott csecsemők, labdaként magasba hajtott, kés hegyével elkapott csecsemők, feldarabolt csecsemők, szétmarcangolt csecsemők, anyaméhből kimetszett magzatok. Fialat lány, akinek levágták az orrát, miután megerősakolták. Fialat lány, akinek levágták a mellét, miután megerősakolták. Öregasszony, akire rádobtak egy vaskályhát az emeletről. Öregember, akinek rozsdás szögek állnak ki a halántékából.

Ahol még nem volt pogrom, onnan menekülnek a zsidók, mert nem akarnak addig várni, amíg elkezdődik. Ahol már volt pogrom, onnan menekülnek a zsidók (már aki életben maradt), mert nem akarnak addig várni, amíg ismét elkezdődik.

A magyar politikusok egy része annak a vélekedésnek adott hangot, hogy a menekültügyi válságot Oroszországban kell megoldani. Az új cár, az előzőnek a fia vagy fékezze meg a zsidóellenes zavargásokat, vagy tartóztassa fel a menekültáradatot, amely Magyarország biztonságát most már kolyan veszélyezteti.

Mi a saját szegényeinket és elesettejinket sem tudjuk gyámolítani. Hát akkor hogyan is fogadhatnánk be több százezer, esetleg több millió koldusszegény, vadidegen menekültet? Ha én egy palack tintát egy nagy tóba öntök, azért annak a vize nem romlik el, és mindenki ártalom nélkül megihatja. A nagy angol vagy amerikai népsokaságban a zsidó feloldódik, úgyszólván elenyészik. Ugyanez áll Franciaországra nézve is. De ha a magyar levesbe önt az ember egy palack tintát, nagyon is megromlik a leves, és azt meg nem eheti az ember!

Ezek nem azt a nyelvet beszélik, amit mi. Nem azt az öltözéket viselik, amit mi. Nem azt az ételt eszik, amit mi. Nem azt az Istent imádják, akit mi. Nem azt a törvényt tisztelik, nem azt a szokást követik, amit mi. Nem azt a munkát végzik, amit nagyra becsülünk. Hangosan imádkoznak, némán csálnak. Szemetelnek, az út szélén végzik a kisdolgukat és a nagydolgukat. Behurcolják a kolerát és a pestist. Tele vannak tetűvel. Panaszkodnak, vádaskodnak, vesztegetnek. Nehogy már beengedjük őket, mert ha ezek egyszer beteszik ide a lábukat, soha többé meg nem szabadulunk tőlük.

Sok magyar politikus gondolkodott így, nemcsak a Függetlenségi Pártban, hanem a „mérsékelt ellenzék” néven emlegetett Nemzeti Pártban is, sőt a kormányon levő Sza-

badelvű Pártban is akadtak férfiak, akikről nem állt távol ez a látásmód. És ha a politikusok, valamint az újságírók között akad nem kevés, aki így gondolkodik, akkor nyilván a közvéleményben is jelen van az ilyen vagy ehhez hasonló felfogás.

Hogy messzire ne menjek, a tiszaréti közvéleményre mélységesen jellemzők voltak az imént megjelölt nézetek. A tiszaréti közvélemény öt személyből áll, ezek pedig: a plébános, a református lelkész, a falubíró, a jegyző és a tanító. Módszertani okokból nem számítom a közvéleményhez Döbröghy Gézát, aki ritkán tartózkodik a falujában, de persze nagy hatással van a közvéleményre, valamint a Züszmannt sem, aki ugyan művelt embernek számít – én legalább tíz-tizenkét könyvet számoltam össze a házában –, és két hírlapra is előfizet, az *Egyetértésre*, valamint a *Taksonyvidékre*, de azért senki sem gondolja, maga Züszmann sem, hogy ő része a tiszaréti közvéleménynek.

A tiszaréti közvélemény már akkor is galíciai menekülthordákat vizionál, ha meglát négy-öt egymást követő tutajt a Tiszán, rajtuk Máramarosba vagy Beregbe való tutajosokkal. Meghül az ereiben a vér, mármint a közvéleménynek, ha megpillantja az Ungvár környéki orthodox zsidók jellegzetes fekete kalapját. Elszörnyed, ha meghallja német beszédjüket, amelyet a németül tudók sem értenek, mert az nem is német nyelv, hanem csak egy eltorzított, romlott zsargon.

Márpedig a húsvét előtti szombaton ezektől a kalapoktól volt fekete, és ettől a zsargon-tól volt lármás a falu. Tiszaréten aznap a zsidók sakterválasztást tartottak, miután a régi metsző elköltözött, és most a Törkő-vidéki falvakból, továbbá Beregszász környékéről jöttek az állásra pályázó, ünneplő ruhás jelöltek. Nahát, csakis ők ölheték meg szegény Esztert, mert más józan magyarázat nincs rá, hogy Eszter aznap eltűnt, és azóta sem látta senki. A föld ugyebár nem nyelhetette el!

Eszter édesanyját, özvegy Ölyvesi Jánosnét a tiszaréti közvélemény fenntartás nélkül, teljes támogatásáról biztosította, amikor a szerencsétlen asszony, legszebb hárászkenődjével a vállán, sírva könyörgött a tekintélyes férfiaknak, segítsenek előkeríteni a lányát.

Adamant plébános kioktatta a nőt, hogy olyan esetek, amikre ő gondol, régen, a középkorban csakugyan előfordulhattak, de manapság egy civilizált országban, aminő Magyarország, ilyesmire még csak gondolni is badarság. Ennél többet nem mondhatott, mert az asszony nem az ő gyűlekezetéhez tartozik, nem az ő dolga nevelni. Beszéljen a fejével Lápóssy tiszteletes úr!

A református lelkész arra figyelmeztette az asszonyt, hogy addig nincs joga gyilkosokról beszélni, amíg minden kétségen kívül be nem bizonyosodik, hogy csakugyan gyilkosság történt, és azt a zsidók követték el. Gyakran előfordul, hogy a zsidókat alaptalanul gyanúsítják azzal az esettel, amire Ölyvesiné gondol. Hajdúnánáson például az történt húsz évvel ezelőtt, hogy eltűnt egy kishű, és a nép ott is a zsidókat gyanúsította, pedig a kishű még aznap kimászott a szalmakazalból, ahová befúrta magát, és mindössze annyi történt vele, hogy aludt egy jót. Mezőtelegden pedig, talán 1871 nyarán egy testvérpár tűnt el, amit szintén megpróbáltak rákenni a zsidókra, és csak másnap derült ki, hogy a két gyerek eltévedt az embermagasságú kukoricásban. Ilyen intelmek után a tiszteletes úr megrotta Ölyvesinét, amiért nem őhozta, hanem a plébánoshoz fordult elsőként a gyanújával. Talán bizony nem bízik meg benne, a lelkipásztorában? Vagy talán át akar térni katolikus hitre? Na, csak azt próbálja meg! Azt nagyon meg fogja keserülni!

A falu bírása, Borbély Gábor leültette Ölyvesinét a lócára, sőt még egy keszkenőt is a kezébe nyomott, hogy azzal törölgesse a könnyeit. Özvegyember volt, megtehetette, senki sem számoltatta el a keszkenőkkel. Majd a menyé, a Bözsi kimossa, még ha Ölyvesiné nagy bánatában belefújja is az orrát.

Mit akar tőlem a nénemasszony? Hogyan képzeli kend? Mi vagyok én? Falubíró vagyok, nem vizsgálóbíró! Nincs jogom nyomozni! Nem is értek hozzá! Meg is büntetnének érte! Micsoda? Hogy menjünk be a zsidótemplomba? Nézzük meg a padlót, hátha ragad a vértől? Nyissuk fel a tóraszekrényt, hátha ott vannak elrejtve a véres kések? Vizsgáljuk át az előpitvart, hátha rábukkanunk a cseréptálakra, amelyekbe csorgatták a kend lánynának a véré? Forgassuk át a hátsó udvarban a földet, hátha ott van a kend lánya elásva?

Erről ne is ábrándozzék a nénemasszony! Én, Borbély Gábor a helyi közigazgatás képviselője vagyok, és a vallásszabadságról intézkedő 1868. évi 53. törvénycikk 12., 13. és

16. paragrafusa értelmében köteles vagyok tiszteletben tartani minden Magyarországon bevett vallás vagy más néven religio recepta önkormányzatiságát és belső szervezeti működését. Ez magyarul annyit jelent, hogy a zsidótemplomba csak akkor mehetünk be, ha szólok a Züszmann-nak, és ő kinyitja.

Mármost egyrészt a Züszmann nem nyitja ki, mert bolond is volna, ha megtenné, másrészt én sem szólok neki, mert Húsvét vasárnap van, amikor Krisztus feltámadását ünnepeljük, és én ezen a szent napon nem állok szóba zsidóval. Máskor, ha muszáj, igen, de ma meg holnap semmi szín alatt. Mert azt ugye nénémasszony is hallotta a tiszteletes úrtól nem egyszer, nem kétszer, hogy Krisztust éppen a zsidók ölték meg. Élve felszögezték a keresztfára!

Hogy akkor most mit csináljon a nénémasszony? Megmondom én azt kendnek. Tesék holnap átmenni Tiszaugarra Nyúzó szolgabíró úrhoz. Majd ő igazságot tesz, amelynek szolgáltatására én nem vagyok jogosult, mert kicsi vagyok én ahhoz. Majd ő kinyomozza, hová tették azok a zsidók a kend lányát. Lássa, nénémasszony, neki aztán van joga nyomozni. Ő tud is, szeret is nyomozni. Ő aztán, ha egyszer nekiáll, akkor, kedves nénémasszony, úgy ki lesz nyomozva a kend panasza, hogy csak úgy porzik.

Ám egyelőre még csak az országút porzik, amikor másnap, Húsvét hétfőn Ölyvesiné elindul a szolgabíróhoz Tiszaugarra. Nem valami nagy út, jóformán csak egy macskaugrás. Jó hátaslóval, kényelmes ütetésben alig húsz perc alatt odaérhetünk. Ölyvesiné azonban a két lábán lépked. Nincs lova, honnan is volna. A kissé csípős idő ellenére a vállán viszi a csizmáját, hogy kímélje. Azt majd a szolgabíró háza előtt fogja felhúzni. Az imént rálépett egy éles kőre, és most egy kicsit sántikál. Kora tavasz van, és még nem keményedett meg a talpán a bőr. Így hát ezt a viszonylag rövid utat Ölyvesiné bő két óra alatt teszi meg. Jócskán benne járunk a délelőttben, amikor Tiszaugarra érkezve, felhúzza a csizmáját Nyúzó Lázár portája előtt.

Még oda sem ér az oszlopos tornáchoz, amikor a Kati nevű szolgáló közli vele, hogy várnia kell. A tekintetes úr fontos ügyiratokban búvárkodik, ezért most nem lehet zavarni.

Ez a Kati ott született és nevelkedett Ölyvesiék szomszédságában, Tiszaréten. Aztán a Jóisten felvitte a dolgát: a szolgabíróék magukhoz vették, szépen kimosdatták, felöltöztették. Az volt az egyik szerencséje, hogy dolgos, megbízható teremtés, soha egy percig meg nem áll. A másik szerencséje meg az, hogy kancsal és ragyás képű. A tekintetes asszonynak minden oka megvan rá, hogy csinos lányt ne tűrjön meg a háznál. Hej, ha az én Eszterem is ilyen helyen szolgálhatott volna! Akkor most nem kellene őt keresgelnünk. Akkor most olyan jó helye volna, mint az anyja hasában volt neki!

Szorgalmasnak eléggé szorgalmas volt, csak az a kár, hogy szép kislány volt. Két-három éven belül gyönyörű eladó lánnyá serdült volna, és a szépsége miatt nem szolgálhatott volna úri házaknál. Kár a szegény lánynak szépnek lennie. Nem való az neki.

A tekintetes úr az ebédjét fogyasztja, ezért most nem lehet zavarni.

A tekintetes úr az ebéd utáni pipázását végzi, ezért most nem lehet zavarni.

A tekintetes úr, megmáshíthatatlan szokása szerint, ebéd és pipázás után lepihent, ezért most nem lehet zavarni.

Közben Nyúzóné Pöpecz Amália kitekint az ablakon, és megszemléli a tiszaréti szegény asszonyt. Hát ez már megette a kenyere javát, ez maholnap öregasszonynak fog számítani. Erősen öszül, itt-ott a foga is hiányzik, a homloka barázdált, a barázdákban pedig ott kuporog a sanyarúság és a keserűség. Ez még az ő férjének sem fog kelleni.

Így tehát benyit a jól megérdemelt szunyókálásból ébredező Nyúzó Lázárhoz. Édes Lázókám, ott áll az a szegény asszony a tornác előtt fél tíz óta, és most négy óra van. Ugyan már, legyen olyan jó, és menjen ki hozzá. Biztosan valami fontos mondanivalója van neki, ha ilyen régóta vár.

A szolgabíró mérgesen dörmögi, hogy nincs félfogadás. Ünnepnap van, Húsvét hétfő, és ilyenkor is jönnek az ügyfelek! Mindig jön valaki, és mindig tőle, Nyúzótól akar valamit! A múltkor is azzal jött egy derék atyafi, hogy nem ragad rá a postai borítékra a bélyeg. Mit tehettem volna érte? Hogyan orvosoljam a panaszát? Én nem is tudom, ki fog gondoskodni a vármegyéről és a hazáról, ha a szolgabíróknak ez az ügyszeretettől áthatott, áldozatkész és becsületes nemzedéke – a miénk – egyszer majd kihal. Na gyerünk, nézzük azt a némbert!

Mondja, jóasszony! Mi a hézag?

A lányom... az édes kislányom... eltűhühühűnt...

Ácsi! Ez így nem lesz jó. Ha óhaj-sóhaj esete forog fenn, akkor tessék hivatalos formában előadni!

Özvegy Ölyvesi Jánosné – vallása református, életkora 43 év, foglalkozása napszámos, írni-olvasni nem tud – előadja, hogy Eszter nevű 14 éves lánya, akit szegénységük miatt már 12 éves korában cselédnek kellett adnia, tegnapelőtt, folyó év április elsején, szombat délelőtt gazdasszonya, Túri Andrásné megbízásából elindult a boltba, hogy festéket és patkószőget vásároljon, de a vásárlásból – amely a boltos elmondása szerint megtörtént – nem érkezett haza. Nem jött meg a nap hátralevő részében sem, nem került elő a tegnapi nap folyamán sem, és nem lett meg ma reggel sem. Szombat dél óta nem látta senki. Az Isten szerelmére kérem a tekintetes urat, segítsen rajtam, keresse meg a lányomat, áldja meg a tekintetes urat az Isten!

A szolgabíró elfutja a pulykaméreg. Már megint milyen piszlicsáré ügyel zaklatják, méghozzá félfogadási időn kívül, ünnepnapon, amikor ő pihenni szeretne. Elkódorog valami cselédlány, aztán ő, Nyúzó Lázár keresse meg. Kedvenc lapunk, a *Taksonyvidék* jóformán minden héten hírt ad egy-egy eltűnt kisfiúról vagy kislányról. Arról már jóval ritkábban ad hírt, hogy az ilyen gyerek előkerült. Tudniillik előfordul, hogy nem kerül elő, vagy csak hónapok, évek múlva.

Például nyáron a gyerek fürödni megy, és belefulladás a Tiszába. Vagy télen széttépik a farkasok. Taksony vármegyében nincsenek farkasok, de a bihari vagy a zempléni hegyekben vannak, és ha a gyerek felkérérdzkedik egy arrafelé tartó szekérre, akkor egyenesen a farkasok torkába viteti magát. Olyan is van, hogy a gyerek megszökik a gazdasszonya vagy gazdája mellől, de néha még a részeges, dúvad apja elől is megszökik. Aztán soha többé nem kerül elő, de nem biztos, hogy rosszabbul megy a sora, mint otthon. Meg aztán az is előfordul, hogy a gyerek – főleg a lánygyerek – szerelembe esik, és azért szökik meg. Egy 14 éves lány már tud szerelmes lenni. Hajjaj, de még mennyire! Annak már többnyire ki vannak fejlődve az idomai, azt már a havibaj is rendszeresen látogatja.

Aztán az ilyen lányok, akik szerelemből megszöknek, előbb-utóbb egy lemergi vagy kijeji bordélyházban találják magukat, és akkor – ha már eltűnésről van szó – joggal mondhatjuk rájuk, hogy perditá, vagyis elveszett lélek és test.

Csak hogy az ilyen módon elveszett lélek és test nem a tiszaugari szolgabíró illetékességébe tartozik.

Már sarkonfordult, hogy visszamenjen a házába, amikor még egy utolsó pillantást vetett Ölyvesinére. Igaz, ami igaz, nem mai csirke, de azért látszik rajta, hogy fiatalkorában csinos menyecske volt. Miért is nem húsz évvel ezelőtt jött a panaszával!

Ki tudja, mikor fordult meg utoljára férfi a közelében? Bizonyára ki van éhezve a csókra. Attól még, hogy szegény özvegyasszony...

Aztán mondja csak, jóasszony: mióta özvegy kend? Mikor és hogyan veszítette el a férjét?

Jaj, ne is kérdezze a tekintetes úr, mert megszakad a szívem! Hát az úgy volt, hogy az öreg Sarudy meghívta a lánya lakodalmába az uramat a többi napszámossal együtt, akik tavasztól ősziig, látástól vakulásig dolgoztak a földjein, aztán az én uram virtusból meg akart enni hatvan darab töltött káposztát, vagy legalább ötvenet, aztán a harmadik töltött káposzta után a torkán akadt egy darab füstölt oldalas, és megfuhuhuhulladt...

Terítettét! Ez már igazán különös história! Nyúzó szolgabíró, ahogy elnézi a tiszaréti szegény asszonyt, biztosra veszi, hogy ennek már lóg a melle. Bár a fene tudja. Ezt jó volna sürgősen ellenőrizni az istálló mögött. Sajnos most nem lehet, mert Málíkám, lelkem éppen kikandikál az ablakon.

Aztán mondja csak, jóasszony: ez az egy szem lánya van kendnek? Vagy több gyereket is szoptatott az emlőjével?

Jaj, ne is kérdezze a tekintetes úr, mert megszakad a szívem! Hát az úgy volt, hogy volt nekem egy fiam is, az Andris, és az Andris a huszároknál szolgált Szépasszonyfalván, és a Brandel bárónak a csicskása volt, és a Brandel báró összeveszett a körorvossal, mert udvarolni akart a körorvos feleségének, és a körorvos arcul ütötte a Brandel bárót, és a Brandel báró megparancsolta a Kaál Samunak, hogy sötétedés után löje le a körorvost, mint egy

kutyát, és a Kaál Samunak éppen hasmenése volt, mert sok-sok szilvát evett ebédre, és ezért a Kaál Samu helyett az Ölyvesi Andris lőtte agyon a körorvost a Brandel báró pisztolyával, és még örült is neki, mert azt hitte, hogy sok-sok pénzt kap a Brandel bárótól, amiért a hadbírósgon magára vállalta az egész bűnt, úgyhogy a börtönből meg is üzentek nekem, hogy megvesszük a Bándi Ferusék félfertályát a miénk mellett, de nem kapott sok-sok pénzt a kezébe, hanem kapott egy nagy-nagy lófaszt a seggébe, mert halálra ítélték, és felahahahahahakasztották...

Ihajnáré! Ez már csakugyan kacifántos bonyodalom! Nyúzó szolgabíró tapasztalatból tudja, hogy az ilyen kiszikkadt zsellérasszonynak némelykor igen jóízú az ölelése. Próbálta ő már nem egyszer, nem kétszer. No de akasztott ember édesanyjával eddig még sohasem hancúrozott. Egyszer ezt is ki kellene próbálni, még hozzá sürgősen, mert rövid a nyár, múlik az élet. Sajnos most nem lehet, mert Málikám, lelkem kidugja azt a kis huncut fejét az ablakon.

Lázókám, édesem, jöjjön már be a házba! Lement a nap, lehült a levegő, és ha megfázik itt nekem, akkor bajok lesznek! (Csak zárójelben jegyzem meg, hogy Nyúzó szolgabíró nagy odaadással fagyoskodta végig az idei januári farkasvadászatot a Homoród völgyében és a Magurán, és egy fikarcnyit sem hült meg, hála a paprikás pálinkának, de Nyúzóné mindig is féltette a férjét. Féltő szeretet volt az övé.)

Ígaza van, lelkem. Bemegyünk a házba, és megszerkesztjük a hivatalos iratot.

Nyúzó szolgabíró leül az íróasztalához, Ölyvesiné alázatosan áll a szoba közepén. A csizmáját levetette a küszöbön, nehogy a magyar haza földjéből egy szemernyit is bevigyen a tekintetes úr házába. A férfi kedvetlenül állapítja meg, hogy Ölyvesiné kezén piszkosak a körmök, de a lábán, ha lehet, még piszkosabbak.

Na mondja, jóasszony! Hogy néz ki a lánya?

Háááát... én csak azt tudom, hogy tegnapelőttig hogy nézett ki, és még addig is leginkább sehogyan se nézett ki. Amolyan jóra való, rendes lány volt, mint a többiek.

Milyen magas a termete?

Háááát... egy kicsit alacsony volt, de aztán sokat nőtt, amióta beállt szolgálni először Ecetesékhez, aztán Túrinéhoz. A végén már eléggé magas volt, de azért még így is alacsony.

Milyen színű a szeme?

Háááát... lótottam-futottam, nem volt nekem időm rá, hogy a szemét nézegessem. Azt hiszem, kék szeme volt szegénykémnek. Vagy inkább fekete.

Van-e a kend lányának valamilyen különleges ismertetőjegye?

Háááát... hogy jegye volt-e neki? Jegygyűrűre tetszik gondolni? Nem volt neki se jegygyűrűje, se jegyese. Fial volt ő még ahhoz, meg pénzünk sem lett volna rá.

Na jól van. Akkor legalább azt mondja meg nekem, jóasszony, hogy ki van-e már fejlődve a melle, mármint a lányának. Mert az fontos. És ha igen, akkor kicsi vagy nagy melle van-e, és milyen színű a mellbimbó udvara?

Édes Lázókám (a szolgabíróné, úgy veszem észre, hallgatózott), ha maga bele merészeleli foglalni a személyleírásba az Ölyvesiné lányának a melleit, akkor a maga élete ebben a házban, esküszöm az égre, pokollá változik. Hát hiányzik az nekem, hogy az egész vármegye rajtunk röhögjön?

Az eddig alázatos Ölyvesiné szemében most megvillan a dac.

Ne tessék fáradni a személyleírással. Nincs arra szükség. Tudom én azt nagyon jól, hogy soha nem fog élve előkerülni a lányom. Az én Eszteremet megölték a zsidók. Becsalták a zsidótemplomba, elvágták a nyakát, kicsorgatták a vérét, és belesütötték a húsvéti lépényükbe. Szóltam is a falubírónak, Borbély úrnak, hogy kutassa át a zsidótemplomot, de azt mondta, hogy nem teheti, mert ő is fél a zsidóktól.

A szolgabíró összerázkódik, mint amikor cseresznyézés közben férges gyümölcsre harap az ember. A petróleumlámpa fényében (hiszen öreg este van már) Ölyvesiné éppolyan ápolatlannak és visszaszítónak látszik, mint az általa hangoztatott förtelmes hiedelem.

Hogy merészeleli maga elhinni ezt a bődületes marhaságot?

Ettől a hangnemtől Ölyvesiné csak még megátalkodottabbá válik.

Ne tessék nekem azt mondani, hogy marhaság! Ez úgy igaz, mint a Szentírásban az evangélium. Úgy tessék elhinni, hogy mára virradó éjszaka megjelent előttem Krisztus urunk,

még hozzá abban az alakjában, ahogyan feltámadt, és ő maga mondta nekem, hogy a lányomat a zsidók ölték meg. Márpedig én inkább hiszek Krisztus urunknak, mint akárki más emberfiának!

Még szerencse, hogy Nyúzó szolgabíró uralkodik magán, és visszanyeli a szájára toluló gorombaságot. Inkább szól Katinak, hogy hozzon a konyháról egy bögre tejeskávét. Ilyen úri italt még úgysem élvezett a jóasszony, amióta lyukas a szája. Naszóval. Itt a hivatalos irat, márnint a körözőlevél és a személyleírás. Mindkettő benne lesz a *Taksonyvidék* pénteki számában, úgyhogy péntektől az egész magyar nyilvánosság, sőt igazából az egész világ a kend lányát keresi-kutatja. Úgyhogy a jóasszony most szépen hazamegy, és nyugodt lehet, mert a lánya eltűnésének ügye hivatalos útra terelődött. A vérvád hazug meséjét pedig úgy rázzuk le magunkról, mint kutya a vizet!

A zsidók csalnak, lopnak, hazudnak, de gyilkolni nem szoktak. Gyávák ők ahhoz.

Ölyvesiné kimegy a szobából. Kint, a tornácra felhúzza a csizmáját. Kimegy a kapun. Kint, a kapu előtt lehúzza a csizmáját. A vállára akasztja, és belevész az áprilisi éjszakába.

Telnek-múlnak a napok. Nyúzó szolgabíró, ellentétben Döbröghy képviselővel, szorgalmasan, szépen és jól gazdálkodik a birtokán. Nem állítom, hogy ő maga is beáll kapálni-kaszálni, de azért mindennap bejárja a földjeit, körmükre néz a béreseknél és a napszámosoknak, semmi sem kerüli el a figyelmét.

Mire kuruttyolni kezdenek a békák, az ő árpája, kölese és tavaszi búzája már benne van a földben, és a borsója is el van ültetve. Mire lerakja a tojásait a bóbic, ő már elvetette a mákot.

Április első hetében veti a zabosbükkönyt és a lucernát. Április második hetében veti a kukoricát és a krumplit. Esős napokon kihordatja az istállóiból a télen felgyűlt trágyát a földekre és a szőlőjébe, mert szőlője is van, ahol nem terem annyira jó bor, mint a folyó túlsópartján, Törkö-Hegyalján, de ami terem, az legalább az övé. Április harmadik hetében veti a takarmányrépát és a kendert. Április negyedik hetében veti a tököt és a repcét.

Közben a kiscsirkék már kikeltek, most kelnek ki a kiskacsák és a kislibák. A kacsák mellé nem kell külön felügyelet, ők megbízhatóan hazajárnak, de a libák mellé pásztort kell fogadni, valamelyik szegény asszony hat-nyolc éves kislányát. Az ilyen asszony már akkor is örül, ha a lánya a libaőrzséért kap húsz krajcárt meg egy perkálkendőt.

Megszólal a pacsirta, kivirágzik az akác. Nyúzó Lázár méhei zúgva, döngicsélve látogatják az édes illatú, fehér virágkelyheket. Az ugar szolgabírónak harminc-egyven családjája van, márnint méhcsaládjája, és a méhészet mezején Ambrózy Ambrus alsókubinyi evangélikus lelkész *Méhészeti alapvonalak* című szakmunkájából tájékozódik. Az ily módon nyert elsőrangú méz értékesítésével a szolgabíró nem bajlódik, mert nem is volna méltóságához illő, hanem egyben eladja az egészet Honigmann Ábrahám szentvilmosi nagykereskedőnek, aki Nyúzó mézét szép átlátszó csuprokba tölti, és egyik évben „Közigazgatási Méz”, másik évben „A Valóság Édessége” néven hozza forgalomba.

Aztán következnek az első kapálások, gyomlálások. Aztán sor kerül az első lucernakaszálásra is. De akkor már benne járunk a májusban, annak is a második-harmadik hetében. Idén az első lucernakaszálás – legalábbis Nyúzó birtokán – éppen a fagyosszenetekre, Pongrác, Szervác és Bonifác napjára esett. Hála Istennek, idén ezeken a rossz hírű napokon is ragyogóan szép idő van, semmi sem hátráltatja a mezei munkát. Öröm nézni, milyen szépen fejlődnek a növények, milyen serényen dolgoznak a szolgabíró úr béresei és napszámosai.

Az már kevésbé örömdetes hír, hogy Ölyvesi Eszter cselédlány, aki másfél hónapja tűnt el Tiszaréten, még mindig nem került elő. Nyúzó Lázár pedig ebben a szempillantásban a bal kezével a szívéhez kap, jobbójával meg a homlokát öklözi. Bassza meg! A körözőlevél! Meg a személyleírás!

Hát nem elfelejtette Lázókám, édesem, beküldeni őket a *Taksonyvidék* szerkesztőségéhez?

Bizonny, az Eszter hivatalos papírjai most is ott búslakodnak az íróasztal melletti papírkupacban, ahová Nyúzó szolgabíró egy önfeledt mozdulattal taszította őket néhány héttel ezelőtt.

Mondjuk, tökéletesen érthető. Amennyi sürgős mezőgazdasági munka van ilyenkor, tavasszal! Másfelől pedig jobb későn, mint soha. Nem avult el az a személyleírás, most is jó

lesz az, meg a körözőlevél is, ha mindmáig nincs meg a keresett személy. Ha meg esetleg mégis megvan, mert közben előkerült, akkor annál jobb.

Így tehát Nyúzó sebbel-lobbal beküldi a két részből álló hivatalos iratot a szerkesztőségbe, és az meg is jelenik a „Hivatalos Közlendők” rovatban május 16-án, kedden. Ugyanabban a rovatban olvassa Nyúzó, hogy Ölyvesi Eszter tiszaréti cseléd lány titokzatos eltűnésének ügyét Réthy alispán rászignálta ifjabb Tengelyi Jónás vármegyei főügyész-helyettesre. Ugyanitt olvasható az is, hogy az ügy kivizsgálásával – minthogy egy roppant egyszerű, vajmi kevés tapasztalatot igénylő eljárásról van szó – Viola Mihály aljegyző-gyakornokot bízta meg Tengelyi főügyész-helyettes.

Na várjunk csak, várjunk csak. Miért a főügyész-helyettes, miért nem Bunkó Menyhért főügyész? Ja, persze. A mi Bunkócskánk még a múlt héten agyonlőtte magát. Egyesek szerint szerelmi bánata volt (ami, mondjuk, 62 éves korban egy kissé szokatlan, de korántsem lehetetlen), mások szerint így akart tiltakozni a Csemegi-kódex bevezetése ellen, ami szerinte a kötött bizonyítási eljárásjog fellazítását és az ősi magyar bünvádi eljárási gyakorlat felhígítását jelentené. Megint mások úgy tudják, hogy számottevő hiány mutatkozott a kasszában, és ez kényszerítette Bunkót erre a kétségbeesett lépésre.

Na mindegy. Volt Bunkó, nincs Bunkó.

De ki az a Viola Mihály? Nem az ő apja vagy nagyapja volt az a rettegett zsvány, akit éppen a mi Nyúzónk őse, Nyúzó Pál veretett vasra? Aki megszökött a vármegye tömlőcéből, és aztán Tiszarét határában, a pandúrokkal vívott tűzharc közepette esett el? Nyúzó Lázár homályosan emlékezett rá, hogy az esetről könyvet is írt valaki, de hát Kölcsey Ferenc helytállóan mondja, hogy a könyvek száma végtelen, az emberi élet évei pedig végesek, továbbá óráinkat és napjainkat sok egyéb foglalatosság kívánja magának. Most például a cirokföldet kell rigolózni, de attól félek, hogy már így is elkéstünk ezzel a fontos művelettel.

Én azt olvastam ebben a könyvben (amelynek sajnos nem emlékszem sem a szerzőjére, sem a címére), hogy a Viola nevű zsványnak mindkét gyereke meghalt. Az egyik megfagyott, a másik megbetegedett, kitört rajta a sínylődés. Nem tudom pontosan, mi lehet az a sínylődés, de tény, hogy Viola gyereke belehalt. Vagy pedig mégsem halt bele, és akkor most ő a vizsgálóbíró.

Persze, persze, már emlékszem. Oldalaghy Adelaida grófnő, Aldzsi gróf kisebbik húga elolvasta az öreg Viola regényes életrajzát, és könnyekig meghatódott. Megtudta, hogy a haramia tulajdonképpen becsületes jellemű, nemes lelkű férfiú volt, imádta a feleségét (a grófnő sajnos hajadon volt), kizárólag zsidókat és németeket rabolt ki, magyart soha, és ha életben maradt volna, bizonyára megjavult volna. A grófnő utánajárt, és megtudta, hogy a bandita egész családja meghalt, kivéve a hatéves Misikét, aki egy rokonánál, bizonyos Liptáknénál van elhelyezve, és tökéletesen felgyógyult a sínylődésből.

Nosza, a grófnő magához vette Misikét, és beíratta a hitbizomány által fenntartott szekercfalvi elemi iskolába. Tízéves volt a kisfiú, amikor a grófnő, magára vállalva a taníttatás költségeit, elküldte Sárospatakra, ahol Misike minden baj nélkül kijárta a református kollégiumot, azt leszámítva, hogy Zsoldos Benő tanár úr megbuktatta görögből, úgyhogy pótvizsgáznia kellett, de más baj tényleg nem történt, és a drága jó Liptákné rendszeresen küldött neki almáspitét. Úgyhogy Misike, aki 1837-ben született, napjainkban 45 éves, és már aljegyző-gyakornok a vármegyénél. Mi több, vizsgálóbíróvá nőtte ki magát, hacsak a „Hivatalos Közlendők” rovat nem hazudik. De hát miért is hazudna?

És csak most veszi észre Lázókám, édesem a „Hivatalos Közlendők” harmadik fontos hírért. Ez viszont nem lehet igaz! Ilyen nincs! „Nyúzó Lázár tiszaugari szolgabíró vétkes mulasztás miatti fegyelmi tárgyalása folyó hó 17-én, szerdán déletőtt fél tízkor kezdődik a vármegyeháza kistermében.”

Hogyhogy nem kaptam idézést?

Kapott maga idézést, édes Lázókám. Én vettem át, mert maga történetesen részeg volt. Aztán amikor félig-meddig kijózanodott, az idézéssel a kezében kitámolygott az árnyékszékre, ahonnét, Lázókám, édesem, visszajött idézés nélkül.

A kurva életbe! Most mi a faszt csináljak?

Most van fél kilenc, édes Lázókám, és ha a Pityu ott a bakon egy kicsit megcsapkodja a lovakat, akkor fél tíz előtt három perccel odaér. Biztosan kint van még a megyeházán a fekete zászló a Bunkó Menyus miatt!

A fegyelmi tárgyalás kellemes légkörben, kitűnő hangulatban zajlott Szentvilmoson. Réthy alispán Nyúzó szolgabíró szöbeli figyelmeztetésben részesítette, aztán koccintott vele. Kitűnő francia konyakja volt. Nem is illendő magyarosan írni, inkább úgy írom, hogy „cognac”. Miközben ők ketten és a vármegyei törvényszék elnöke, Partvis Ferenc, továbbá a főügyész-helyettes, Tengelyi, valamint a ki tudja, hogy hívják főjegyző beszívták a párlat illatát, az alispán kifejtette: Lacikám (a régi barátságra tekintettel, ő így becézte Nyúzót), Lacikám, tényleg nem kellett volna ellazsálni a tárgyi bizonyítékok összegyűjtését, mert ennek az idióta Violának most már nem lesz könnyű dolga Tiszaréten. Igaz, hogy csak egy haszontalan cselédlánnyról van szó, de már teljesen fel van izgatva a nép, és féltő, hogy önbíráskodásra kerül sor, magyarán szólva, meglincselik a zsidókat. Mindenki szentül hiszi, hogy a zsidók tüntették el azt a lányt. Ugye Eszternek hívják? Vagy inkább csak hívták, de neked kellett volna kinyomoznod, hogy biztosan meghalt-e, vagy esetleg még most is életben van valahol.

Úgyhogy komolyan mondom, Lacikám, egy kicsit többet is törődhetnél a hivatali kötelességeddel. Elhiszem, hogy fontos a takarmányrépa meg a napraforgó, de ha rögtön oda mentél volna Tiszarétre, és szakszerűen intézkedtél volna, akkor most a rendelkezésünkre állna az Eszter, már akár élve, akár holtan. És nem volna ez a szörnyű hisztéria. Még egy kis cognacot?

Na és, Lacikám, azt tudod-e, hogy ki volt, aki téged feljelentett? Megmondjam? Mert hogy természetesen kaptam egy feljelentést. Én is innen tudok az esetről, és emiatt voltam kénytelen kineveztetni vizsgálóbírónak szegény hülye Viola Misit. Szóval, édes egy Lacikám, tényleg nem ártana, ha egy kicsit jobban tudnád, hogy mi történik a gondjaidra bízott eljárásban. Na jól van, nincsen semmi baj. Illetve baj van, de megoldjuk. Kérlek, add át kézcsókomat bájos hitvesednek.

Eredetileg úgy képzeltem, hogy részletesen feltárom az olvasó előtt, ki jelentette fel Nyúzó Lázárt az alispánnál és miért, de aztán rájöttem, hogy történetünkben nem ez lesz a legnagyobb titok. A következő fejezetet végigolvasva, akár tippünk is lehet. ■ ■ ■

Márton László (Budapest, 1959). Író, műfordító és esszéista. Könyvei a Kalligramnál: *M. L., a gyilkos* (2012), *A mi kis köztársaságunk* (2014)

EL KAZOVSZKIJ

Noha El Kazovszkij elsősorban saját magánmitológiájának, saját vélt, valós és maszkos identitásának festője volt, s életművében jelentős szerepet játszott a halmozás, e „korlátok” különös módon felszabadítólag hatottak rá, hiszen az érzékeny és finom átváltozások ragyogó, életfogytig tartó narratíváit dolgozta ki. Ex librisein, grafikai aprómunkáin kicsiben és intenzíven van ott az „egész”, de valami más is. Ezt az „egészet” és ezt a mást kíséreltük meg megragadni a szavak erejével: a legnagyobb örömünkre számos költő vállalkozott teljesen egyértelmű lelkesedéssel arra, hogy kísérőverset írjon egy-egy ilyen alkotás mellé, s így bővítse, alakítsa, sokszorozza meg egy-egy alkotás erejét, vagy hogy polemizáljon vele, vagy netán csak arisztokratikus kéjjel, egy vers erejéig elidőzzön egy nem mindennapi módon otthonos és feszélyező festői világban.

Noha az alábbi költemények felkérésre íródtak, a szerkesztő mégsem lehet teljesen diadalittas: ez a felkérés ugyanis nem csak az ő érdeme, ez a „felkérés” már úgyszólván „régóta ott volt a levegőben”.

Összeállításunk kapcsolódik a november 5-én, a Magyar Nemzeti Galériában nyíló El Kazovszkij-kiállításához is. A műalkotások közlési jogáért és a segítségért külön köszönet illeti az El Kazovszkij Alapítványt, különösen Siklós Pétert.

Csehy Zoltán

Preparáció

Se kedve, se arca nincs
a tánclépésben érkezőnek,
de a csellószó parancsára
mozgása elfolyt hullámív,
arca plafont hasító szike.
Egy hibátlan kezdés után
körasztalközépre érkezik,
széttárt paravánok közé,
hogypótolja a megmerevült
figyelők szabadságérzetét.
Flamingóként egyensúlyoz.
Combjai felett kisbárány
az imbolygó szoknyarendszer,
mégsem ártatlan e karcsúság,
hiszen bal lábával stabilan
feszül bele a talajba, példaképe
egy fába vert szögnek.
Gyanútlan jelenlétbe érkezik,
tisztelve az érdektelenséget,
amit a nézők arca sugároz.
Ám veszélyes bizalom ez,
a mély hangok iránti vágy,
s oldalt elvonuló testekbe
ütközik kibillenő tekintete.
Egy öregember sóhaja fáj,
vagy csak a megtévesztő
elbizonytalanodás, ami jelzi,
a vonósok közül a cselló
hangja állhat legközelebb
az emberéhez, és nem is
érezni már a különbséget,
ha ragacsossá vált a levegő.
El kellene találni az irányt
az árulás és az egyszerűség
között, ami megtart valamit
a pillanatból, de kevésbé
erőszakos és felejtethetetlen.

Áfra János (Hajdúböszörmény, 1987): költő, műkritikus, az Alföld, a prae.hu és a KULter.hu szerkesztője. Első verseskötete *Glaukóma* címen jelent meg (JAK-füzetek, 2012), amiért Makói Medáliák- és Gérecz Attila-díjat kapott, második kötete pedig *Két akarat* címen (Kalligram, 2015) látott napvilágot.

90 Kasovorky'86

Astali Bab'87

Szorongástempó

A fekete négyzetméterenként változik, legyen, mint a szorongásból kinyert levegő, egyensúlyban a fekete a fehérrel. Négyzetméterenként, de ez a fehérsége a feketének fokozatosan romlik, az

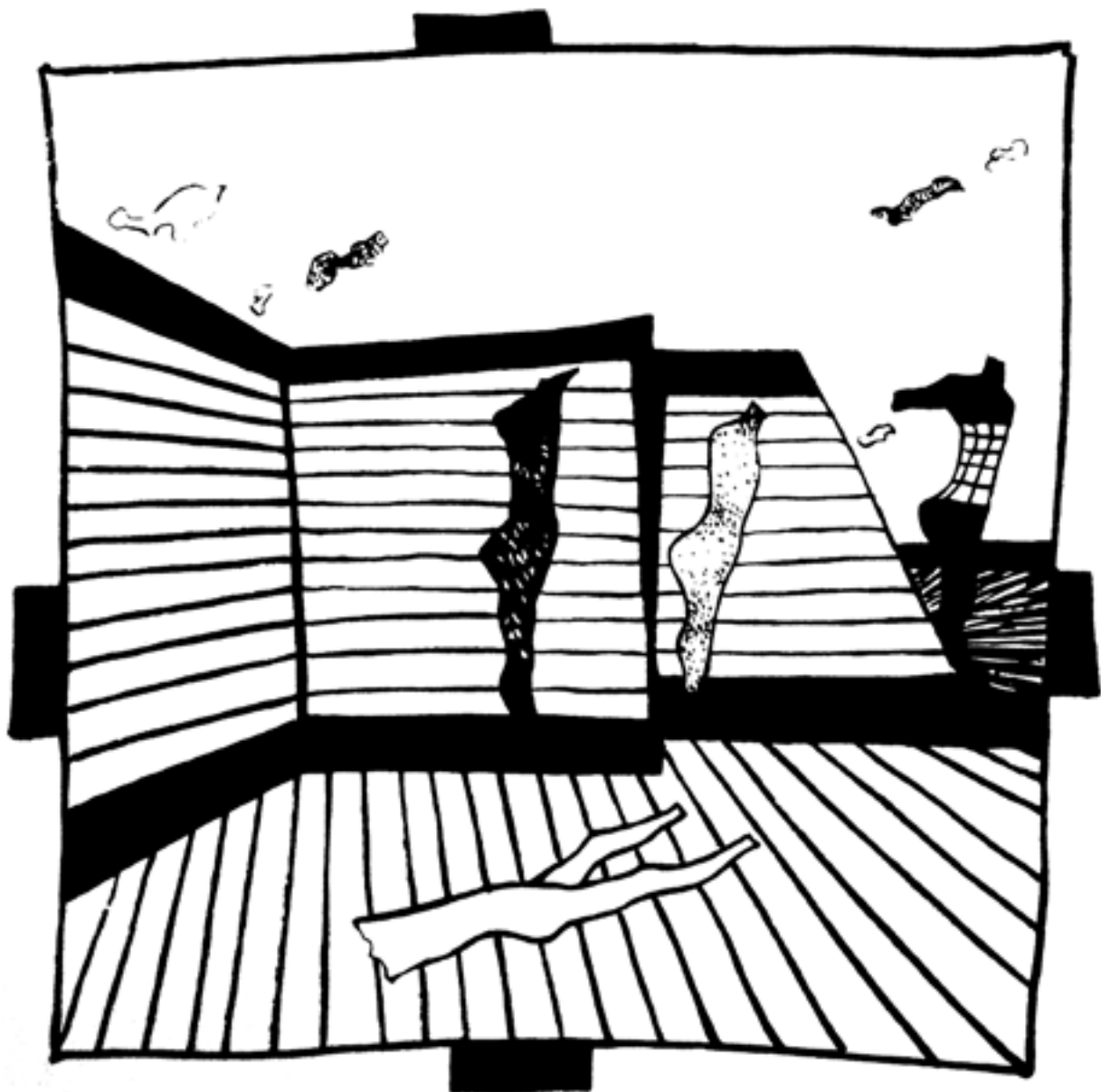
állaga nem azonos az eredeti fekete fehérel, vagy jobbra előfordul, fehérre a feketének vesztette el végérvényesen a ragaszkodást az eredetihez. A szorongás határain túl külön színelakok az uralkodók, és annyi köz-

ük van a fehérséghez, mint a szorongásnak a cselekvéshez, bár a szorongás feltehetően egy igei folyamat része a díszpáholyban. A szorongásból tanult beszéd nem fehérség-közeli, bár alapállapota és sérülékenységének természete

te ezt lehetővé tenné, hogy úgy szakadjon be a beszéd, hogy úgy mondjam, mint a feketeség fehérre a szorongás tanult gesztusainak, legyen krémszínű alakja a fehérség feketéjének, a fehérség szorongásának az egyensúly megtartása céljából, mert az

egész szorongás is veszíthet el az egyensúly fehéréből, mint a szorongás megfeledkezett színe, az egyensúly tapétaszagú gyerekkorában a szorongás feketeségének feketéje helyettesítette beszéd, az ártatlan szorongás fehérre. A szorongás napernyői alatt a fehérség feketéje, a szorongás legbelsőbb, alaktalanul intim feketéje.

Ayhan Gökhan: 1986-ban született Zuglóban, katolikus és nős. Költő, újságíró etc. Kötetei: *Fotelapa* (József Attila Kör, 2010), *János és János* (Kalligram Kiadó, 2013). Mesekönyve megjelenés előtt áll a Kolibri Kiadónál. Interjú- és versblogja: <http://ayhanizso.blogspot.hu> <http://csempesz furgon.blog.hu/> Kedvenc szerzői: Albert Camus, Heltai Jenő és Izsó Zita.

21 / 10 / 2000

A léleköntő Hermész elmegy

Szentély? Vitrin?

Megemel: eltartom. Eltart: megemelem.

Nyisd meg óvatosan a szertartást.

Vágj a késsel bele!

Áldozati oltárodon kétfejű kutya vár
(várok) – a beteljesülésre.

Ketten osztozunk egy testen,
vagy nem pusztán egy a test sem,
a másik ott bennem lappang?

Hangsúlyeltolódások magamban
– meg a kettőnk viszonyában –
kis rés nyílik: áthatol a látszat.

Határátlét, magam mögött hagylak.
Határátlét: maradok a vagyban.
Álldogálok békén, (én volnék) a lélek...

vagy az itt nem látszik, csupán belül éget-
rángat? Ott sem látszik, csupán áthat.
A hím-

tagja rejti.
Ha elejti, ki adja tovább?
Ő, aki a léleköntő,

lelke fölött áll.

S ha alatta?

Mi az, ami bennem tudja...?

Aki adta, messze jár.

Most áldoznak föl: boltívbe falaznak.

Most is a fejem a dísz.

A szentélyt a testem tartja. Rajtam áll
vagy bukik. Innen már csak lefele visz.
Megemelem: eltart. Eltartom: megemel.

Ínséges időkben meghajlik a lélek.
Szép álomutamra enged. Átlendít a transzba.
Gerjed és magába öl. Akár a tükör.

Addig mint élő pillangó
vergődöm egy gombostűre szúrva.
Az emlékemet nincsen kire hagynom.

Befalazom a *gyilkosság* szóba.

Aki adta, messze jár...

(Mikor kerülök át, magamon, a túlra?)

FK: költő (nyelvész, esszéista). Nyelvészként általános nyelvészettel, esszéistaként határterületekkel foglalkozott. Van egy hosszabb írása Sylvia Plathról. Legutóbbi, kétnyelvű (indonéz-angol) verseskötete, a *Racun/Poison* 2015-ben jelent meg Jakartában. (Valós életrajzom becsukódott kommentekben rejlik versposztjaim alatt...)

Időkapszula

és majd a legvégén
tetőterazon vagy mélygarázsban
kiszállás újabb kigyózó sorokba
folyamodni kárpótlásért
egy délelőtt egy évtized egy korszak
mert nem a lift klausztrófób
de az odaszorult folyamatos jelen
és légszomj jött és pánik
félemelet

Fehér Renátó (Szombathely, 1989): költő. Verskötete:
Garázsmenet (Magvető, 2014).

Embléma

El Kazovszkij kisgrafikájához

Tudta, csakis hasonlatként létezhet.
Akára jelen idő, amelynek két szárnya
a múltba és a jövőbe egyszerre csap.

Olykor színpadi gépet toltak alá.

Akadtszó, amelytől súlya lett,
s oly borzasztó,
melytől feszes léggömbként hasadt szerte,

de a legtöbbször nem volt jelentése.

Olykor az idő megemelte.
A tekintetek sava
beljebb hatolt

az arcvonása titkaiba.

Jobbra át és balra át.
Megkondítja, szólt borongva,
mint harangnyelv egy molekulát.

A történetéhez nyelve lett,
csontmolnárhoz csontkovács,
az ideáthoz odaát.

Adonisz születése

El Kazovszkij emlékére

1.

Bekötött szemmel megnyalom:
durva, recés, szilánkos,
hideg és kemény az anyag.
Nyelvemmel kihámozom,
fogammal kivésem belőle
a még érintetlen testet,
a nyirkos, pihés bőrt,
és a mellbimbók napkorongját.

2.

A tárgyak most még szúrnak,
vágnek, horzsolnak, karcolnak,
durvaságukkal felsebeznek.
Fájó, rideg sziklatestből
formálom meg a fiú ártatlanságát:
legyen elpusztíthatlan.
Kutyák és szirtek őrizzék
selyemmel leláncolt szépségét,
lelakatolt szüzességét,
amit csak én vehetek el.
Foglyul ejtem, felzabálom,
és az időtlenségbe zárom
törékeny, remegő vágyait.

Gerevich András (Budapest, 1976): költő, műfordító, egyetemi oktató. Legutolsó könyve *Tizenhat naplemente* címmel jelent meg 2014-ben, a Kalligram Kiadó gondozásában.

H. Krasovskij 79

Hlawyatz

A bárka *(részlet egy utaslistából)*

Ott ülnek mind,
 a sivatagból kiűzöttek,
 a romos házak alól előmászók,
 a holdat vonyítva ugatók,
 a cserzővargák,
 a fenőköárusok,
 a megjavult gyilkosok,
 és azok is, akik csak feledékenyek,
 ott ül az összes állat,
 de Noé nincs sehol,
 vagy csak rá sem ismerünk már,
 ott ülnek a megtúrtek,
 és azok is, akik megtúrik őket,
 de ott vannak ők is,
 akik senkinek nem kellene,
 meg akiknek nem kell senki,
 valahol mind ott lapulnak,
 és ott ülnek a pederaszták,
 a gerontofilok, a szodomiták,
 és az összes többi szerelmes is,
 a jövőbe látók
 és a múltba révedők,

a képrombolók és a képmutatók,
 ott ül az összes hagyományőrző,
 az összes nyelvapoló
 meg az összes testnevelő tanár,
 ott ülnek, akik szépek voltak,
 és azok is, akik szépek lehetek volna,
 ott ülnek, akik előre tudták,
 és azok is, akik még mindig nem értik,
 a fiatal csibészek meg a vén gecik,
 a tüdővészeselek és a torokgyíkosok,
 az oltáspártiak és az oltásellenesek,
 az újpestiek meg a fradisták,
 ott ülnek a nagycsaládosok
 meg az egykézűk,
 a természetes
 meg a mesterséges kopaszok,
 a hájfejűek meg a csontkollekciók,
 akik nemrég másztak le a fáról,
 és akik még mindig odafent vannak,
 a reménykedők és az elkeseredettek,
 a hátsó szándékúak és az ügyeskedők
 meg akiknek az egész már tök mindegy,
 ott ülnek mind,
 a sötét bárka aljában kuporogva,
 és megállíthatatlanul közelítenek
 a te partod felé.

Krusovszky Dénes (Debrecen, 1982): költő, prózaíró, kritikus, szerkesztő. Legutóbbi verskötete: *Elégiazaj* (Magvető, 2015).

Fehér, Fekete, Föl

El Kazovszkij Ex Librisére

Fehér papír, fekete tus,
dombok, őrbódé, háztető, 2

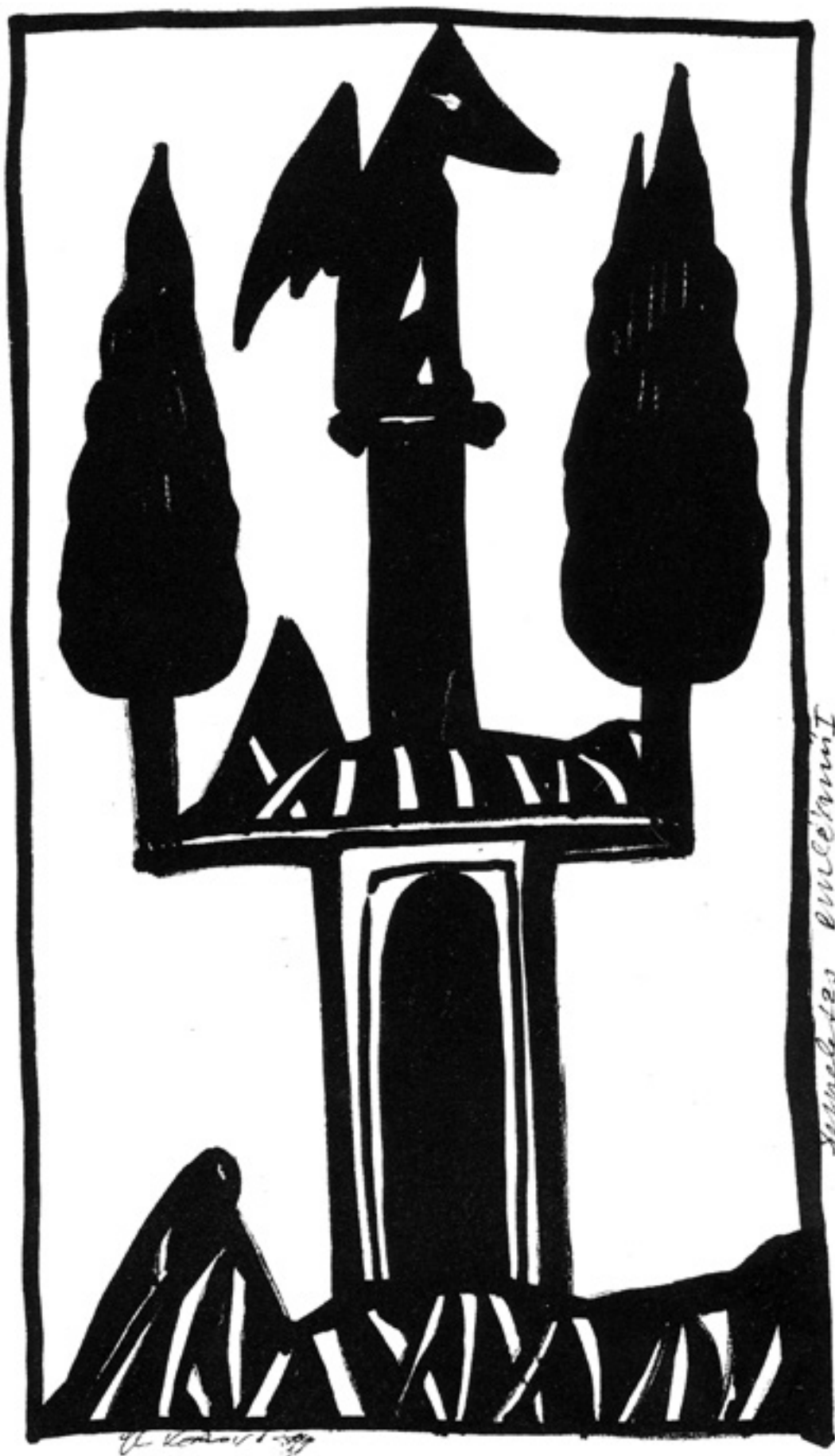
(csak vicc, persze, hogy nem) hekus,
(persze, hogy nem) döntik a tőkét,

fenyőfa vagy jegenyefa,
torony,bástya, kémény van közte,

odamutat valahova,
ahol már semmi nem jön közbe.

Fekete madárféleség,
fehér az ég, mi kéne még.

Kukorelly Endre (Budapest, 1951): költő, prózaíró. Össze-
gyűjtött versei 2014-ben jelentek meg a Libri gondozásá-
ban *Mind, átjavított, újabb, régiek* címmel.

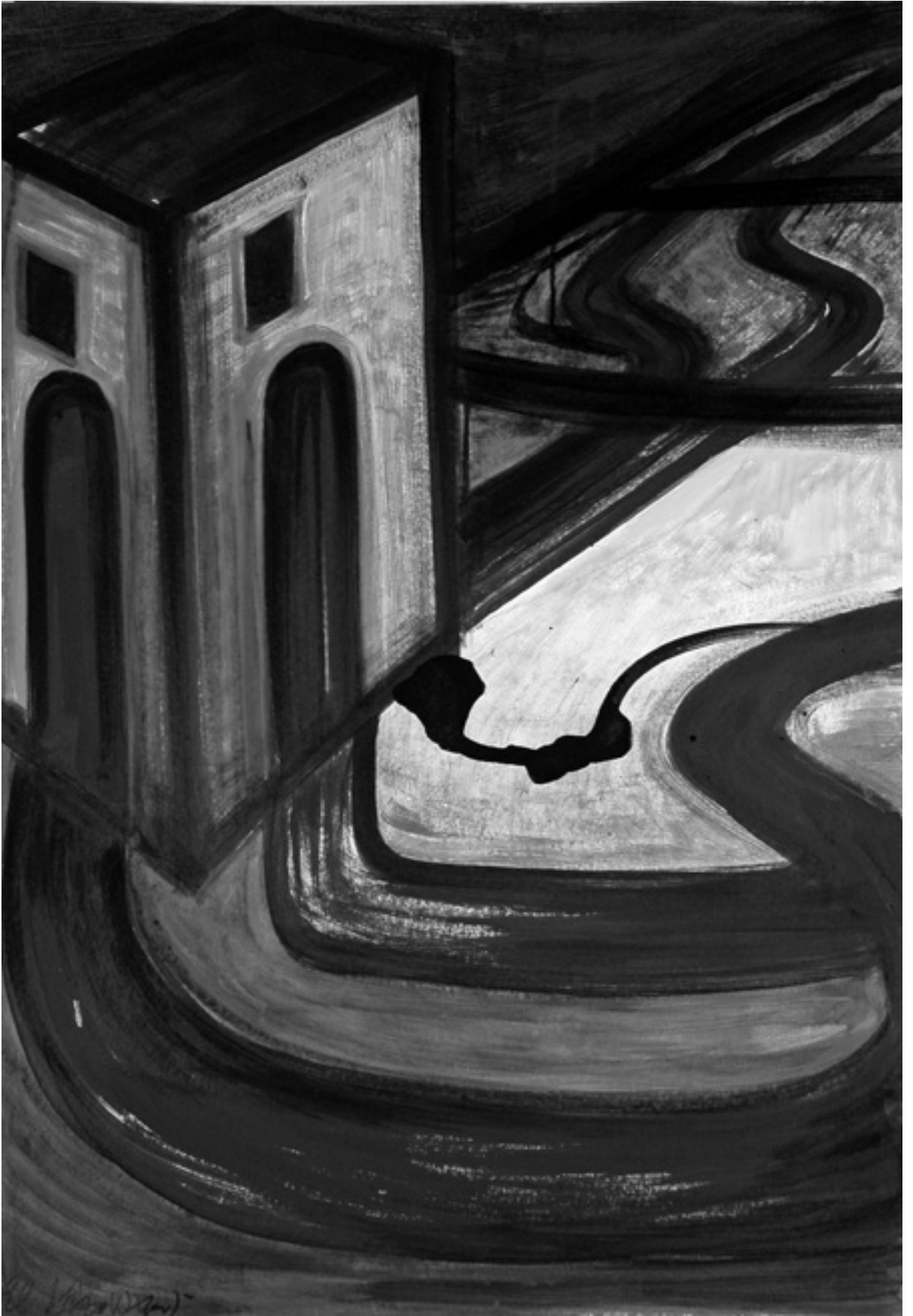

Archeles Putschant

Archeles Putschant

Utak futottak a háznak, az ér lepattanó.
Egérút a sugárnak, kihűlt sztrádató.
Hová hétvégére vártak, a behalt ablakok.
Nem látják a gyér fényt, a megfolyt aljzatot.

Mizser Attila (Losonc, 1975): költő, szerkesztő. Füleken él. Legutóbbi kötete: *Apokalipszis poszt* (Nap Kiadó, 2013).

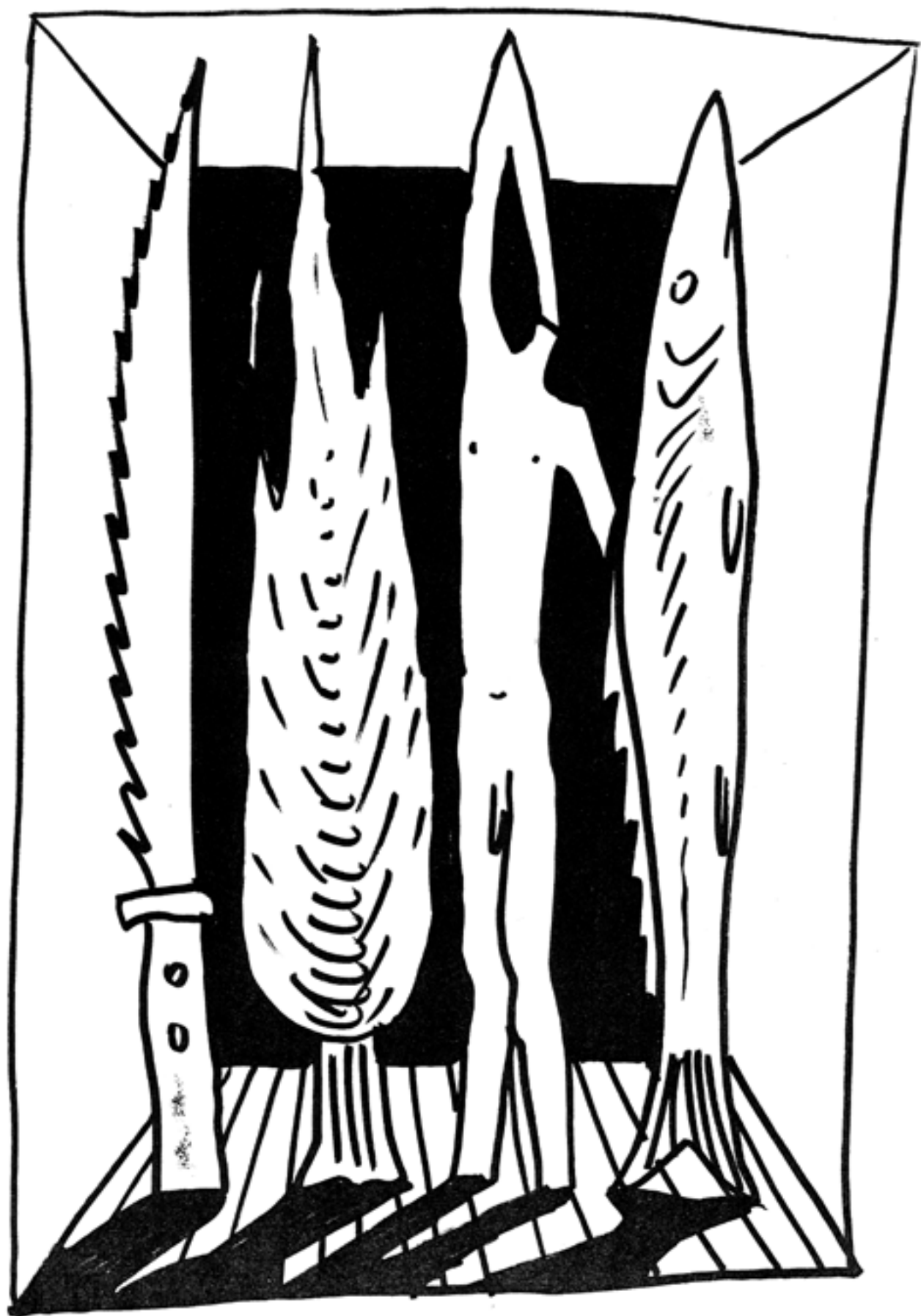
A négy nyúlánk

A szülőszoba előtt várakoznak
a sors-intézők.
Várják, hogy mi sül ki, mert ők a tartók,
a múltba-nézők.

A fűrész a tökély, a fa az élet,
a hal az elme.
Az ember akkor érne valamit,
ha énekelne.

Hiába törtök kétségbeesetten
föl, föl az égre,
az árnyékok mind egyfelé mutatnak:
az lesz a vége.

Nádasdy Ádám (1947, Budapest): angoltanár, nyelvész, költő, műfordító. Legutóbbi verseskötete: *Verejték van a szobrokon* (2010). A Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémia tagja.

A nagy nyest álma

„Két láb jó, négy láb jobb.”

A nagy nyest párás álmát alussza az állatok forradalmáról,
amiben újraelosztásra kerülne a genetikai tőke.
Egy korgó padlás tele karommal, erre vágyik a nép.
Leáldozott a zsákmányok napja! Önemésztő
paraszt-hüvely, hogy csodállak, majd megeszlek!
A várkastély körül miazma és habos sütemény.

Régi sanzón voltam a nagy nyest álmában,
halk refrén vagy pépes vanília egy paraszt-munkás
szerelemből. Az olvadáspont közelébe hajszoltak
a ragadozók, de – és erre úri becsületszavamat
adom – a statáriumot megtagadom.

Táncolj kitin!

Mert a nagy nyest nem tud felébredni,
hiába fúti a császári természet fúriája.
A félálom félegészség, pedig az Egészre
esküdtek a birodalom népei.

Táncolj szaru!

Alkony dől velőmbé.
A nagy nyest búcsút int.
Boldog danszma-kabre
és úri hermelin.

A „művészek” gyakran kapnak felkéréseket a helyzetet bonyolítja hogy Derrida de Man Culler óta ennek a helyzetnek a destruálása már-már kötelező ezért egy felkérőlevélre e-mailre amelyet Csehytől kaptam „Szeretnék felkérni, hogy a »kisorsolt« alkotáshoz írj »emléma-verset«.” kénytelen vagyok a vonatkozó szakirodalmat éppúgy áttanulmányozni mint a kulcsszavakat paragoné ekphraszisz hipotipózis embléma sőt <http://doktori.bibl.u-szeged.hu/986/1/orsi_disszertacio.oldalszamokkal.pdf> Milián Orsolya vagy Alciato's *Book of Emblems* az emblémairódom atyja Andrea Alciato vagy Alciatus <<http://www.mun.ca/alciato/>> és persze Zsámboky *Emblemata* című kötete éppen ezért a kifejezések és a képek is nálam sokkal szabadabbak mint másoknál de a nyelv keresztre feszíti a megkötéseket ezért levágom a karjait és lábszárait fejét csak merev péniszét hagyom meg azon keresztül szólalhat meg és egy dór oszlopot élje ki az antikvitás iránt érzett imádatát *mint hogy új utakon járok talán ügyetlennek látszom* de a szadizmusban nem érzek semmiféle határt sem megkötéseket a magam számára *ki ez az állat* teheti fel bármely olvasó a kérdést *de az isteni szikra bennem munkálkodik kinek a természete ez a természet* amelyet egy ismeretlen állatóstól kaphatunk szétrágni az elénk táruló értelmezéseket megkövülten két oldalról hintázva igen és nem között maga alá gyúrva koszos lábunkkal mindent ami kétezer évnél vagy két másodpercnél idősebb régiebb megkövült csupasz állatokként himbálva végtelen ént és a morális tartalmat az ágy amelyre fekszem egy hinta egy süllyedő hajó vagy koporsó egy limuzin bőrülése vagy a legtökéletesebb testek vaginák és női mellek mint iszonyú botrányos kéjszönyeg édes amelyen hampereg *kinek a természete ez a természet? ki ez az állat?* átadom egy másik állatnak aki megtanítja rá azt aki megtanítja rá azt aki megtanítja rá hogy *valószínűleg félreértik* vagy nem *hogyan másnak adhassam a képet.*

Kutyaviadal

Azok a kurva kutyák
nem mennek ki a fejemből.
Egyenként osontak be
a fülemen át,
mint egy opera
csábító hangjai.
Csokorban olyanok,
mint egy szőrös szarkupac,
búzló lihegésüktől
feláll a szőr a hátamon.
A bandából, mint büszke totem,
kimered a vezér,
gondolj valami szépre,
morogja, mormold utánam,
Nap, Hold, folyók, hegyek.
Érdes hangja éles kampó:
húsomba kap.
Húzzatok haza, nyüszítem,
kórusban hallgatnak a kutyák.
Négykézlábra ereszkedem,
ugatok, istenem, én is-
te nem parancsolhatsz nekem,
ugatom a főnök kannak.
Kuss, vissza-
vág a szőrös szívű.
Rejtekéből vizslat minket,
mérlegel a gyepmester,
az Úr.

Orcsik Roland: 1975-ben született Bécsein, jelenleg Szegeden él. Legutóbbi verseskötete: *Harmadolás* (Kalligram, 2015).

Orpheusz galériája V. *(Kháron-kutyák)*

Függöny mögül villan elő a kép:
 dióhéjcsónakban két kutyafejű révész evez.
 A háttérben a cél: egy fehér körmökkel megkarcolt,
 kifakult sziget. Odavitték Eurüdikét.
 Hiába ékesszólás, hiába éteri zene,
 a visszaúton nem fog majd beférni,
 lába sem lesz már, hogy a ladikba lépjen.
 Kháronnak nem látszik az arca: nincs.
 Így nem kell rávillantania senkire tekintetét.
 A csuklya alatt talán szimatol az orr,
 talán vicsorognak az éles fogak,
 de a riogatást ráhagyja inkább Kerberoszra.
 Elég, ha lehajtja a fejét, elég, ha színleli
 a közönyt, elég, ha nem szól vissza:
 így annál könyörtelenebb, annál kétségbeejtőbb
 lesz a csonka párbeszéd. Ha kell,
 megkettőzi magát, vagy sokszorosítja:
 az árboc mint egy fekete tükör.
 A néma kutyákkal a dióhéj gyorsan megtelik,
 szinte húzniuk sem kell, elég, ha csak
 érintik az evezőt. Mintha csak kézműveskedő
 gyerekek alkották volna, azért olyan apró,
 azért olyan esetlen az alvilág.
 A hullámok anyaga fehér krepp-papír,
 szerelőpálcákból van az árboc,
 szalvétából a kutyafigurák,
 könnyen száradó gyurmából a csónak.
 Mégis súlyos az egész, mégis nyomasztó.
 Ha baloldalt kioldja valaki a függönyt, elereszti,
 elmosnak majd és eltakarnak mindent
 vízszintes és függőleges, szeszélyesen hullámzó csíkjai.

Polgár Anikó (Vágsellye, 1975): költő, műfordító, irodalomtörténész. Duna-szerdahelyen él, a pozsonyi Comenius Egyetemen tanít. Legutóbbi verskötete: *Régész nő körömcipőben* (Kalligram, 2009).

nedveket semmiképp

ha sakkoznék nem jól
de tűrhetőn legalább
szám- és betűkombinációkkal
most leírnám a pusztát

lehetne D3 – jelenthetné ez
a perzselt füvet
egészen más textúrájú
füveket mint mondjuk

F4 vagy G6
szíjas bő füsttel lobogó füveket
és állna bennük szügyig a ló
szomjasan eleve feketén

hogya sose viselhessen gyászt
aki a fehér királynőt megkívánta
szűrén ne fogjon korom
és úgy boruljon lángba

hogya ne lássa senki ha lángol
és úgy hamvadjon
hogya hamvában is lónak
megmaradjon

D4-en kedd legyen mindig
matt és a priori
se testrés se részvét
isten se nyálka

nyálka az ne az ne az ne
nedveket semmiképp
kisiklana rajtuk az intorzió
s a lencse a látványba beszakadna

legyen szemcsés a pasztpart
törmelékes
szinte
fattyak temetője

s valamelyes megárnyékolt
nőké is még
mint annyi part
melyet papírnak vél a talp

de írásnak sosem –
a járhatót folyton
a nedvedző jelek
elébe tolják a habok

a csontszáraz habok
kedden ne gyűljön
szomjazónak nyála
kedden csak kedd legyen

önkény és száradás
kedden legyen D4
tegye lóvá a lovat
hogya ne botlassza

soha lábát a vágy
kötelezze csak
amiből vétetett
a pusztá rendeltetés

kedden még fésüld át
utoljára a testem
ha csepp vizet is találsz
az már a szerda

szerdán hófehér legyél
mint régi pengék a fényben
s olyan tompa is

Serestély Zalán (Kézdivásárhely, 1988): A BBTE BTK Hungarológiai Tudományok Doktori Iskolájának PhD-hallgatója, Jorge Luis Borges életműkorpuszának testfelmológiai, hatalomkritikai, térpoétikai vonatkozásait kutatja. Verseket tartalmazó debütötete az Erdélyi Híradó Kiadó és FISZ közös gondozásában jelent meg 2014-ben *feltételes átkelés* címmel.

(...)

Próbáltuk, hogy valami szép legyen. A vártnál mindenesetre jobban sikerült. A képeket addigra rég a vízbe öltük. A tükrökben is statikus zaj, de egy arc mindenképp csupa túlzás. Az üres tájat a megfigyelés ténye lengi be, ez az egyetlen látnivaló, meg a szivárvánnyal szennyezett holtág, meg a fullasztó, piszkoszöld szürkület.

Ide álmokat terveztünk, oda fényt – aki pontos emlékekre vágyik, építsen sportpályát. A lelket zaj helyettesíti, ezt próbáljuk túlkiabálni, pedig néha csak mint sötét szobában a szúnyog, mégsem sikerül. Amit lehet, dokumentálunk, jobban érződjön a felejtés. Ami ebből marad, annak amúgy is túl sok lenne három dimenzió.

Ez itt az ártér, itt nincsenek meglepetések, és nem lehet panasz. Ha olyasmi fáj, amit nem lehet kihúzni, sokáig nevetünk. Egy-egy nap még, mint földben a tejeszacskók. Egyébként semmi, csak a fák kontúrjai, meg a hajnal, hogy ezek most vajon madarak vagy kutyák.

Szirén

Egy kád víznek sem
a benne elnyúló test,
sem a bűgő hajszárító

nem jelent többet a szeretet
öntőformáinál, amik kiszorítják
másukat a felfénylő folyadékból.

A levegőég folyosóra vágyunk,
madár vájta alagutakba,
melyek egy másik, fényesebb

felszínre vezetnek. Holott
a szirént magunkkal visszük,
bármilyen ragyogás fogadjon minket.

Mondjuk úgy, van bennünk
valami rajtunk kívül. A hangja
olykor visszhangot ver az ideg-

szálak sűrűjében. Mint egy haj-
zuhatagba gabalyodott villanyborotva
nyüszítése a koponyaúr

áhított csendje fölött.

Bartók Imre: Kócsagok

Szárnyaszegett kócsagok vagyunk
a mélyűrben. Nem tudunk semmit,
de a semmi tud rólunk.

Sirokai Mátyás (1982): legutóbbi kötete: *A káprázatbeliekhez* (Libri, 2015).

Bartók Imre (1985): legutóbbi kötete: *A kecske éve* (Libri, 2015).

El Karovskij

Schilder a Jorgensen XX

0 EL 0

kapaszkodjék az ülőrúdba

ne mozduljon ha szárnya nincsen
homokkút nem billegő mérleg
tükörhalál a sivatagban

mágneses tér: lélegző nemlét
hajszálfény pulzál vérsötét sáv
inni a földalatti vízből
forró ciprusok feketéje

ki hisz ki innen ki emel ki
dögöt a kútból kést a húsból
ordítás nyelve arctalan száj
kifordulni és kiokádni

vissza visszább legvisszább most most
visszarúg amit összenyomtak
süvit nem mozdul szárnya nincsen

belénk szakadtak mind a voltak

honnán nézed,
amint elindul?

nem föltről, mint egy isten.
nem is lentről, mint aki túlságosan is emberré lett.
mellé állni: sem hely, sem bátorság nem adatik.

közel menni, vagy rátalálni – talán.

mondjuk, hogy rátalálsz.
(mindegy is, hogy véletlenül vagy hivatalból.
vagy esetleg ahogy János rátalált Jézusra: barátságból.)

megpillantod
egy kóborló távcsőben
vagy egy ablakból, amely ebben a magasságban
már nem nyitható.

nézed, amint elindul
egy másik úton. a kifeszítetten.
fölötted.

már hátradőlhetsz. nincs mint tenni,
a gödörösés megvolt: szolid emberi igyekezet az
igazság győzelméért.
mélysége nem látszik, csak az, hogy
sok egyetlen koporsónak.

feszülten figyelsz. muszáj, hogy igazad legyen.

innen az is jól kivehető, ahogy idejött.
az sem volt rendben.
aberrált – gondolod...

...hogyan igazad.

feszült teste talán azt jelzi, hogy elindult.
balról jobbra (neked).
kicsit izzadsz: izzad a tenyered, a tarkód.
tartasz tőle.
messziről is.
a talpad, a combod is izzadni kezd.

attól is félsz, ha belepusztul,
de attól is, ha túléli.
melyiktől jobban?
visszajön a finom remegés a vádliidba.
próbálsz követni, mint aminek tétje van.

de nem kérdezed – mint ahogy ő sem –, mi lesz,
ha átér.

■ **Varga Mátyás** (1963): költő, műfordító. Legutóbbi kötete: *hajnali 3*
(Magvető, 2013).

Kettős staffázs

A hegyezett fülekbe fagyott tus. Abba,
ahogy elnyílt bőrbe sziszegik a szemet.

Lombokban leszúrt szárnyasokba,
kapu oszlopaiba fagyott. Az árnyékba.

A jégcsákányok nem olvadnak. Nincs
árnyékuk a beláthatóban. Úgy élnek itt,

mint amiket idecsaltak a kacérok,
a vágyasok, a gyengék, gyere velem,

ha már megszültelek, erre a fekete villanásra.
Leszel a fiam, leszel az anyám,

nekem adhatod az összes szeretőd nevét.
Bábszínházba viszlek, cirkuszba hordlak,

szénporból kipörgetett vattacukrot eszünk.
Azon nevetek, hogy a fogközökbe

beletapadt sötét anyagtól a fogsorod
ínyre felfűzött kettős filmtekercs.

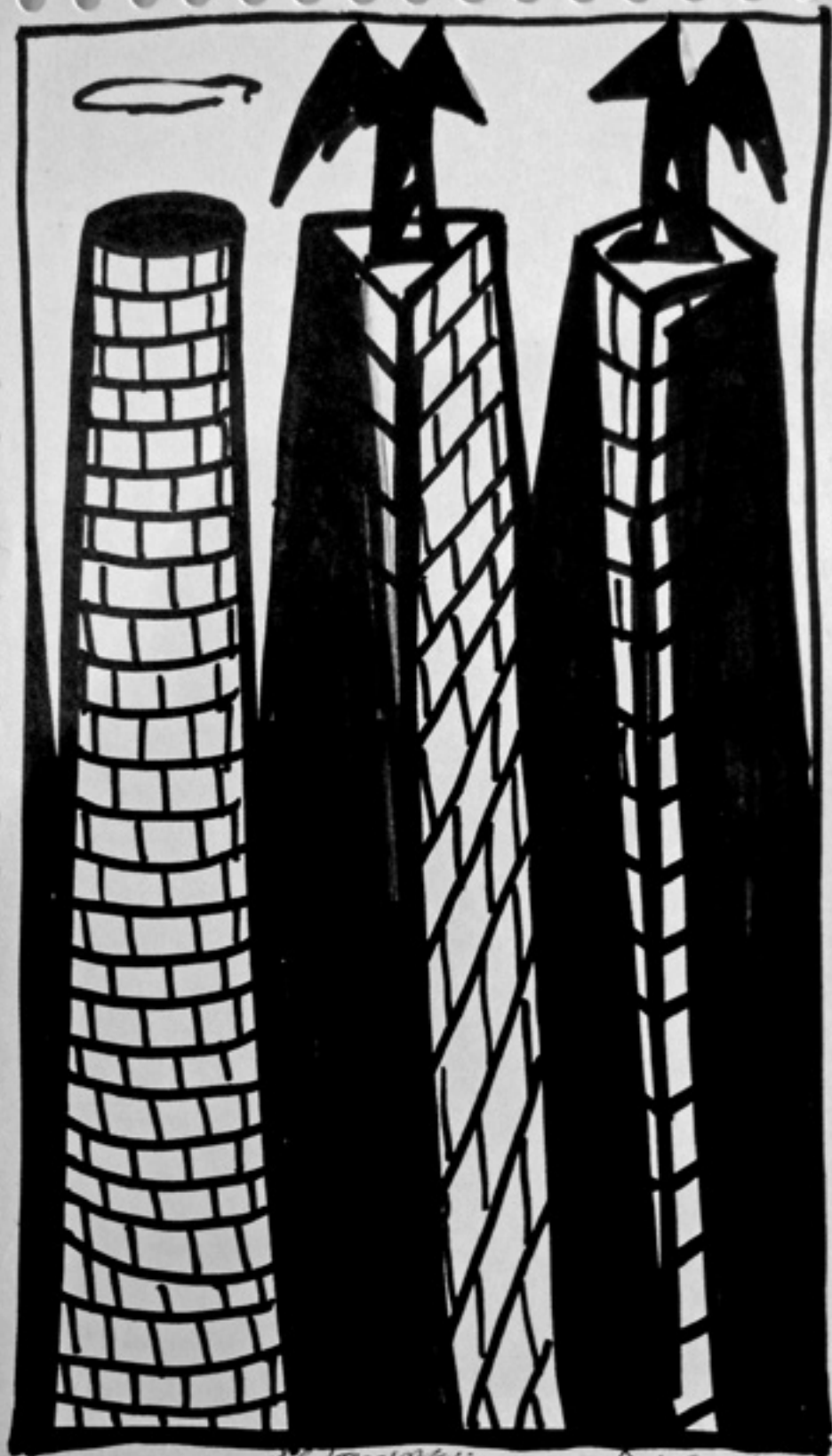

A. KASOVSKI

Párbeszéd I.

A barna buzogányt nem volt egyszerű letörnöm,
a nádas vízében piócák várták meztelen lábamat,
orromban összekeveredett a békalencse
és a mútrágya szaga, száz méterrel odébb meredt
a környéken csak szargyárnak nevezett üzem
kéménye, a nyár végi reggelen az egész utca
arról suttogott, hogy előző este megerőszakoltak
egy ott dolgozó nőt, kérdeztem két évvel idősebb
barátomat, mit jelent a megerőszakolás,
mire ő rávágta: hát megbaszni, én persze nem
lettem okosabb, fogalmam se volt a nemiségről,
bár nem néztem félre, látva barátom hűgának
fehér fenekét, megtorpantam a lépcsőn ülő
nagylány csupasz combjai előtt, pár évvel
később a nemi aktust olyan ízűnek képzeltem,
mint amikor a fogam között szétropan a borsó.

Villányi László: 1953-ban született Győrött. Szülővárosában él, a Műhely folyóirat főszerkesztője. Legutóbb megjelent könyve: *Kimméria* (2014).

20. KonoVA 10/15

Роговский I

SZLOV. MAGY. KULT.

SZLOV. MAGY. KULT.

Találkoztam Sanyival. Egy faluházhoz épített, félig kész építményt nézegettem, amikor ismeretlenül odalépett hozzám. Azt mondta zavaros tekintettel: „Szép, mi? Ez a művészet.” Hát így állunk „mi”, szlovákiai magyarok a giccsel. Pardon, a művészettel és a kultúrával.

A sznobériára hajazó felütés után azonban nem a „szlovákiai magyar” kultúra minősítésével szeretnék foglalkozni, pontosabban csak annyira, amennyire mondandóm megkívánja. Kulturális helyzetünk áttekintésének első részében egy elméleti kérdésről lesz szó, mégpedig arról, hogy miképp tekintünk a szlovákiai magyar kultúrára. A következő részekben a két nagy magyar kötődésű párt kultúrpolitikáját, a kulturális intézményrendszert és szervezeteket, valamint a támogatási rendszert vizsgálom az elméleti következtetés alapján.

Szlov. magy. kult.

A legelején a kisebbségi kultúrák (ön)képét befolyásoló gyakorlati és elméleti tényezőket veszem sorra. Egy mára már politikai filozófiai közhellyé vált felismeréssel indítva: a modern (liberális) államok kialakulása során fontos volt egy (néhány esetben több) erős hatalmi központ és kohéziós narratíva, kollektív identitás kialakítása, amely során a saját és az idegen ellentéteire alapozó elv vált meghatározóvá.¹ A különbözőségek lenyesegetésével, például a saját nyelv dominánssá tételével a közhivatalokban, a törvényhozásban, vagy a kisebbségek autonómiájának megragadásával, a köz-

igazgatási határok kisebbségeket szétdaraboló meghúzásával (ld. éppen az 1792-es forradalom utáni Franciaország nyelvi és nemzetiségi politikáját – a nyelvjárásokkal, illetve pl. a baszkokkal szemben; ezt vette át Széchenyi István is, mondván: „Legnagyobb nehézség, ’s majd nem egyetlen akadály, mellyel Magyarországon küzdenetek kell: a nyelvek különfélesége; de egy embernyom elég ennek orvoslására. – 40 év előtt Franciaországban a nép $\frac{3}{4}$ része érthetetlen szólásmódon beszéle; most 30 millió szól francziául.”²) hozták létre a liberalizmus nacionalista alapját.³ (Az etnikai nacionalizmus esetében pedig ilyen alapot már létre sem kellett hozni – lásd az 19. században egyesített Német Birodalmat, vagy a Magyar Királyság és Magyarország vonatkozó történetét.⁴) Ezért lehet az állami nacionalizmus egyik legfontosabb ellenfele a kisebbségi nacionalizmus, és ezért beszélhetünk párhuzamos kultúrákról a többségi és kisebbségi kultúrák esetében.⁵

Ez az elv a kultúra esetében szintén szerepet játszott, csak egy erős kultúra engedhette meg, hogy mellette más kultúrák is szóhoz juthassanak: a központosított nemzeti kultúra mellett kaphattak helyet az ilyen államokban a kisebbségek kultúrái. Ezek ilyen körülmények közt törvényszerűen kerültek nagyobb távolságra az ún. magas kultúrától, hiszen utóbbi állami védelemben részesült, mivel annak alapját képezte, illetve a magas kultúrába jobbra csak az adott állami kultúrán át vezetett út. Más, de ugyanazon gondolati alapról eredő probléma a nagyszámú nemzeti megújodási mozgalom, melyek éppen a saját magas kultúra kiépítését tűzték ki célul az ellenállás/konfrontáció

mintázatán keresztül. Gondoljunk csak Petőfi Sándor és Pavol Országh Hviezdoslav eltérő irányú mozgására és különböző megítélésükre a szlovák és a magyar irodalomtörténetben. Asszimilálódó vagy vegyes identitást kialakító művészre nagyon sok példát találunk a zsidó művészek és gondolkodók köréből, de említhetjük akár Gozdsu Elek, illetve Liszt Ferenc esetét is.

Mindennek a vetülete az elméletírásban is tetten érhető, mely a kisebbségek (ön)képére közvetetten van hatással. Ahogy Daniele Conversi mondhatta 1995-ben, a teoretikusok „minden olyan nemzetiségi törekvést, amely ennek [ti. a nemzetállam] megkérdőjelezésére irányult, a régmúlt időkből visszamaradt, folklorisztikus mellékjelenségnek tekintettek”⁶. Mindenekelőtt a politikai filozófiában kellett bekövetkezni egy olyan változásnak, mely a nemzeti kisebbségek nemzetállamon belüli helyét más megvilágításba helyezi. Vernon van Dyke a társadalmi csoportokat illető, az egyéni jogokból nagyrészt levezethető, de velük semmi esetre sem szemben álló jogok problémájára, míg Will Kymlicka arra hívta fel a figyelmet, hogy „...az egyéni szabadság mellett való alapvetően liberális elkötelezettség a társadalmi kultúra fejlődése iránti mélysegesen liberális elkötelezettség kialakulásához vezethet”⁷, s így a kisebbségek követelései nem jelentik az állam egységének megbontását, sőt a társadalmon belüli egyenlőséghez járulnak hozzá, például az anyanyelvi oktatás és a kisebbségi kultúra intézményi kereteinek megteremtésével, hiszen a világlátásunkat meghatározó saját kultúrán belül gyakorolható leginkább az autonómia.⁸ Mindez lökést adhat a kisebbségi kultúra folklorisztikus jellegének tompításához, a kortárs művészeti folyamatoknak a kisebbségi kultúrába történő bekapcsolásához. A „kortárs” fogalmat abban az értelemben használom, melyet Hushegyi Gábor több írásában is alkalmazott, különbséget téve a kortárs gondolati áramlatokba bekapcsolódó és az azokat mellőző jelenkori művészet közt.⁹

Másfelől közelítve az elméleti problémát feltűnik, hogy a politikai filozófia felől jövő impulzusoknak köszönhetően, statikus kultúrafogalommal dolgoztak körülbelül a strukturalista gondolkodás meghaladásáig, ami annyit tesz, hogy a közösségeket, nemzeteket egy viszonylag pontosan meghatározható kulturálisjelenség-együtteshez társították. Az antropológia és más szellemtudományi diszciplínák felől érve viszont egy mindig változó, dinamikus modellből indulhatunk ki. Jó példa erre az ellentétre a Csanda Gábor és Tóth Károly szerkesztette, a Fórum Kisebbségkutató Intézet által megjelentetett *Magyarok Szlovákiában; Kultúra (1989–2006)* című kötet, mely egy egységes, minden kulturális területet lefedő, s így statikus képet szeretett volna nyújtani időben és térben behatárolt témájáról – ellenben üde kivételként volt olvasható benne H. Nagy Péter esszéje, mely történe-

tiségekben ragadta meg a szóban forgó téridő kereteit természetes módon áthágyva a szlovákiai magyar lírát, s annak leírását a folyamatos változásban láttatta.¹⁰

Témánk vizsgálatának egy újabb szempontja a többségi nemzettel való politikai viszonyból indulhat ki, mely szintén hatással van a kisebbségi kultúra jellegére. Általános vélemény, hogy ha a többségi nemzet nem teszi meg a lehető legtöbbet azért, hogy a kisebbséget mentesítse a demokratikus többség negatív hatásától pozitív diszkriminációval, akkor a kisebbség – érthetően – elnyomva érzi magát.¹¹ A liberális demokráciával jellemezhető Szlovákiában sem tekinthető sajnos teljesen tisztázottnak a viszony a többségi nemzet és a kisebbségek között (a liberális nacionalizmussal kapcsolatba hozható nyelvhasználati problémáktól és a közigazgatási területek határainak meghúzásától kezdve a vulgárisabb nacionalizmusverziók megnyilvánulásaiig). Nem beszélve arról, amire Dušan Kováč történetész hívja fel a figyelmet, hogy nem pusztán a „nemzeti jogok tényszerű oldala számít, hanem a kisebbség helyzetének pszichológiai háttere”¹² is. Ilyen körülmények közt pedig jóval nagyobb az esély arra, hogy a kisebbség mindinkább hangsúlyozni fogja történelmi hagyományait, és sajnós esetenként ezt túlzásba is viszi. Vagy másik oldalról: „Ha egy kultúra általában nem részesül tiszteletben, akkor tagjainak méltósága és önbecsülése is veszélybe kerülhet.”¹³

Tehát összegezve: a mi és ők megkülönböztetésén alapuló nemzetállami gyakorlat, ennek történelmi folyamata, a fent említett, Van Dyke előtti elméleti hozzáállás a statikus kultúráképpel kiegészülve, valamint politikai oldalról pozitív diszkrimináció híján a kisebbség kulturális működés módja azt is meghatározza, hogy a kisebbségi kultúrák a hagyományok, a folklór, a mítoszok, a történelmi emlékezet felé irányulnak, illetve sok esetben sértettségéből adódó konfrontációk és dac jellemzi őket. S mindez „közelvadás” is, hiszen „a többség rendszerint saját kultúráját az állami művelődés egyedüli meghatározójának tekintve lokális, folklorisztikus jellegű kultúráként kezeli a kisebbségi műveltséget.”¹⁴

Ezt bizonyítja Kende Anna, Kosztandinidisz Diana és Szilassy Eszter megfigyelése is, akik a rendszerváltás utáni „nemzetiségi újjáéledésnek nevezhető folyamatról” beszélnek Magyarországot érintő tanulmányukban. Az egyes kisebbségek szerintük mozgósítani igyekeznek tagjaikat (sikeresen), s mindenek eszközüül hagyományörző szervezeteket hoztak létre, melyek tevékenységi köre: „vallási közösség, nyelvapoló klub, táncscsoport, kórus, fiatalok egyesülete, turisztikai egyesület, néprajzi egyesület, stb.”¹⁵

Ami pedig a Trianon után Magyarországtól elszakított területeket illeti, az a jelenség is a múltba néző, értékörző – talán napjainkra már nem minden esetben domináns – magatartást ösztönözte, melyet Fi-

lep Tamás Gusztáv a következőképpen fogalmaz meg: „A közvélemény megnyilatkozó része számon kérte a kultúrán a »kisebbségi sors« értelmezését, sajátosságainak vizsgálatát, tapasztalatainak dokumentálását. A töredéktársadalom által támasztott legfontosabb igény az volt, hogy a művészet segítsen túlélni, őrizze a nemzeti identitást, a nyelvet, a fenyegetett értékeket. [...] A kisebbségi szellemi élet mindenkor sajátossága csonka, egyoldalú volta, amelyben a működőképes elemek egyfajta pótló, hiányokat betöltő feladatkört is ellátnak.”¹⁶ Mindezt Szlovénországban a két világháború között az elitképző és -összefogó intézményrendszer, támogatási rendszer, valamint vezéralakok nélkül.¹⁷

És hogy lássuk, az értelmiségét jórészt elvesztett szlovákiai magyarság számára később, a második világháború és a jogfosztottság éveit követően is az értékörzés az uralkodó felfogás (és a két világháború közötti helyzetet látva, életerős magas kultúra nélkül, más nem is lehet), elég rámutatnunk a Csemadok sok évtizedes, olykor provincializmusba hajló működésére, vagy az irodalomban sokáig érvényesülő, Fábry Zoltán-féle¹⁸ – kezdetben még hitelesnek is mondható –, küldetésstudatra építő erkölcsi tendenciákra.¹⁹ Nem beszélve a szocialista rezsimnek nacionalizmusának, és mindent ellenőrzése alá vonó figyelmének a hatásáról. De ha megnézzük a szlovákiai magyar intézmények általános jellegét és a pályázható pénzforrások jellemzőit, valamint a magyarokhoz köthető politikai pártok kulturális programjait, még ma is kiütözik az erős folklorisztikus hajlam, a kultúra hagyományörző felfogása. Ennek következtében egy állandó ellenállás, harc alaphelyzetében képzel el magát, illetve kultúráját a szlovákiai magyarok és szervezeteik nagy része, melyben a hangsúly az önigazoláson van. Tehát a szlovákiai magyarság körében „a kollektív identitás-tudat kialakulásának továbbra is az oppozíció marad a kulcsfogalma. Ennek az az oka, hogy a nacionalizmus sokkal inkább a társadalmi kategorizálás, mint a kultúrateremtés folyamata.”²⁰

Ugyanakkor szerencsére az utóbbi pár évtizedben a kortárs művészetben belül is figyelemreméltó teljesítményekkel találkozhatunk. Lényegében olyan folyamatokról van szó, melyek a szlovákiai magyaroknak is megadják azt a kortárs szellemi alapot, ahová érdemes (lesz majd) visszanyúlni. Így volt ez Erdély esetében a történelem során kialakult több művészeti csúcsteljesítményt tekintve (például az emlékiratírók, a nagybányai művésztelep stb.), de vehetjük például a Vajdaságot is, ahol többek között az *Új Symposion* és a körülötte csoportosuló szerzők, vagy mondjuk a jugoszláv avantgárdhoz kapcsolódó más történések jelentenek ilyen csomópontot. A teljesség igénye nélkül néhány példa a szlovákiai magyar színtérről: a nemzetközileg is elismert Németh Ilona, Priklér Máttyás,

Juhász R. József vagy a műhelyek közül a kortárs művészettel foglalkozott Stúdió Érté, a Kalligram Kiadó (és több szerzője), illetve a folklór egyéni felfogásával az Ifjú Szívek Táncszínház. És a humán tudomány is szép eredményekkel büszkélkedhet, gondolok itt például Cseh Zoltán *Szodoma és környéke* című monográfiájára, Lanstyák István, Simon Attila, Szarka László tevékenységére.

Tekinthetünk-e mindezek fényében továbbra is egységes kultúráként a szlovákiai magyar kultúrára? S válaszukból milyen következtetések vonhatók le? Másik oldalról: az értelmiség és a fiatalok mindegyike számára vajon kielégítő a dominánsan hagyományörző kultúrák? Nincs ez összefüggésben a magyar kisebbség szlovákiai fogyásával?

Minden bizonnyal haszonnal jár, ha a társadalmi csoportokat olyan dinamikus folyamatként értjük, ahogy Rogers Brubaker javasolja, aki szerint megfelelőbb, ha etnikumról, fajról, nemzetről „nem szilárd csoportként vagy entitásként gondolkodunk, hanem *gyakorlati kategóriákat, kulturális idiómákat, kognitív sémákat, diskurzív kereteket, kollektív reprezentációkat, intézményi formákat, politikai cselekvési terveket és esetleges eseményeket* kifejező terminusokban”²¹. Egy ilyen felfogás azt láttatja, hogy a nagy lélekszámú nemzeti kisebbségek esetében is komplex társadalmi mozgásokkal kell számolnunk. Vagyis a szlovákiai magyar kisebbségre olyan közösségként tekinthetünk, mely megfelelően rétegzett szociálisan, vallásilag stb. és ami szempontunkból fontos: rendelkezik saját, az egész spektrumot átfogó kultúrával (bátran mondhatjuk többes számban, kultúráknak is), s a hagyományhoz sokféle viszonyt képes kialakítani, illetve sokféle hagyományt tud magáévá tenni.

Az értelmiségiek és a fiatalok számára pedig fontos, miként Szarka László fogalmaz, hogy: „megvan-e vajon az etnikai csoporton belül a mobilizációnak azok az egyéni, közösségi tartalékai, létezik-e az etnikai sajátosságokon túlmutató gazdasági, politikai, jogi [kulturális – B. Zs.] fedezet, amely ezeket a közösségeket nem egy premodern közösségeszmény irányába tereli vissza, hanem a poszt-nacionális világban is létjogosult értékteremtő, értékhordozó közösség jövőképét hordozza magában.”²²

Világos tehát, hogy nagy hiba lenne megmaradni pusztán az értékörző, folklorisztikus keretek közt, nem tagadva persze annak fontosságát és érvényességét. Mindenképpen biztosítani kell a jövőben, túl az eddigi egyéni kezdeményezéseken, a kortárs kultúra befogadási útjait, intézményekkel, pénzforrásokkal, programokkal, közönségneveléssel, modern oktatáspolitikával – nyitottsággal, az éppen kialakuló sokszínűség és vegyes identitás támogatásával, más kultúrákkal, de főleg a szlovák és a magyar kultúrával szorosan együttműködve. S hogy egy liberális nacionalista érv-

vel zárjam a gondolatsort: mindezzel segíteni lehetne többek közt azon a helyzeten, hogy a tehetséges fiatalok és értelmiségiek ne költözzenek el, illetve ne aszsimilálódnak az ingerhiány kulturális kényszeréből.

Pártok

Híd

Elemzésem során a Híd két, újabb keletű tervezetét veszem alapul, az egyszerre rövid és hosszú távú Polgári vízió 2016-ot, mely – ahogy Bugár Béla bevezetőjében olvasható – programként és a nem tárgyalt kérdésekben az eligazodást segítő iránytűként szolgál²³, valamint az újonnan felvetett Kisebbségi Kulturális Alap ügyében elérhető nyilatkozatokat.

Általános megközelítésben a Polgári vízió 2016-ban feltűnő egy, a témánkat is érintő elméleti kérdés, mégpedig az egyéni és kollektív jogok összehasonlása. Legkésebb a liberális nacionalizmus fogalmának megjelenése óta ez egy teljesen elfogadott paradoxon, s a program is elegánsan oldja meg a feloldását: „Mint minden kisebbségeket képviselő szervezet, a Híd a konzervatív és liberális eszmék által egyaránt informált párt. Liberálisként az egyén szabad döntéshez való jogát alapértéknek tartjuk, különösen mivel kisebbségként magunk is szeretnénk, ha a többség figyelembe venné döntéseink szabadságát. Konzervatívként azonban azt is tudjuk, hogy a lehetőség a kiteljesedéshez csak közösségek részeként elképzelhető.”²⁴

A Polgári vízió a nyitottságra és a párbeszédre épít, s legfontosabb hozadéka a kulturális és oktatási önkormányzatiság tervbe vétele, amihez kapcsolódik a kisebbségek jogállását szabályozó törvény elfogadása, illetve a kisebbségekért felelős kormányzati pozíció tartalmi és szervezeti stabilizációja. További fontos elem a kisebbségi kultúra finanszírozási kereteinek rögzítése, illetve a közigazgatás átszervezése a valós szociális, gazdasági és kulturális viszonyoknak megfelelően. „Célunk egy olyan stratégiai anyag bemutatása, amely esélyt ad a szlovákiai magyar kultúra és a magyar nyelv közegszerű fennmaradására Szlovákiában, és amely képes fenntartani a szükséges embertömeget egy stabil és virágzó közösség biztosításához.”²⁵ Mindez megfelelő megvalósítás esetén összhangban is állhat azzal, hogy a szlovákiai magyar közösségre ne egységes egészként, hanem inkább rétegzett kultúrájú, többféle hagyományt és jövőképet magáénak tudó csoportról beszéljünk.

Mielőtt a részleteket szemügyre vennénk, érdemes megemlíteni két fontos múltbeli eseményt, mely a Vízióban megfogalmazottakat más megvilágításba helyezi. Időrendben haladva az első a Kormányhivatal Nemzeti kisebbségi kultúrája programjának elhibázott pályázati struktúrája. A struktúra megváltozta-

tására a Híd jelölte kisebbségi miniszterelnök-helyettes, Rudolf Chmel vezetése alatt lett volna lehetőség, de túl sok időt vett igénybe, és nem sikerült tető alá hozni a Radičová-kormány bukásáig. Az időközben át-átformált, de lényegében azonos, jelenleg is működő pályázati rendszerben nem lehet például a játékfilm vagy a képzőművészet projektjeivel pályázni, és mindenekelőtt az értékörzés és a bezáródás működik benne fő irányelvként – erről bővebben a kisebbségi kultúra finanszírozását vizsgáló negyedik írásomban.

A másik szintén érinti, ugyan csak közvetve, a pályázási feltételeket, ez pedig a Fico-kormány idején történt lemondás a Kormányhivatal kisebbségi főbiztosa posztjáról (amivé a kisebbségi miniszterelnök-helyettes posztot degradálta Fico a kormányhivatal átstrukturálása során). A 2011-ben elfogadott, vegyes fogadattasú kisebbségi nyelvtörvény után szintén egy nyelvpolitikai probléma került elő (a vasútállomások két nyelven való feltüntetésének meghíúsulása), amely miatt A. Nagy László megvált funkciójától pártja felszólítására. Ezt követően a Smer jelöltje, Mária Jedinčková lett a megbízott kisebbségi kormánybiztos, s az azóta eltelt időszakban sokat nehezedett a pályázás: ilyen volt például a kft-ék kizárása a pályázatból, a túlértelmezett törvények, szabályok okozta szigorodás az elszámolásnál és a pályázásnál, ráadásul nehezebb lépéseket tenni a keretösszeg csökkenése ellen. Talán ennek a hibának a belátása a Vízióban olvasható, az EU szabályok átvételére is érvényes megállapítás, mely szerint „Gondot jelent, hogy az állami intézmények a jogszabályokat mechanikusan alkalmazzák, mivel gyakran nem értik, ill. szándékosan elferdítik azok értelmét; gyakori, hogy ugyanazon törvény alkalmazását illetően nincs összhang két állami intézmény gyakorlatában, sőt esetenként egyazon intézmény két fiókintézménye is eltérően értelmezi azt.”²⁶

De nézzük meg közelebbről a *Szlovákiai magyar nemzetpolitikai stratégia* című fejezetet. Ennek első része az önmeghatározással foglalkozik, s egy negatív megállapítással indít, retorikailag nyilván azért, hogy a végkifejletet pozitívvá tegye: „A szlovákiai magyarság a magyar kulturális nemzet része, de emellett ma egy közös név, jól körülírt regionális identitás és szimbólumok nélküli közösség is.”²⁷ Javaslatok a következők: a Felvidék helyett a Dél-Szlovákia kifejezés bevezetése; a szlovákiai magyarság közös szimbólumainak kiválasztása; dél-szlovákiai magyar imázskampány kialakítása és egy dél-szlovákiai magyar márkajel (brand) létrehozása; dél-szlovákiai magyar kulturális kataszter létrehozása, amely a közösségünk szempontjából fontos kulturális emlékeket listázza és teszi közzemlére; a dél-szlovákiai magyarság legfontosabb, ma is működő intézményeinek bemutatása és aktualitásainak ismertetése egy weboldalon; egy folyamatos dél-szlovákiai magyar közvélemény-kutatás kialakítása.

Azonban javasataik nagyobb része finoman szólva sem komolyan átgondolt terv, inkább látványos, de a lényegét elkerülő megoldásnak tűnik. A Dél-Szlovákia kifejezés jó választás, nem terhelt feleslegesen, összhangban van a későbbi fejezetben kifejtett mozaikidentitással, a szlovák nyelvben is van hagyománya, viszont az már probléma, hogy egy párt szeretne ilyesmit meghatározni. Ugyanis kétségeim vannak afelől, hogy a nyelv működése ilyen lenne. Amit egy párt tesz, az politika, s így más hatása van tetteinek főleg kétpólusú világunkban, mint a nyelvújítókéinak, ráadásul más korban is élünk. Nagyjából ez a helyzet a két szimbólummal, a zászlóval és a címerrel. Mint ha a Híd a hiányzó civil kezdeményezéseket szeretné pótolni. Nem beszélve arról, hogy igazán nem tudom, mit lehetne kezdeni egy dél-szlovák zászlóval és címerrel, s hogy ezt a szlovákok vajon barátságos lépésként fognák-e fel.

A dél-szlovákiai magyar imázskampánnyal és márkajellel tulajdonképpen megint csak egy politikai mezőben meghatározott elvek szerint kialakított egyetlen kultúráképp válna dominánssá, elnyomva más szempontokat – ennek egyik rossz példája a Fidesz jurtagazós kultúraexportja. Ez túl nagy politikai befolyás a kultúrára. S ezt a félelmet támasztja alá a Víziónak következő mondata is: „A finanszírozáson belül észszerű kompromisszumokat kell találni szakmaiság és politika, valamint standard és feltörekvő pályázók között.”²⁸ Mit keres ebben a kontextusban a politika?

A kulturális kataszter létrehozása támogatható ötlet, de még mindig csak az értékőrzésnél vagyunk, nem a kortárs művésznél. Ennek lehetne részben fóruma a legfontosabb intézményeket és tevékenységüket bemutató, kialakításra váró weboldal. Ami viszont valószínűleg ott bukna el, hogy egyszerre kellene beszámolnia mondjuk a Csemadok helyi szervezetének dalárdaversenyéről és a magyar irodalom legjobbainak könyvbéli megjelenéséről.

A további felvázolt megoldásokkal inkább többé, mint kevésbé egyet lehet érteni, különösen a mozaikidentitást érintő gondolatokkal, melyek lehetővé teszik a magyar közösség számára az aktív kapcsolatot az olyan állampolgárokkal is, akiknek több komponensből, köztük egy magyar részből adódik össze személyisége. Ez kiegészülve az ilyen identitások népszámlálási számbavételével nyitott, rétegzett kultúrát feltételez. A már említett kulturális és oktatási önkormányzatiság nem különösebben részletezett terve megfelelő kivitelezés mellett valóban biztosíthatja az intézményrendszer és a kultúrafinanszírozás stabilitását, fejlődését. S igaz ez az oktatásügyre is: a kisiskolák életben tartása, a szlovák idegen nyelvként tanítása, nyelvtanfolyamok indítása, a szlovákiai magyar iskolarendszer teljes spektrumának erősítése, s ami különösen üdvözlendő, a pedagógiai-módszertani kultúra megújítása,

a tanulói kulcskompetenciák fejlesztésére, valamint a szövegértési és szövegalkotási képességre való fókusztétel, korszerű tankönyvek követelése, a tankönyvpiac liberalizálása.

Feltűnő, hogy a kortárs kultúra és művészet szintje nem is szerepel a Víziónban, helyette a nyelvet teszi meg a nemzetpolitika központjává. Nem mint ha a magyar regionális hivatalos nyelvként történő elismertetése, a jogtudatosság, a meglévő jogok kihasználására való nevelés, valamint a vizuális és írásos kétnyelvűség elősegítése nem lenne pozitív. Mindezekkel nyelvpolitikát és -tervezést érintő problémákkal a Gramma Nyelvi Iroda több tagja is foglalkozott, vagyis egy erős elméleti alpra támaszkodhattak a Vízión szerzői. Szabómihály Gizella – Cserniczkó Istvánal közösen írt – tanulmányában például ez olvasható: a többségi nemzetek „arra törekednek, hogy a kisebbség nyelve (esetünkben a magyar) csak a közönségen belüli kommunikáció nyelve maradjon, ne bővüljenek társadalmi funkciói”.²⁹ Vagyis a (liberális) nacionalizmus bejárt útjait követik.

A nyelv középpontba állítása mintha a politikai (filozófiai) elméletek „magaskultúra-nélküliségét” tükrözné. Éppen ezért jelenthet nagy lépést a Híd törvénytervezete a Kisebbségi Kulturális Alap létrehozásáról, amelynek előképe a Szlovák Kulturális Minisztérium 2014 őszén elfogadott törvénye egy Művészeti Alap létrehozásáról. A minta tehát egy kormánytól nagyrészt független, önálló, garantált keretösszeggel rendelkező intézmény, mely egy évnél hosszabb távra is tud tervezni. A sajtóanyagokból³⁰ annyit lehet megtudni, hogy az Alapban az autonómia elve érvényesülne, a 800 ezer állampolgárt kitevő 13 kisebbség saját maga dönthetne a 8 milliós keretből (a mostani kétszereséből) neki járó összegekről, minden kisebbség többségben lenne a saját kuratóriumában, melynek szakmaiságát a legfontosabb kulturális szervezetek biztosítanák. Solyom László, a Híd alelnöke: „Az elképzelés alappillérei a stabilitás, az átláthatóság, az önkormányzatiság és a kisebb létszámú kisebbségek kompenzációja. Az alap létrejöttével ugyan még nem válna valóra a kulturális autonómia, de nagy lépést tennénk irányába.”

Viszont akkor érték csak az ilyen alap, ha egy jó struktúrát sikerül kialakítani, amiben az értékőrzéssel egyensúlyban van a kortárs (nem jelenlegi) kultúra – persze, ha sikerül elfogadtatni.

MKP

Szintén két forrásból indulok ki az MKP esetében is: a pártprogramból³¹, illetve a barokkos című *A szlovákiai magyar közösség megmaradásának és gyarapodásának, valamint Dél-Szlovákia gazdasági felzárkóztatásának intézményi feltételeiből*³².

A Híd Víziónak és az MKP hat évvel korábbi, de jelenleg is érvényes Programjának összevetéséből

az tűnik ki, hogy a Híd komplexebb tervezete kidolgozottabb és konkrétabb, illetve korszerűbb terminológiát használ (amiből nem következik minden esetben az adott téma modernebb feldolgozása, bár hátrányt soha nem jelent), az MKP regionális pártként általánosabban, több harci metaforát alkalmazva fogalmaz, s ebből kifolyólag több benne a redundancia, a közhely és a lózung. Hogy egy példát ki is emeljek: „Az emberi létet komplex módon értelmezzük, minőségét minden téren fontosnak, javítandónak tartjuk.”

Témánkat érintő kérdésekben viszont meglepő a két anyag hasonlósága, szinte ugyanazokat olvashatjuk, kisebb hangsúlyeltolódásokkal. A Dél-Szlovákia kifejezés következetes használata a Programban, kulturális és oktatási autonómia (megspékelve a területivel), a magyar regionális nyelvként való rögzítése, a jogtudatosság növelése, a kisiskolák megtartása, a magyar iskolarendszer erősítése (ebben és a romaügyekben a Híd terminológiája és terve jobb, hiszen az MKP programja ezek esetében is általános és az új elméleteket be nem építő marad, ellenben az egész életen át tartó művelődésről is beszél) stb. Míg az MKP mozaik társadalomról beszél, addig a Híd mozaikidentitásról – láttatva a két politikai irányultság közti különbséget.

Civil és politikai szerepek nem egészséges keveredése a szlovákiai magyarok esetében a kezdetektől jelen van. A szlovákiai magyar civil és politikai szervezetek kapcsolattörténete folytatódik abban, ahogyan a két párt viszonyul a civil társadalomhoz. A Híd a már leírt módon (ezen kívül környezetvédelmi akciókkal, a Purt-modellel stb.), az MKP pedig úgy látja, hogy „Közösségi szempontból értelmezve a párt szerepét az MKP több mint csupán egy politikai párt a sok közül. Tekintettel a szlovákiai magyar közösség nagyságára, ám hiányzó intézményeire, az MKP felvállalja a közösségi érdekek tágabb értelemben vett képviselését is.”

És néhány problematikus részre is érdemes felhívni a figyelmet. A Program sok helyen hangsúlyozza az európai értékek iránti elkötelezettséget, a demokrácia, az egyenlőség, a tolerancia, a nyitottság, a multikulturalizmus fontosságát, a keleti-orosz kötődések bajosságát, a szubszidiaritás elvének megkerülhetlenségét, a magyarországi politikai eseményekbe való be nem avatkozást, elutasítják a nemzeti-kulturális homogenizációt, valamint az ilyen értékekkel azonosuló szervezetekkel, pártokkal való együttműködést. Ugyanakkor a párt honlapján a keleti nyitás politikáját meghirdető, az EU-irányvonalat megkérdőjelező, hatalomközpontosító Fidesz és KDNP jelenik meg a Társoldalak ablakban az ifjúsági szervezetükből kinőtt Via Nova és az Európai Néppárt mellett. Csáky Pál jelenléte a Fidesz-nagygyűléseken, a Jobbik és a Via Nova kapcsolata erősen megkérdőjelezi a fenti gondolatokat.

S az kétségkívül ez utóbbi irányvonalat erősíti, ahogy a Program a sajtóról beszél. Először a következő mondatok olvashatók: „A sajtó szabadsága természetesen megkérdőjelezhetetlen érték, amelyet mindenkinek tiszteletben kell tartania, ugyanakkor egy kisebbségi társadalom életében a sajtó ténykedése nem lehet öncélú. A sajtónak nézetünk szerint társfelelőssége van közösségünk belső kohéziós ereje, jövőbeli esélyeinek növelése ügyében.” Majd ezt követően, rögtön az MKP megkerülhetlenségének leírása után: „Meggyőződésünk, hogy a fenti értékek rendszerben látása és láttatása a szlovákiai társadalom stabilizálásának és valós, a lelkek mélyére is ható demokratizálásának leghatékonyabb eszköze.”

Az MKP és a Csemadok viszonya sokszorosan összefonódott. Elég, ha az MKP-s választási akciókon megvalósult Csemadok-műsorokra, vagy az MKP-tagok által elnökölt Szülőföld Alap-kuratórium Csemadokot jócskán támogató döntéseire gondolunk. A Csemadok említése a pártprogramban ezért is árukkodó. Két értelemben is. Egyfelől az összefonódást emeli ki, másfelől a modernség hangsúlyozása ellenére is az értékőrzés programját, a kortárs helyett a jelenkori művészet támogatását mutatja. A Csemadok-féle inkompetencia programba átkerülő jegye a „szerény lehetőség” emlegetése: „Ugyanakkor szeretnénk betagozódni a modern kor által gerjesztett új kulturális áramlatokba is, befogadni annak értékeit és a magunk szerény lehetőségeihez mérten gazdagítani is azt habitusunkkal, egyediségünkkel, világlátásunkkal.” Hogy a Csemadok – s főleg a választásokkor mobilizálható tömegbázisa, illetve sokakhoz eljutó „független” véleménye – kelendő portéka, bizonyítja, hogy 2010-ben, a Híd és a Csemadok vezetősége tárgyalását követően megjelent a Híd honlapján, azóta csak egy hírportálon olvasható mondat: „Szakértői szinten a Híd segít egy készülő törvényjavaslat megalkotásában, mely a Csemadok intézményes háttérének feltételeit biztosítaná.” Nem hiába írta a Csemadokot jellemezve 2004-ben Tóth Károly, hogy „a pártállami beidegződöttségeket követve mindig valamely párt befolyását igyekezett a sajtó hasznára fordítani”³³. A Csemadok „pártpozícióktól mentes fórum”³⁴ – mondja a Csemadok elnöke, MKP-s politikus Bárdos Gyula 2015-ben...

A Programnál sokkal konkrétabb, terminológiáját tekintve korrekt és korszerű az MKP autonómiatervezete. Első, helyzetfelmérő része alapos, bár egy-két esetben kissé felülértelmező érvelés nemzetközi (jogi) dokumentumokra³⁵ hivatkozva az autonómia követelések jogossága mellett, a nyelvhasználati jogok aránytalanságaira (sőt a Nyelvi Charta megsértésével alkotmányellenességére) vonatkozóan, illetve a közigazgatási határok megvonásának nemzetközi vállalásokba ütközéséről és nacionalista jellegéről. Rávilágít Dél-Szlovákia gazdaságpolitikai elhanyagolására, leszakadására,

valamint arra, hogy a szlovák jogi gyakorlat nem ismeri el, ezért a nemzetközi egyezmények ratifikálása során megkísérli kiiktatni a kollektív jogokat, s így csak érdekében álló kirakattörvényeket alkot. S újra előkerülnek a Híd Víziónál már látott gondolatok: egyéni és kollektív jogok párhuzamos használata, a nyelv elsődlegessége a művészettel szemben, mely itt is meghatározatlan marad, a magyar mint regionális nyelv elfogadtatása, a kisebbségek pozitív diszkriminációja, a szerves régiók jelentősége. Nem véletlen ez az egybeesés, hiszen ahogy Will Kymlicka és Christine Straehle leírja, az állami nacionalizmus az egyéni jogokat maximálisan betartva háromféle eszközt használhat a kisebbségek erejének csökkentésére: a belső migráció és telepítési politika (a kisebbségek lakta területek nemzetiségi arányainak megváltoztatása), a hatalom és a határ kérdése a belső közigazgatási alegységekben, valamint a nyelvpolitika.³⁶

S ezzel eljutottunk az autonómia kérdéséhez, melyben eltérés mutatkozik, hiszen az MKP esetében a személyi elv – ha lehet ilyen egy kollektív jog – mellett megfogalmazódik a területi autonómia, pontosabban a különleges jogállású regionális önkormányzat kialakítása – újra a kultúra rétegzettségének figyelembevétele nélkül. „A személyi elvű kisebbségi önkormányzat jogkörei elsősorban a kultúra, oktatás, tömegtájékoztatás és anyanyelvhasználat területén fogalmazódnak meg. E jogok közös jellemzője, hogy területi elv alkalmazása nélkül gyakorolhatók, egyben sajátos intézmények létrehozását és működtetését igénylik.”³⁷ Ez az 50% alatti nemzetiségi arány esetében működik, egyrészt települési önkormányzat, másrészt a kisebbségek országos illetékességű és hatáskörű önkormányzatai formájában. A választás útján létrejövő önkormányzatok jogai kissé bővebbek a Híd kulturális és oktatási önkormányzati jogainál, finanszírozásukat a települési, illetve az állami költségvetés biztosítja.

A különleges jogállású regionális önkormányzatok esetében fontos, hogy a Tervezet szerint „Szlovákia közigazgatási rendszerét a regionalizmus és a szubsidiaritás elveit érvényesítve és a természetes régiók határainak figyelembe vételével szükséges átalakítani.”³⁸ A Tervezet igyekszik figyelembe venni regionális önkormányzatokon belül maradt, kisebbséggé vált közösségek, így a többségi nemzet enklávéjának jogait is, például a kettős többség szabályával, mely azt jelenti, hogy az összes döntéshozó többségén kívül az adott nemzetiséghez tartozó döntéshozók többsége is szükséges az önkormányzatok munkájánál. A régióon belüli hivatalos kétnyelvűség, a kulturális kérdések saját kezelésén túl egy sor jogkör kerülne a regionális önkormányzathoz. Így a szimbólumok – természetes régió esetében érthető – kiválasztása is. Finanszírozása az állami költségvetésből, illetve saját bevételeiből, kivett adóiból, vállalkozásaiból stb. történne.

Témánk szempontjából még egy rész fontos a Tervezetből. A magyar kisebbség megmaradásának záloga a leírtak szerint korábban a közösségi világkép, az alacsony mobilitás és a szellemi-kulturális értékek nagyobb jelentősége volt. Ez utóbbin természetesen a hagyományok megtartását, az értékőrző attitűdöt értve. A mai helyzetben ellenben „a közösség politikai és civil érdekérvényesítő kapacitásainak gyengülése”³⁹ a kisebbségi lét feladását, az asszimilációt eredményezi. Ez impliciten lényegében egy új kultúrafelfogás felé kellene hogy terelje a párt szándékait...

Minden azon fog múlni, hogy a vázolt tervek milyen konkrét alakot öltenek majd. De ne legyenek illúzióink. Ahogy a már idézett Rogers Brubaker mondja: „ha tudatában vagyunk, hogy az etnikai és nacionalista vezetők nemcsak a politikáért, de a politikából is élnek – hogy Max Weber klasszikus megkülönböztetésével éljek –, valamint annak is tudatában vagyunk, hogy a vezetők érdekei és az általuk állítólagosan képviseltek érdekei eltérhetnek egymástól, akkor nem fogjuk készpénznek venni e vezetők kijelentéseit az általuk állítólagosan képviseltek meggyőződéséről, vágyairól és érdekeiről”⁴⁰. Mi lehet a megoldás? A politika akkor működne jól, ha csak keretet biztosítana a kultúra működéséhez. A szlovákiai magyar civil szféra átpolitizáltsága, a sokak számára megélhetést biztosító urambátyám rendszer miatt naiv álom a pozitív végkifejlet. Mindemellett mégis hasznos lenne politikusainknak leülni a szakmával, hogy amennyire lehet, tisztázódjon számukra a kortárs kultúra és művészet fogalma, jelentősége.

Intézményrendszer

Az intézményrendszer tárgyalását a legnagyobb szervezettel, a Csemadokkal kezdem, hiszen története kitűnően mutatja meg a kultúraszervezés sikereit és visszasságait – jó és rossz értelemben vett közép-európaiságunk. Az 1949-ben, a jogfosztottság éveitől létrejött szervezetnek a kor törvényeinek megfelelően biztosítania kellett a kommunista eszmék terjedését, ugyanakkor az értelmiségét veszített magyarság összetartójává, a kulturális élet újjászervezőjévé vált. A '68-as reformok idején megfogalmazott, a nemzetiségek jogait érintő javaslatai progresszívek voltak, aminek következtében a husáki normalizáció során le is cserélték Dobos László elnököt és a vezetőséget.⁴¹ A problémák azonban már jelen voltak a kezdetektől fogva, igaz, rejtetten, és csak '89 után váltak nyilvánvalóvá. Ahogy Jobbágy István fogalmaz: „A nemzetiségi intézményrendszer csúcán [a] Csehszlovákiai Magyar Dolgozók Kulturális Egyesülete (Csemadok) állt, mely összefogta, de egyben – a totalitárius ideológia jegyében – ellenőrizte is a kisebbségi szervező-

déseket.⁴² Az ügynököket soraiban tudó Csemadok nem volt képes tisztázni a helyzetét a rendszerváltás után. Több oka is lehetett ennek, például akkoriban került szóba, hogy párttá alakul, s így eleve diszkvalifikálta volna magát, nem beszélve az egyéb „kényelmetlenségekről”. Bárdos Gyula, jelenlegi Csemadok-elnök 2015-ben is bagatellizálja az ügyet egy interjúban, mondván: „De hát minden emberi sors mögött, a kisebb-nagyobb ballépéseikkel, ott vannak a konkrét személyek, akik hibáztak ugyan, de előbb-utóbb tudatosították, és megváltoztatva hozzáállásukat éppen a munkájukkal, úgymond, jóvátették előző megbicsaklásait. Mondhatni, az egyéni kapcsolatok és a megbocsátás szándéka fölülírta az erélyes számonkérést. Bár az sem kizárt, hogy a túl buzgó tisztogatók böjtjeként néhány régióban akár meg is bénulhattott volna a Csemadok.”⁴³

Talán a tisztázás elmaradásának romboló hatása, talán a képtelenség az új körülményekhez való alkalmazkodásra, vagy egyszerre mindkettő az oka a szervezet rendszerváltás utáni hanyatlásának. Tény, hogy nem tudott elfogadható módon megújulni sem programjában, sem a forráskeresés tekintetében. A Csemadokot még ma is a múltban élés romantikája határozza meg, ahogy az említett interjúban Münchhausen módjára Bárdos fogalmaz: teljesíteni igyekeznek „a szlovákiai magyarság önösszeszedésének” szerinte sikeres programját. Ebben a programban⁴⁴ azonban egy szó sincs a kortárs művészetről, helyette műkedvelő társaságokról, hagyományörzésről stb. esik szó. A pénzforrások elapadása, 1995-ben az állami támogatás megvonása tovább erősíti a Csemadok átpolitizáltságát. A rendszerváltás után az Együttéléssel áll közeli kapcsolatban (Duray Miklósnak a Csemadokot szerették volna először párttá transzformálni, de mivel ez esetben nem kaphattak volna állami támogatást, inkább egy új párt megalapításába fogtak), majd az MKP-val, később pedig – mint már volt róla szó – a Híd-dal szövetkezve igyekeznek az állami támogatás törvényi biztosítását elérni. Programjában jelenleg is olvasható ennek igénye: „a Szlovák Köztársaság jogrendjével összhangban, az európaiság szellemében részt vállalni a nemzetiségi kultúra országos feladatainak megvalósításában, ebből eredően a szövetség alanyi jogon igényt tart a zavartalan működést biztosító állami támogatásra, a működéséhez szükséges törvényi háttér megteremtésére.”⁴⁵

Mindezzel persze nem szeretném lebecsülni a helyi szervezetek munkáját, a problémát az országos vezetés szintjén kell keresnünk. Rendezvényeiket általában szervezési gondok, apadó érdeklődés és olykor dilettantizmus jellemzi, még akkor is, ha programjukban azt hirdetik, hogy a szakértelem záloga az „országos tanács, az országos elnökség, az elnökök tanácsa, a területi választmányok aktív szervező és irányí-

tó munkája, valamint a felkészült szakmai háttér”⁴⁶. Csak egy példa: a Tompa Mihály Vers- és Prózamondó Verseny legutóbbi országos döntőjén a pedagógusok nyílt levelet fogalmaztak meg a járási zsűri szakmaiságának növeléséért.

Miután Bárdos Gyula kijelenti, hogy a működő civil szervezetek többsége a Csemadokból nőtt ki, csak remélni tudjuk, hogy ezek szakmaisága, politikai szerepe, a támogatókhoz való viszonya nem követte „anyaszervezetüket”. Tóth Károly egyik 2005-ös tanulmányában olvasható, hogy a politikai pártok és civil mozgalmak a rendszerváltás után közvetlen intézményi alapításokon és személyi összefonódásokon keresztül is kapcsolódtak egymáshoz.⁴⁷ Tehát rögtön az elején bukni látszik a remény...

Említett tanulmányában Tóth a „(Cseh)szlovákiai Magyar...” nevezetű (ernyő)szervezetekkel is foglalkozik, s megállapítja, hogy az ilyen etnikai alapon létrejövő, a szlovákiai magyarság egésze nevében fellépő szervezetek monopolhelyzetre törekcsenek, s „legitimításukat elsősorban a magyarországi hatalmi központoknál vagy a szlovákiai magyar pártoknál keresik, és ennek legfőbb kifejeződéseként a hangsúlyozott/kizárólagos anyagi támogatásukat tekintik”.⁴⁸ Ha megnézzük a Tóth által is kezdeményezett Szlovákiai Magyarok Kerekasztala tevékenységét, sajnos megvalósulni látszik az elnevezésben rejlő rossz lehetőség. A Kerekasztal szemet hunyva a támogatási rendszer átpolitizáltsága felett, sikeresnek nevezte éves jelentésében a Szülőföld Alap működését már 2010-ben is, az „egyszemélyes” MKP-s kuratóriumok időszakában. 2015 tavaszán pedig az MKP és a Híd közös indulása lehetőségének helytelen módon történt felvesztésével, a 2016-os parlamenti választáson megszerezhető erős képviselő vízióját kihasználva sikerült egy övön aluli ütést mérni a Hídra. És még hosszan lehetne sorolni a pártok anyagi érdekeltségét különféle civil szervezetekben.

Ezt támasztja alá két magyarországi szakember, Bárdi Nándor és Misovicz Tibor 2010-es, de ma is érvényes megállapítása. Szerintük az oktatási és kulturális-közművelődési mezőkön belüli viszonyokat „a kisebbségi pártok által ellenőrzött forráselosztás határozza meg, de ez egyben a kisebbségi intézményesség átpolitizáltságát, függőségét is magával hozza, és egyben legyengíti a szakmai logikák érvényesítését és a teljesítményelvet.” Majd konkrétan is kiemelik, hogy „a pályázók és a forráselosztók gyakran ugyanazon személyek, illetve közeli viszony áll fent közöttük.”⁴⁹

A kör bezárult, az átpolitizáltság rátelepszik a civil szektorra, nagyban nehezítve a minőségi munkát. S aki ebből kimarad, kis pénzből, önkéntesként végzi el a feladatát, ami nem mutat jó irányba, hiszen az ilyen szervezetek vesztenek a versenyképességükből, illetve a fenntarthatóságuk sincs biztosítva. Az átpo-

litizáltság és az intézmények elemzett működésmodja magyarázatul szolgálhat arra, hogy a szlovákiai magyar kultúrára fordított összegek miért tűnnek el valós eredmények nélkül a rendszerből. Másrészt pedig a bemutatott, különféle lobbitevékenységgel súlyosbított érdekháló az, ami bénítóan hat a közéletre és ellehetetleníti a vita kialakulását (s hogy ebbe a vitánélküliségbe mennyire beleszokott ez a közeg, jól mutatja az oktatásügyi minisztérium által az Állami Pedagógiai Intézet állásfoglalása ellenében visszadobott új szemléletű történelem-tankönyvek esete, mikor a magyar történelemtanárok egyesületén kívül sokáig senki nem tiltakozott).

Miután a szlovákiai magyar intézmények átpolitizáltságának oka és mértéke némileg világossá vált, érdemes megnézni a szakmaiság, a minőség – természetesen relatív – szintjének problémáját. Akkor működik jól egy kulturális intézmény, ha működése nyomán a hagyományok, legyenek azok bármilyenek – irodalmi, folklór, képzőművészeti stb. –, élővé, mai történésé képesek válni, akár egy kis közösség, akár egy nagyobb számára – a 20. századi hermeneutikának ez a felismerése ma már közhely. De éppen ebből következik, hogy a hagyományos értékek meddő halmozása, azok meg nem szólaltatása, csendes őrzése, dilettáns használata soha nem válik relevánssá a társadalom számára, mindig is szakmaiatlanság, provincializmus marad.

Ha megnézzük mondjuk a Szlovák Köztársaság Kormányhivatala által az utóbbi években támogatott projekteket, azt láthatjuk, hogy a szervezeteknek jó része nem képes átlépni ezt a küszöböt. Falunapszerű események, hahnizó fellépőket programra tűző estek, böllerversenyek, botrányos tartalmú kiadványok, lapos ünnepek, népi barokk... Arról nem is beszélve, hogy a könyvterjesztés nem lehet annyira üzleti kérdés, hogy szépirodalom, szellemtudomány szinte ne is kerüljön a kínálatba. De ezekkel részletesebben nem is foglalkoznék, inkább a szakmaiság, a minőség felé mutató irányokkal, hiszen ez az, ami elősegítheti a kisebbségi lét új modelljét, a szegregálódás, illetve az elvágyódás, valamint az asszimiláció mértékének csökkenését.

Hiszen ha elfogadjuk a Bárdi–Misovicz szerzőpáros vélekedését, mely szerint „Kulcskérdés, hogy a kisebbségi magyar közösségek kulturális eredményei, sajátosságai egyenrangúan jelenjenek meg a mindennapi magyarországi kulturális életben és tömegkommunikációban. Ez az egyenrangúság egyben azt is jelenti, hogy a kulturális, oktatási, tudományos, nyelvhasználati stb. mezőnyben ugyanazok a minőségi kritériumok érvényesek rájuk, mint másra”⁵⁰, akkor a szlovákiai magyar kultúra azon útjai válnak értékessé, melyek ezekkel, sőt, a nemzetközi mezőnybe való tartozáshoz elengedhetetlen minőségi kritériumokkal rendelkeznek.

Mindenekelőtt a szlovákiai magyarok számára legkönnyebben elérhető szlovák és magyar tudományos és művészeti intézményekkel, szervezetekkel való magas szintű kapcsolattartás segítene a helyzeten. Jó példa a kapcsolattartás előnyeire a kultúra más-más területét képviselő Fórum Intézet, Kalligram Kiadó, a kassai Thália színház, vagy az Ifjú Szivek. Az említett intézmények kapcsolatrendszerüknek köszönhetően tudták erősíteni tevékenységük tudományosságát, művészi színvonalát. Sajnos nagyon lassan távolodik a civil társadalom attól a helyzettől, amit Tóth Károly így írt le: „A kisebbségi intézményrendszer alig ismeri a »civil szektor«, a »civil szféra«, a »civil szervezet« fogalmát. ... Helyette »szlovákiai magyar intézményekről«, »szlovákiai magyar szervezetekről« beszél, amelyek egyszerre rejtenek etnikai, nyelvi-kulturális és hatalmi tartalmakat, éppen ezért az érintkezés, az átjárhatóság alig adott a többségi és a kisebbségi szféra között.”⁵¹ Tóth szerint mindez tudatosan történt így a rendszerváltás után, „az elkülönülés ideológiai következményeit” is vállalva. Bár hozzáteszi, hogy az idegenkedés az alapvetően nyitottabb szlovák civil társadalom részéről is megnyilvánult. Ennek feloldásában nagy szerepet játszhat a már említett Kerekasztal kezdeményezése, a madari.sk weboldal, mely a magyarokat hozza közelebb a többségi nemzethez azzal, hogy szlovák nyelven közöl írásokat a szlovákiai magyarok problémáiról, személyiségeiről, értékeiről. Vagy említhetjük a (szlovákiai) magyar irodalmárok szlovák nyelvű kiadásait.

Ha még tágabb perspektívából nézzük, akkor a nemzetközi intézményekkel történő kommunikáció lehet a második lehetőség a szakmaiság elmélyítésére. Kiaknázatlan lehetőségek rejlenek a különböző színvonalas hálózatokhoz való csatlakozásban, mely a hálózati struktúrán túl működőképes nemzetközi közösségek kialakítását is elősegíti. Az Európai jazz-hálózat egyetlen szlovákiai tagja egy magyar szervezet, az Are you Free? nevű free jazzre és improvizatív zenére szakosodott fesztivál szervezője, a Na'conxypan PT⁵². A nemzetközi kortárs művészeti életbe kapcsolódott be a Stúdió érté, amely a 13. Transart Communication fesztiválját az Actinart 2002 szemináriummal zárta, ahol a „kortárs performanszművészet releváns intézményeinek adott teret”⁵³, illetve napjainkban az At Home Gallery⁵⁴, ahol sok országból megfordulnak művészek.

Harmadjára a (közönség)nevelést kell megemlíteni. Például olyan kezdeményezésekkel, melyek a diákokat szólítják meg. Ezek esetében is fontos a szakmaiság, hogy a gyerekek ne az unalmas, nosztalgiaival és pátosszal teli hahnikkal találkozzanak, hanem élő, őket érintő problémákkal szembesüljenek. A Magyarországon már előrébb járó drámapedagógia eszköztárát kezdte használni először Szlovákiában például a buda-

pesti Káva Kulturális Műhellyel együttműködő Vekker Műhely, majd a Thália Színház is. Fontosak a Szlovákiai Magyar Írók Társasága rendhagyó irodalomórái kortárs szerzőkkel. Ugyanakkor nem pusztán a fiatal generációt érdemes modern eszközökkel megszólítani, ebben segíthetnek a beavató színházi előadások.

A negyedik fontos elem pedig a támogatási rendszer.

A támogatási rendszer

Az intézményrendszer, valamint a megvalósult kulturális rendezvények, termékek többségének provincializmusa mellett a támogatási rendszer működéséről mutatja meg leginkább a szlovákiai magyar kultúra visszáságait. A továbbiakban a többi támogatási formát figyelmen kívül hagyva a szlovákiai és a magyarországi állami támogatásokról, vagyis a szlovákiai magyar kultúra számára legjelentősebb rendszerekről lesz szó.

Kezdjük öt olyan elvvel, melyek sajnos nem érvényesülnek a jelenlegi támogatáspolitikában. Az első a regionalitás elvének ésszerű (értsd: nem pusztán az adott területen élő kisebbség matematikai arányait, hanem a projektek minőségét is figyelembe vevő) érvényesítése. A második egy jelenlegi elv átformálása: most az a cél, hogy minél több szervezet kapjon pénzt – akár a kért összeg töredékét, ami sokszor a projekt színvonalas megvalósítását teszi lehetetlenné. Ehelyett a kevesebb projekt nagyobb összeggel való támogatása lenne szerencsésebb a minőség növelése érdekében. A harmadik az 1+1 euró elve, melyre nyugati példák alapján Tóth Károly is felhívja a figyelmet – ennek lényege, hogy a szervezet által más forrásokból megszerzett minden egyes euró után az ezt megpályázó szervezet egy eurót kapna állami forrásból egy erre a célra elkülönített összegből. „Ez arra ösztönözhetné a szervezetet, hogy minél nagyobb forrásokra tegyen szert”⁵⁵, ezáltal biztosítva a fejlődést, ráadásul a magas önrészt követelő pályázatok problémáját is meg lehetne így oldani. A negyedik elv a nemzetközi kapcsolatok kiemelt értékelése lenne, ösztönözni, hogy a szervezetek kilépjenek kisebbségi zárkaikból. Az ötödik pedig a szakmaiság elve, aminek számon kérése igazából abszurd – ennek ellenére a továbbiakban főleg ennek hiányáról lesz szó. A szakmaiatlanság, a támogatások eredmény nélküli eltűnése az előző részekben hangsúlyozott átpolitizáltságon túl annak a jelenségnek a következménye, melyet a megélhetési kultúra fogalmával írhatunk le

A szlovákiai nem, a magyarországi támogatási rendszer viszont már bevezette a „kiemelt szervezetek” modelljét. Ennek lényege, hogy ezek az intézmények nem évről évre, pályázatok útján, hanem kiszámítható módon részesülnek támogatásban. Több kutatás is zajlott a témában, hogy azok eredményeire épüljenek a kul-

túrát érintő döntések⁵⁶, így a magyarországi támogatásnak ez az eleme is. Bárdi Nándor és Misovicz Tibor – aki egyébként jelenleg gazdasági ügyekért felelős helyettes államtitkár az Orbán-kormányban – a nemzeti intézmények „akkreditálásáról”, illetve az országos rendezvények szervezésének megpályáztatásáról beszél⁵⁷, Szarka László pedig azt állítja, hogy „a kulturális és közművelődési szektor kiszámítható mecenatúra, folyamatos támogatás nélkül nem működhet. Ez kétszeresen is igaz a kisebbségi helyzetben működő intézmények esetében, ahol a bevételek csak kivételesen lehetnek arányban a beruházásokkal és költségekkel.”⁵⁸ Amihez szerinte elengedhetetlen, hogy minőségi és mennyiségi jegyek alapján⁵⁹ kategorizálják az intézményeket. Ehhez hasonló gondolatokat fogalmaz meg Tóth Károly is, amikor akkreditált intézményekről beszél.⁶⁰ Az egyértelmű, hogy egy ilyen pozíciót vagy pályázati úton, vagy a lehető legobjektívebb kritériumok alapján lehetne elnyerni, ahogy az is, hogy a többi mellett a rezsiköltségek problémáját megoldó „kiemelt szervezet” státusza Szlovákiában szintén alkalmazható lehetne.

Ami a magyarországi kiemelt státuszt illeti, a kutatások eredményeit és a szakmaiságot kizárva az ilyen intézmények kiválasztásánál politikai döntés születik, így volt ez 2010-ben, amikor egy személyben Csáky Pál, az MKP ex-elnöke, s 2012-ben is, amikor a Magyar Állandó Értekezlet tagjai javasoltak/jelöltek ki „nemzeti jelentőségű”, magas támogatást elnyerő intézményeket (ez is egy oka lehet a Híd távoltartásának az Értekezlettől). Sokat elmond a rendszer átpolitizáltságról, hogy az MTI hírei szerint Semjén Zsolt ezek kapcsán arról beszélt, hogy „akik kiszámítható partnerek a nemzetstratégia tekintetében, azok kiszámítható, speciális finanszírozást fognak kapni”. A MÁ-ÉRT által használt kritériumok közt szintén nem találunk sok tudományos és művészeti jellegű szakmaiságot (hogy a kortárs kultúra támogatásának kihagyásáról már ne is beszéljünk): egy adott intézmény mennyire szolgálja a közösség megmaradását, a magyar nyelv terjesztését, az autonómiát, a helyi közösségek gyarapodását, feltétel volt még, hogy mennyire stabil, kiszámítható a működése, vagy tud-e pluszforrásokat bevonni.

A szakmaiatlanság, a politikai inkorrekttség a magyarországi támogatások más területeire is jellemző. Nagy Myrtil és Tóth Károly még 2006-ban írták le, hogy a támogatások elosztásában nincs rendszer, átláthatatlan, átpolitizált, s hogy ismerős személyi/intézményi s nem programközpontú⁶¹ – s ez azóta sem változott. 2010-ben például Csáky említett önkényes döntése mellett az MKP-hoz közeli emberek végeztek a Szülőföld Alap kuratóriumi munkáit, a Duray Miklóshoz köthető Szövetség a Közös Célokért kapta a státusztörvényből adódó (pénz)elosztási felada-

tokat és az értük járó százalékokat, valamint a vállalkozásfejlesztéssel foglalkozó Corvinus Zrt. partnere is ez a szervezet volt. A 2011 óta eltelt öt év alatt az itt felsorolt szervezetek a magyarországi állami támogatásokat osztó Bethlen Gábor Alap Zrt.-től a konkrét rendezvényre, programra, kulturális termékre irányuló pályázataik mellé nem kevés alanyi jogú működési támogatást kaptak minőséget gyakran nem képviselő tevékenységükre: a Csemadok jóval több mint fél milliárd forintot (ami mellé a szlovák államtól is az alanyi jogon járó támogatást követeli), a Szövetség a Közös Célokért több mint 180 millió forintot, de az MKP-közeli Szlovákia Magyar Pedagógusok Szövetsége is szépen kasszírozott: több mint 215 millió forintot.⁶²

De hogy mai példákat is említsünk: A Bethlen Gábor Alap Zrt. Hungarikum elnevezésű meghívásos pályázatának célja a külhoni értékek gyűjtése, rendszerezése, az értéktárba történő felvétel előkészítése, miközben a pályázó szervezet legfőbb tevékenységének az Alap honlapja szerint a következőnek kell lennie: „a nemzeti értékgyűjtő, és megőrző mozgalom megismertetése és népszerűsítése; a gyűjtőmunkát segítő szakmai tréningek és rendezvények megszervezése; módszertani segédanyagok megalkotása, szerkesztése és kiadása, információnyújtás a terepmunka végzése során a módszertan mentén”⁶³. Szlovákiából az MKP-közeli, a Farkas Iván ötlete alapján alakult Gazda Polgári Társulás az egyetlen meghívott, mely szervezet főcélja „tagjainak teljes körű érdekképviselete, mindenekelőtt a családi gazdaságok, vállalkozások fejlődésének támogatása, a szakmai ismeretek bővítése, felhasználása és az EU-tagságból eredő lehetőségek megismertetése, kihasználása”⁶⁴.

Egy újabb példa sajnos a gyerekeket érinti, mély perverziónál: A Rákóczi Szövetség által az ovikba küldött csomagok, melyekbe a magyarországi másodikosoknak (!) készült, a szlovákiai írásképtől eltérő írott betűket használó munkafüzet mellé Elek Sándor (?) felhőborítón gyenge *Karácsonyi történet* című műve is bekerült az AB-Art kiadótól: „Gondolod, hogy küldetésünk van? / Szól a tehén a szokottnál halkabban. / Bizony kell, hogy legyen egy teremtmény, / kinek színe előtt mindenki egyenlő ... Mondd csak círmos, mi a tapasztalat, / te is láttad belülről a sok falat. / Mit ünnepel ott az ember magának, / miért díszít fel anynyi faágat?”⁶⁵. Tényleg az a lényeg, hogy a „nemzetstratégia tekintetében partner” kiadók raktárkészlete ürüljön a gyerekek rovására is?

Így válik Fábri István, szociológus szavaival a „legfontosabb határon túli támogatáspolitikai eszköz”⁶⁶, vagyis a magyarországi pályázati rendszer a szakmaiatlanság, a politikai harcok és a megélhetési kultúra terévé.

A hazai támogatások esetében ugyanilyen a helyzet. Sajnos a pártok közvetlenül vagy „fedőszervezetekkel”

mindig is részt fognak venni a pénzosztásban, mert ez az érdekük. A korábban jó pozíciókkal rendelkező Híd ugyan mintha kissé visszaszorulna, az MKP pedig mintha erősödne, ugyanakkor más jellegű érdekcsoportok is színre léptek, eredményesen lobbiznak. Utóbbinak bizonyítéka a kiugróan magas, 72 ezer eurós támogatás a Loar kft-nek 2014-ben az *Új Nő* című havonta megjelenő kommersz női magazinra, majd 2015-ben 48 ezer euró a nyomtatott, 20 ezer euró pedig a lap online változatára, immár az Amade Polgári Társulásnak. De például a Katedra nevű, évente tíz számmal jelentkező füzet is 35 ezer euró támogatásban részesült, mellé 10 ezret kapott az ugyanilyen nevű honlap, mely csupán a nyomtatott verzió rövidített átemelése a világhálóra.

És ez utóbbihoz kapcsolódva láthatjuk azt is, hogy a három, Hodossy Gyula által vezetett szervezet (Szlovákiai Magyar Írók Társasága, Katedra, Vámbéry PT) a magyar írott kultúrára fordított összeg számításaim szerint több mint 23 százalékát nyerte el 2014-ben (172 284 eurót), miközben pályázatai 90 százaléka nyert (a sikeres pályázási átlag az összes pályázatot tekintve kb. 35 százalék, az írott kultúrán belül 70 százalék körül van). Az 2015-ös összegek még csak részben elérhetők, de meglepő lenne, ha a százalékarányok nagyban eltérnének az előző évitől a három szervezetnek idén megítélt több mint 160 ezer eurót tekintve. Mindeközben a három említett szervezet székhelye ugyanaz, mint a pályázatírással és könyveléssel is foglalkozó Consilio Consulting & Production kft-éjé, aminek tulajdonosa az írott kultúra döntőbizottságának elnöke.

Mindezen túl pedig a Kormányhivatal – mint a legfőbb támogató – pályázati rendszere tele van hibával, a bürokrácia egyre nagyobb, az elosztható összeg egyre kisebb, sok a törvények túlértelmezéséből eredő gáncsoskodás – például a kft-k kizárása a pályázásból, a legkisebb adminisztrációs hibáknak is a felnyújtása stb. A hivatal szakmaiatlanságának köszönhető például az is, hogy a már sokszor emlegetett Szlovákiai Magyarok Kerekasztala jelölésai alapján 2015-től felálló „írott kultúra” bizottságban egyetlen olyan magyar személy sincs, aki professzionális szinten foglalkozna irodalommal.

Az ilyen jellegű problémákon túl véleményem szerint több helyen is módosításra szorulna a Kormányhivatal pályázati struktúrája. Az ismertetett általános elvek mellett nagyobb hangsúlyt kellene kapnia benne a kortárs magas kultúrának, például az első részben már említett (kis)játékfilmet (ennek támogatása csak az interkulturális dialógus erősítésén és a kisebbség életének bemutatásán belül lehetséges jelenleg) és képzőművészetet (az alkotási folyamatot nem támogatják jelenleg) érintő kategóriák létrehozásával. A ma érvényes szabályok szerint nem lehet a szerve-

zetek működésére, rezsiköltségre, fizetésre pályáznunk – ezek segíthetnének a civil szféra megerősödésében, a munka minőségének javulásában.

Alapvető lenne, hogy ne csupán a kisebbségekre és a kisebbségi létre fókuszáljon a rendszer, hanem tágasabban, nemzetközi szinten is értelmezze a kultúra fogalmát. Hogy ne legyen odatéve minden ponthoz, ha korlátozó a „kisebbségi” jelző. Mivel a könyv- és lapkiadást ismerem a legjobban, ennek modelljén mutatom be a változás egy lehetséges irányát. Ebben a kategóriában például most csak véletlenül jut át a rendszeren egy-egy nem szlovákiai magyar szerzőt érintő projekt. Ugyanakkor egy erős kiadó felépítéséhez elengedhetetlen, hogy minden elérhető magyar szerzővel számolhasson, így tud csak megfelelő pozíciót elfoglalni az összmagyar könyvpiacon – s ez előnyösebb az ott megjelenő szlovákiai magyar szerzők számára is, ugyanis a Szlovákián kívüli könyvesboltokba is be tudnak jutni, nem beszélve a szélesebb szakmai-kritikai figyelemről. Érthetetlen, hogy miközben sokszor a Szlovákiában hahnizó magyarországi gagyi támogatáshoz juthat, az irodalmárok ebből ki vannak zárva.

Célszerű lenne a támogatás kétféle módjának bevezetése a kommersz kiadványok esetében. Az egyik rész származna közvetlen támogatásból, a másik részt pedig úgy kapnák meg, ahogy Haraszi Gyula java-

solja: a nem kommersz szövegeket kiadók pályázhatnak propagációra, amit a kommersz szlovákiai magyar periodikus sajtóban költhetnének el.⁶⁷

Még mindig a könyv- és lapkiadásnál maradva: minden bizonnyal a kiadványok színvonalának emelésével járna, ha megváltozna a támogatás szerkezete. Jelenleg sok kiadványt támogatnak, köztük olyanokat, melyek minőségükben, fontosságukban nem állják a versenyt. Sikeresebb volna ugyanekkora keretösszegeből a kevesebb támogatott könyv mellett a kiemelt kiadó megpályázható pozíciója, mely biztosítaná a kiadó működését. Ennek alternatívája lehetne a könyvtár-program. A norvég modell⁶⁸ Európa több országában is sikerrel működik (és működött volna Magyarországon is, ha a kormány nem a stadionépítésben lát nagyobb lehetőséget a nemzet fejlődésére), lényege a legtömörebben, hogy állami pénzen támogatásként vennének könyveket a kiadóktól a könyvtárak számára.

Összességében érthető, hogy a szavakban a „magyarok megmaradásáért küzdő” politika, az „üzletemberek” és a megélhetési kultúrszereplők rátelepedtek a támogatási rendszerre – gyakorlatilag egyre nehezebbé téve a megmaradást. Mondja valaki, hogy nem jó biznissz a kisebbségi kultúra, az újjáéledt Horthy-barokk!

JEGYZETEK

- 1 Ld. Will Kymlicka: Államok, nemzetek és kultúrák. Ford. Cseke Zsuzsa. In *Korunk*, 1998/7, és 1998/8.
- 2 Széchenyi István: *Világ vagy is Felvilágosító töredékek Némi hiba s előítélet eligazítására*. Pest, 1831, 512.
- 3 A liberális nacionalisták szerint a liberális politikaelmélet elemeit a nemzetállam biztosítja: „A társadalmi igazságosság, a tanácskozó demokrácia és az egyéni autonómia liberális-demokratikus erőnei, mondják, a lehető legjobban elérhetőek a nemzetállamban, azaz abban az államban, ahol közös nemzeti öntudat, kultúra, nyelv sugárzik szét az állampolgárok között.” Will Kymlicka – Christine Straehle: *Kozmopolitanizmus, nemzetállamok, kisebbségi nacionalizmus: a legújabb irodalom kritikai áttekintése*. Ford. Jakab Dénes Barna. In *Kel-lék*, 2001/17. <http://kellek.adatbank.transindex.ro/?cid=169> [Letöltés: 2015. 04. 19.]
- 4 A kétféle nacionalizmus sommás jellemzése Vajda Mihálytól: „Szokás a nacionalizmusokat osztályozni. A Rajnától nyugatra a nemzeti érzület kialakulása a demokrácia lassú formálódásának

kísérőjelensége, gyakorlatilag annak a folyamatnak az öntudata, melynek során a polgárság részévé válik a nemzetnek, melyet azt megelőzően csupán az uralkodó rendek alkottak. Nacionalizmus, nemzeti öntudat és „haladás” – amin ne értsünk mást és többet, mint a polgári egyenlőség-gondolat, a politikai egyenlőség megvalósulását és a liberális állam létrejöttét – együtt járnak. Ezzel szemben a Rajnától keletre létrejött egy szörnyszülött, a reakciós nacionalizmus. Európának ezeken a területein, ahogy Bibó fogalmaz, a haladás ügye és a közösség ügye szembekerülnek egymással. A közösség, veszélyeztetvén érezve magát a létét is, szembefordul a haladás ügyével: úgy hiszi, hogy a liberális állam, midőn egyenlő jogokat biztosít a »nemzet ellenségeinek« is, a nemzet ügyének sírásója lesz. Inkább kevesebb szabadság, de a nemzet létét semmi se fenyegetse.” Vajda Mihály: Fichte és a német küldetés. In *Magyar tudomány*, 1996/3–4. 486.

- 5 Ahogy azt Charles Taylor fogalmazza meg Ernest Gellner gondolatait közvetítve: „Ha a modern társadalomnak van egy, a szó legteljesebb

értelmében vett »hivatalos« nyelve, azaz az állam által támogatott, sulykolt és meghatározott nyelve és kultúrája, és ezen folyik mind a társadalmi, mind a gazdasági élet, akkor ez óriási előnyt jelent mindazoknak, akiknek ez az anyanyelvük, viszont akik más nyelvet beszélnek, határozottan hátrányban vannak. Ezek, hogy elboldoguljanak vagy egy számukra második, idegen nyelv használatára kényszerülnek, vagy asszimiláció révén kerülhetnek a hivatalos nyelvet anyanyelvként beszélőkkel azonos helyzetbe. Szembekerülve az utóbbi lehetőség keltette kellemetlen kilátással, egy újabb megoldásként ezek az emberek követelhetik az államhatárok újrajrészolását, hogy ezek után egy olyan új államban/gazdaságban működhessenek, ahol az ő anyanyelvük a hivatalos nyelv. Megszületik a nacionalizmus belső parancsa.” Charles Taylor: *Nacionalizmus és modernitás*. Ford. Tarbai Gabriella. In *Magyar Kisebbség*, 2002/3. <http://epa.oszk.hu/02100/02169/00020/pdf/020321.pdf> [Letöltve: 2015. 04. 10.]

- 6 Daniele Conversi: A nacionalizmuselmélet három irányzata. In Kántor Zoltán (szerk.): *Na-*

- cionalizmuselméletek. Rejtjel Kiadó, Budapest, 2004. 315.
- 7 Will Kymlicka: Államok, nemzetek és kultúrák. Ford. Cseke Zsuzsa. In *Korunk*, 1998/8.
- 8 Ld. pl. Vernon van Dyke: *Human Rights and the Rights of Groups*. <http://www.jstor.org/discover/10.2307/2110557?uid=3739024&uid=2134&uid=2492824363&uid=2&uid=70&uid=3&uid=2492824353&uid=60&purchase-type=none&access-type=none&sid=21106478201923&showMyJstorPss=false&seq=1&showAccess=false> [Letöltve: 2015. 04. 16.] és Will Kymlicka: i. m. vagy: *Etnikai kapcsolatok és a nyugati politikaelmélet*. http://adatbank.transindex.ro/html/cim_pdf685.pdf [Letöltve: 2015. 04. 10.] Kymlickáról Demeter M. Attila jegyzi meg: „A kultúra védelme azért fontos, állítja Kymlicka, mert az előttünk nyitva álló választási lehetőségek tartományát, azaz az értelmes élet feltételeit képező választási lehetőségeinket kulturális örökségünk határozza meg.” Ugyanitt vázolja fel Kymlicka kultúrafelfogása ellen felhozható érveket, mint amilyen a kultúra instrumentális felfogása (Yael Tamir), vagy az elméletét jellemző terminológiai feszültség, mely megkérdőjelezi annak liberális jellegét (Salat Levente). In Demeter M. Attila: *A nemzeti kisebbségek problémája az angolszász politikai filozófiában*. http://www.academia.edu/6144077/A_nemzeti_kisebbs%C3%A9gek_prob%20l%C3%A9m%C3%A1ja_az_angolsz%C3%A1sz_politikai_filoz%C3%B3fi%C3%A1ban [Letöltve: 2015. 04. 11.].
- 9 Ld. pl. Hushegyi Gábor: Kortárs és jelenkori magyar képzőművészek. In Csanda Gábor – Tóth Károly (szerk.): *Magyarok Szlovákiában III.; Kultúra (1989–2006)*. Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja, 2006.
- 10 H. Nagy Péter: Hagyománytörténet. A kortárs magyar líra paradigmái. In Csanda Gábor – Tóth Károly (szerk.): *Magyarok Szlovákiában III.; Kultúra (1989–2006)*. Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja, 2006. Bővebben ld. Beke Zsolt: Az identitás esélyei. In *Szörös Kő*, 2007/1.
- 11 Vizi Balázs: „Így a kisebbséghez tartozók egyenjogúsága csak akkor valósulhat meg, ha az állam a kisebbségek vagy nem-domináns etnikai csoportok nyelvi, nemzeti identitását is megjelelteti, azaz külön intézkedésekkel támogatja. Az elmúlt évtizedekben számos nemzetközi jogi dokumentum és politikai nyilatkozat is megerősítette: a többségétől eltérő nemzeti vagy etnikai, nyelvi vagy kulturális identitás megjelenítéséhez, megőrzéséhez mindenképp külön jogok biztosítására van szüksége minden kisebbségnek.” *Kisebbségi autonómiák Európában*. <http://www.hhrf.org/kisebbssegkutatas/>
- kk_2006_02/cikk.php?id=1365 [Letöltve: 2015. 04. 07.].
- 12 Dušan Kováč: A kisebbségi kérdés Közép-Európában. Kísérlet szintézisre. Ford. Simon Attila. In Fedinec Csilla – Ilyés Zoltán – Simon Attila – Vizi Balázs (szerk.): *A közép-európai országok dicsérete és kritikája*. Kalligram, Pozsony, 2013, 103.
- 13 Will Kymlicka – Christine Straehle: Kozmopolitanizmus, nemzetállamok, kisebbségi nacionalizmus: a legújabb irodalom kritikai áttekintése.
- 14 Szarka László: Kisebbség és kultúra. A kulturális intézmények szerepe a közösségépítésben. In Blénesi Éva – Mandel Kinga – Szarka László: *A kultúra világa. A határon túli magyar kulturális intézményrendszer*. MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 2005, 21.
- 15 Kende Anna – Kosztandinisz Diana – Szilassy Eszter: *Asszimiláció és kisebbségi identitás*. <http://www.c3.hu/~jelkep/JK992/kende/kende.htm> [Letöltve: 2015. 04. 06.].
- 16 Filep Tamás Gusztáv: A kisebbségi magyar kultúra, művészet, művelődés, tudományosság intézményei és teljesítményei. In Bárdi Nándor – Fedinec Csilla – Szarka László (szerk.): *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*. Gondolat – MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 2008, 124–125.
- 17 A Kassáról Budapestre költöző Márai Sándor is ilyen, a kor szellemét tükröző gondolatokat fogalmazott meg: „A felvidéki író tudta, hogy ez években az ő lelkebe horgonyozták le a magyarság felelősségérzetét. Ezért nem tudom ezt az irodalmat kicsinyes műhely-szemponatok szerint megítélni. Nem tudom egymáson mérni az írók jelentőségét; az egészet kell nézni, s az egész értelme annyi, hogy az írók a válság és megpróbáltatások éveiben hű fiai maradtak az anyanyelvnek. Az egyik hangosabban szólt, a másik zengőbben, a harmadik tapasztalatlanul és dadogva, de mind magyarul szóltak, s egyiknek sem jutott eszébe, hogy e nyelven más is lehet más is lehet kiáltani, mint az elszakított magyarság nemzeti jogainak követelését. Számomra ez fontosabb, mint egyes szonettek versmértékének tisztasága, vagy egyes regények szerkezetének egyenlőtlensége.” Márai Sándor: *Kisebbségi irodalom*. In Felvidéki mártírok és hősök aranykönyve. Felvidéki irodalmi emlékkönyv. Budapest [1940].
- 18 Ld. pl.: „Amikor ma itt és most a múlt nagy magyar nyelv hőrszát [ti. Kazinczyt] köszöntöm, a hétköznapok hőseit is magamhoz ölelem. A főtől a tagokig mindent és mindenkit: az egészet, az egységet. Mert kevesen vagyunk, és oldott kévét kell összetartanunk. A nyelv az üdvösségünk és megtartónk, de lehet kárhoztunk és elmarasztalónk is. Lehetünk hűségesei és lehetünk hűtlenjei, árulói.” Fábry Zoltán: *Kazinczy elkötelezettségében*. In uő.: *Vigyázó szemmel*. Madách, Bratislava, 1971, 296.
- 19 Érdemes idézni egy gondolatot Grendel Lajos több esszéjében is felbukkanó Fábry-kritikájából: „... a szlovákiaiásg nem lehet menleve egyetlen szürke, igénytelen, amatőr műnek sem”. Grendel Lajos: *Elszigeteltség vagy egyetemesség?* In uő.: *Hazám, Abszurdisztán*. Kalligram, Pozsony, 1998, 75. A Fábryról való leválás Grendel-központos történetét lásd: Olasz Sándor: *Mítoszok és illúziók nélkül*. In *Tiszatáj*, 1996/1, 104–109.
- 20 Daniele Conversi: A nacionalizmuselmélet három irányzata. 324.
- 21 Rogers Brubaker: Csoportok nélküli etnicitás. In Kántor Zoltán – Majtényi Balázs (szerk.): *Szöveggyűjtemény a nemzeti kisebbségekről*. Rejtjel Kiadó, Budapest, 2005, 115.
- 22 Szarka László: A közép-európai kisebbségek típusairól – adalékok a tipológiai besorolhatóság kérdéséhez. In Kántor Zoltán – Majtényi Balázs (szerk.): *Szöveggyűjtemény a nemzeti kisebbségekről*. Rejtjel Kiadó, Budapest, 2005, 169. A jövő felé fordulást hangsúlyozza Felföldi Enikő is, ld. uő.: A kisebbségek kulturális és nyelvi jogai a nemzetközi jogban. In Kántor Zoltán – Majtényi Balázs (szerk.): *Szöveggyűjtemény a nemzeti kisebbségekről*. Rejtjel Kiadó, Budapest, 2005.
- 23 Ld. *Polgári Vízión 2016*. Bugár Béla bevezetője, 5. <http://polgarivizio.sk/sites/default/files/downloadable-files/polgarivizio2016.pdf> [Letöltve: 2015. 04. 22.] (A továbbiakban PV.)
- 24 PV 43.
- 25 PV 43.
- 26 PV 32.
- 27 PV 44.
- 28 PV 48.
- 29 Szabómihály Gizella – Csernicskó István: Hátányból előnyt: a magyar nyelvpolitika és nyelvtervezés kihívásairól. In Bitskey Botond (szerk.): *Határon túli magyarság a 21. században*. Köztársasági Elnöki Hivatal, Budapest, 2010, 173.
- 30 Ld. <http://www.most-hid.sk/hu/hid-tervezete-biztositja-kisebbségi-kulturak-tamogatatas-es-fejlodeset>; <http://www.parameter.sk/rovat/regio/2015/04/21/hid-tervezete-biztositja-kisebbségi-kulturak-tamogatatas-es-fejlodeset>; <http://uj szo.com/napilap/kozelet/2015/04/14/8-millioval-tamogatnaka-kisebbségi-kultur> [Letöltve: 2015. 04. 23.], valamint a Pátria rádióban elhangzott beszélgetést Solymos Lászlóval.
- 31 Ld. <http://www.mkp.sk/az-mkp-programja-2009-2019/>. [Letöltés: 2015. 04. 19.]
- 32 Ld. http://uj szo.com/sites/default/files/documents/az_mkp_autonomiakonceptioja.pdf.

- [Letöltés: 2015. 04. 18.] (A továbbiakban AK.)
- 33 Tóth Károly: A szlovákiai magyar régió kulturális intézményrendszere. In Blénesi Éva – Mandel Kinga – Szarka László: *A kultúra világa. A határon túli magyar kulturális intézményrendszer*. MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 2005, 40.
- 34 Miklósi Péter: *Árokásás helyett lehet-e párbeszéd?* Interjú Bárdos Gyulával. <http://uj szo.com/napi lap/interju/2015/01/23/arokasas-helyett-lehet-e-parbeszed> [Letöltve: 2015. 04. 05.]
- 35 Mint például: *Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya; Nyilatkozat a nemzeti vagy etnikai, vallási és nyelvi kisebbségekhez tartozó személyek jogairól; Koppenhágai dokumentum; Európa Tanács Parlamenti Közgyűlésének 1201-es számú ajánlás stb.*
- 36 Ld. Will Kymlicka – Christine Straehle: *Kozmopolitanizmus, nemzetállamok, kisebbségi nacionalizmus: a legújabb irodalom kritikai áttekintése.*
- 37 AK 53.
- 38 AK 60.
- 39 AK 7.
- 40 Rogers Brubaker: *Csoportok nélküli etnicitás.* 121.
- 41 Ld. Szabó Rezső: *A Csemadok és a Prágai Tavasz.* Kalligram, Pozsony, 2004.
- 42 Jobbágy István: *A kisebbségek fogalmának meghatározási problémája a nemzetközi kapcsolatokban.* <http://www.jakabffy.ro/magyarkisebbsseg/index.php?action=cimek&cikk=m020215.html> [Letöltve: 2015. 4. 15.]
- 43 Miklósi Péter: *Árokásás helyett lehet-e párbeszéd?* Interjú Bárdos Gyulával.
- 44 Ld. <http://csemadok.sk/orszagos-tanacs/orszagos-program/>. [Letöltés: 2015. 04. 29.]
- 45 Uo.
- 46 Uo.
- 47 Ld. Tóth Károly: A szlovákiai magyar régió kulturális intézményrendszere. Majd ugyanez szerepel egy későbbi, 2006-os tanulmányában is: *Szlovákiai magyar kulturális intézmények?* In Csanda Gábor – Tóth Károly (szerk.): *Magyarok Szlovákiában III.; Kultúra (1989–2006)*. Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja, 2006.
- 48 Tóth Károly: A szlovákiai magyar régió kulturális intézményrendszere. 38.
- 49 Bárdi Nándor – Miskovics Tibor: A kisebbségi magyar közösségek támogatásának politikája. In Bitskey Botond (szerk.): *Határon túli magyarság a 21. században.* Köztársasági Elnöki Hivatal, Budapest, 2010, 219–220. és 226.
- 50 Uo. 223–224.
- 51 Tóth Károly: A szlovákiai magyar régió kulturális intézményrendszere. 37.
- 52 Ld. <http://www.europejazz.net/members/sk>, illetve: www.naconxypan.sk. [Letöltés: 2015. 04. 19.]
- 53 Ld. Hushegyi Gábor: A Stúdió érté 20 éve. In Hushegyi Gábor – Sörös Zsolt: *Transart Communication. Performance & Multimedia Art. Studio érté 1987–2007*. Kalligram, Pozsony, 2008, 175.
- 54 Ld. <http://www.athomegallery.org/>. [Letöltés: 2015. 04. 19.]
- 55 Tóth Károly: A kulturális támogatások átalakításának lehetséges formái. In Csanda Gábor – Tóth Károly (szerk.): *Magyarok Szlovákiában III.; Kultúra (1989–2006)*. Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja, 2006 259.
- 56 Ld. Mandel Kinga: A kulturális intézmények felmérése. A kutatás célja és módszerei. In Blénesi Éva – Mandel Kinga – Szarka László: *A kultúra világa. A határon túli magyar kulturális intézményrendszer*. MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 2005.
- 57 Az alapján lehetne akkreditálni őket, hogy „az intézmény milyen tevékenységet fejt ki, mennyiben lát el közhasznú és közintézményi funkciókat, hány és milyen képzettségű alkalmazottal, milyen anyagi forrásokkal rendelkezik, és melyek a hosszú távon finanszírozandó feladatok” Bárdi Nándor – Miskovics Tibor: A kisebbségi magyar közösségek támogatásának politikája. 227. Továbbá: „A nemzeti intézmény kategóriához hasonlóan régióként és Magyarországon összehasonlíthatóan meg kellene vizsgálni az évenkénti nagyobb méretű rendezvényeket, azok funkcióját, hatását, költségfelhasználást. Majd egy prioritási sorrend alapján külön ezen rendezvények lebonyolítására lehetne pályázatot kiírni.” Uo. 228. Tóth Károly is ez utóbbihoz hasonló következtetésre jut: Tóth Károly: A kulturális támogatások átalakításának lehetséges formái. 260.
- 58 Szarka László: Kisebbség és kultúra. A kulturális intézmények szerepe a közösségépítésben. 14.
- 59 „Sem a kisebbségi magyar politikai elit, sem a magyarországi támogatáspolitikai irányítói nem tudták eddig kialakítani azt a koncepciót, amely a kulturális alapintézmények kategóriájából kiindulva egyrészt a területi hatókör és a potenciális fogyasztói szám alapján, másrészt a fontossági és hasznossági elv, illetve a rászorultsági és megtérülési elv mentén megpróbálná kategorizálni az intézményeket.” Uo.
- 60 „Intézményi átvilágítással megvizsgálni azt, hogy az intézmény milyen tevékenységet fejt ki, mennyire lát el közhasznú és közintézményi funkciókat, hány alkalmazottal rendelkezik, milyen képzettségűek ezek, milyen a hatása a tevékenységüknek, milyen a publikációs tevékenysége az adott intézménynek, milyen a kapcsolatrendszere, milyen anyagi forrásokkal rendelkezik. . .” Tóth Károly: A kulturális támogatások átalakításának lehetséges formái. 259.
- 61 Ld. Nagy Myrtil – Tóth Károly: A kulturális intézményrendszer forrásai és finanszírozása. In Csanda Gábor – Tóth Károly (szerk.): *Magyarok Szlovákiában III.; Kultúra (1989–2006)*. Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja, 2006, 255–256.
- 62 Az adatok a Bethlen Gábor Alap honlapjáról valóak: www.bgzrt.hu.
- 63 Ld. http://bgzrt.hu/tamogatások/palyazatok_tamogatások_2015/meghivasos_palyazati_felhivas_hungarikumok_2015/meghivasos_palyazati_felhivas_hungarikumok/. [Letöltés: 2015. 04. 25.]
- 64 Ld. <http://www.gazda-pt.sk/index.php/hu/11-gazda-polgari-tarsulas/4-celkituzes-es-tevekenysegi-kor>. [Letöltés: 2015. 04. 25.]
- 65 Elek Sándor: *Karácsonyi történet*. AB-Art, Pozsony, 2008, 10.
- 66 Fábri István: A határon túli magyar kulturális intézményrendszer vizsgálata. In Blénesi Éva – Mandel Kinga – Szarka László: *A kultúra világa. A határon túli magyar kulturális intézményrendszer*. MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 2005, 111.
- 67 Ld. <http://haraszt.sk/hogyan-oszthato-felkulturalis-elet/>. [Letöltés: 2015. 05. 02.]
- 68 Ld. <http://www.kalligram.eu/Kalligram/Archivum/2008/XVII.-evf.-2008.-szepember/Knut-Hamsun-szobai>. [Letöltés: 2015. 05. 05.]

A szocialista realizmus szerelemgyereke:

„A VÖRÖS GICCS”

Balázs Béla ifjúságnak szánt regényei

Balázs Béla 1945 júniusában, huszonhat emigrációban eltöltött év után hazatért Magyarországra. Ez idő alatt írt művei itthon nem jelenhettek meg, ekkor azonban szerzőjük hatalmi hátszéllel elérte, hogy rövid idő alatt sorban kiadják ezeket, köztük két ifjúsági regényét is. Nyilván nem ezek a fontos írásai, de hordozzák a tüneteket, amelyek Balázs 1919 utáni munkásságára jellemzőek, és pontosan kifejezésre juttatják ifjúkori szemléletének megváltozását, egyúttal igazolják azt is, hogy elérkezett az idő annak az írói arcképnek az átrajzolására, amelyet a szocialista irodalomtörténet-írás meglehetősen retusálva adott közre róla.

Az életmű kiszámíthatatlan fordulataként Balázs Béla 1935-ben gyermekregény írásába fog. Ez akkor lenne meghökkentő, ha nem tudnánk, írt ő korábban meséket is, bár azok gyermekmese-jellege kétségbevonható. Az viszont tényleg a meglepetés erejével hat, hogy egy magyar író Moszkvában, azaz orosz nyelvterületen német nyelvű könyvvel szólít meg nyilvánvalóan német gyerekeket. Teszi mindezt olyan történelmi helyzetben, amelyben az semmi szín alatt nem juthat el célközönségéhez. Parányi esély sincs rá. Mégis megírja, ki is adják 1936-ban. Történetek, persze, ott ennél sokkal érthetlenebb dolgok is akkoriban, ám mind a szándékot, mind a kiadást illetően aligha kerülhető meg a kérdés: miért? Kellott, hogy legyen érvenyes válasz! De 21. századi ésszel nehéz ilyet találni.

Ha Balázs Béla örömét lelta a *Karlchen, durchhalten!* címmel, *Roman für Kinder* alcímmel megjelent munkájában (*Karcsi, kitartani! Regény gyerekek számára*), akkor az művészi ízlésének zavarára utal, ha pedig valóban azt hitte, hogy 10–12 éves gyermekeket ilyen módon lehet politikai meggyőzés alanyává tenni, akkor az az életkori sajátosságok ismeretének hiányáról tanúskodik.

A könyv öt évvel később, 1941-ben megjelent orosz nyelven is *Karl, gde tü? (Károly, hol vagy?)* címmel, s erre Balázs Béla többször büszkén hivatkozik. „Legnépszerűbbek lettek ifjúsági könyvei. KARL BRUNNER című ifjúsági regénye (Karcsi kalandjai) 3. kiadása mint az „Iskolakönyvtár” kiadványa jelent meg, tehát 275 000 példányos kiadásban. Mivel ez nemcsak oroszul, hanem ukránul, kazahul és más nemzetiségi nyelveken is megjelent, tehát *összesen két és félmillió* [kiemelés Balázs Bélától – H. P.] kiadásban volt a Szovjetunióban elterjedve” – írja harmadik személyben fogalmazott önéletrajzában.¹ A második világháború körülményei között természetesen kapóra jött a német fasizmus embertelenségét kárhoztató könyv, amely feltételezhetően nem vélt irodalmi értékei, hanem propagandisztikus irányultsága miatt tűnt alkalmasnak az ifjúság körében folytatott hangulatkeltésre. A példányszámokban kifejeződő „népszerűség” inkább a körülményeket igazolja vissza, nem a kötet színvonalát.

A könyv 1945 végén itthon is megjelent *Karcsi kalandjai: Egy német gyermek története* címmel az Athenaeumnál, de nem derül ki sem ebből, sem további magyar kiadásából (1959, 1963, 1977²), hogy maga a szerző fordította-e le, avagy eleve magyarul íródott, s lefordította valaki a német, illetve orosz nyelvű kiadás számára. Az azonban elgondolkodtató, illetve kérdéseket keltő, hogy német kiadására a második világháború után – német témája ellenére – még az NDK-ban sem került sor. Jogosan merül fel a gyanú, hogy a cselekmény bizonyos háttér-információi, amelyek még az itthoni olvasók számára is bizonytalanok vagy hamisnak tűnnek, ott eleve lelepleződnek. (Balázs 1931-ben elhagyta Németországot, és Moszkvában nem adódott lehetősége az alaposabb tájékozódásra a korábbi emigrációs bázisán kialakuló mindennapi életviszonyokkal kapcsolatban.)

A főhős német kisfiú, azaz Brunner Karcsi (Balázs a német neveket, illetve egy részüket ebben a magyarított formában közli) története egy újabb ifjúsági regényben folytatódik. Ennek az 1937-ben orosz nyelven megjelenő kötetnek *Karl Brunner* a címe. Ámbar sajátos módon folytatódik: a két mű cselekményét két esztendő (1934–1936) választja el egymástól; a helyszínek, a szereplők változatlanok a folytatásban is; a visszautalások is érvényesek; a változás azonban lényeges: a címszereplő e két esztendő alatt hét évvel lett idősebb.

A kötet Magyarországon közvetlenül a *Karcsi kalandjai* után jelent meg az Athenaeumnál, még 1945 végén, *Amikor Karcsiból Károly lesz* címmel. További filológiai munkával ki lehetne deríteni, miért terjedelmesebb ez a kötet hatvanöt oldallal, mint az eredeti, de ettől, mivel különösebb jelentősége nincs, nyugodtan eltekinthetünk. A Balázs-bibliográfiát tanulmányozva úgy tűnik, hogy a kötetnek Magyarországon újabb kiadására már nem került sor, de fellapozva Balázs Béla *Halálugrás a szakadékon át*³ című, az említett munkában eredeti műként feltüntetett regényét, kiderül, hogy annak szövege azonos az *Amikor Karcsiból Károly lesz* szövegével (bár erre semmiféle hivatkozás nincs, sem a kötetben, sem a bibliográfiában⁴), és tulajdonképpen csak a befejezésben találkozunk némi szégyellős változtatással. Balázs Béla a főhőst és annak barátait elvezeti a spanyol polgárháborúba, ahol Lukács tábornok, azaz Zalka Máté vezényli őket, és a regényt ezekkel a mondatokkal fejezi be: „Nézd Ferenc! Ott a Csapajev zászlóalj! A Sztalin zászlóalj! a Rákosi zászlóalj! Előre!”⁵ Ez a befejezés az 1978-as változatban már így szól: „Nézd, Franz! Ott a Csapajev zászlóalj! Nézd a szovjet zászlóalj! a magyar zászlóalj! Előre!”⁶ Időközben ugyanis az említett elvtársak persona non grata lettek.

A Karcsi-könyvek kritikai megmértésére sohasem került sor. Néhány ismertető cikket sorolhatnánk

a hazai megjelenések után, amelyek óhatatlanul csak a felszínt érintik, szemléletüket pedig alapvetően az a korszellem határozza meg, amely Balázs Bélát a szocialista irodalom nagyjainak körében kanonizálta, és K. Nagy Magda monográfiájában⁷ öltött szélsőségesen elfogult formát.

A monográfusnak sincs értékelő megjegyzése ezekkel az ifjúság számára írt művekkel kapcsolatban, s bár utal a Lukács György és Balázs Béla között kialakult konfrontációra, amely művészeti kérdésekben jött létre a moszkvai évek során, arról nem tesz említést, hogy nézeteltérésük egyik forrását éppen a Karcsi-történetek jelentették. Az író tiszteletpéldányt küldött ezekből a filozófus-kritikusnak, majd levélben kértésürgette róluk a véleményét. Lukács válasza nem pusztán arra utal, hogy silánynak tartja mindkettőt, sokkal súlyosabb az a vádja, hogy beleilleszkednek Balázs művészi mélyrepülésének folyamatába. Íme egy részlet a leveléből:

„Und ich habe nicht finden können, dass diese Verwahrlosung in der literarischen Moral, diese Anpassung an die schlechten Instinkte des Publikums be[i] Dir aufgehört hätte. Und die Angelegenheit der beiden Jugendromans hat das Wasser überfließen lassen. Ich habe Dir tatsächlich auf die Zusendung dieser Werke nicht geantwortet – weil ich mich nicht imstande fühlte, meine Meinung in parlamentarischer Form auszudrücken. Meine Heftigkeit in dieser Ablehnung geht nicht ausschliessenlicht davon aus, dass ich diese Sachen für wertlos halte, Jährlich werden Hunderte mittelmässige Bücher produziert weil bei uns ein ungeheueres, berechtigtes Lesebedürfnis vorhanden ist, und man weder die Kinder noch die Erwachsenen so lange ohne Lektüre lassen kann, bis die Literatur ausschliesslich Werke auf hohem Niveau produziert. Es handelt sich wiederum um die Theorie, die dazu gemacht wird. In einer Diskussion der deutschen Kommission tratest Du für den »hellen Helden« auf, führtest die Beispiele von Achil[les], Siegfried und Egmont an, um Deinen Karlchen im voraus zu rechtfertigen.

Nach dieser theoretischen Einleitung löste bei mir die Lektüre dieser Bücher einen Wutenfall aus.”⁸

Hamvassy Anna, az író második felesége ekképpen reagált Lukács levelére:

„Kedves Gyuri, tíz napi betegség után csak most tudtam Herbert [Balázs Béla eredeti utóneve, amelyet magánhasználatra megtartottak – H. P.] levelét leírni, melynek az »irodalmi morálra« vonatkozó részéhez nekem is volna pár szavam. Mint életének részese és koronatanúja, néhány biográfiai tényre vagyok kénytelen hivatkozni, melyekről van ugyan tudomásod, de melyeket szívesen elfelejtesz. Arról a bizonyos alkalmazkodásról [az eredetiben »Anpassung«-ról] van szó, mely szerinted Herbert művészi tehetségét mindig jobban és jobban lezüllesztette.”⁹

Érvelésének részletei tárgyunk szempontjából kevésbé fontosak, annál inkább érdekes, ahogyan a Karcsi-könyvek védelmében megszólal:

„Most aztán – véleményed szerint – Herbert itt Oroszországban elérkezett a »literarische Verwehrlosung« utolsó állomásához – a vörös kicshez [sic !], gyermekkönyveiben. Annak ellenére, hogy úgy morális mint esztétikai véleményeidbe vetett hitem már régen megrendült és gyakran olvastam felszisszenve holmi »Parteischundról« írt elismerő kritikádat, viszont ellenkezőleg frappáns túlzásokat, jó írók (Dostojewsky, Rilke, stb.) lebecsmérlését, mikor talán a mindenkori magyar és német forradalompolitikához alkalmazkodva írtál – én itt nem számítok. Itt most csak a tényeket akartam felsorolni. Ilyen nagyon vigasztaló tény, hogy a gyerekkönyvek elbírálásánál a te és kevés számú szatellitád véleményével szemben szöges ellentétben állnak 1.) két, a fasiszta Németországban illegálisan dolgozó ifjúmunkásvezető véleménye; 2.) egy, a Kominterbeli, igen művelt és úgy a külföldi viszonyokat, mint a világirodalmat jól ismerő pártember véleménye (Ernst Fischer). Ezek sem az Edöméretet, sem Karl Mayt nem ismerik, mert sohasem kapták kézhez, de jól ismerik az egész jó külföldi és itteni gyermekirodalmat, plus az itteni rossz próbálkozásokat, tehát nekünk eléggé kompetensek.”¹⁰

Nincs abban semmi rendkívüli vagy meglepő, hogy a feleség kivont karddal védelmezi férje művészi respektusát, s abban van is némi igaza, hogy Lukácsot sem lehet teljes mértékben felmenteni az ideológiai indíttatású alkalmazkodás vádjától, de ez nem zárja ki, hogy ebben az esetben ne neki legyen igaza. Az asszony vitapozíciója azonban gyenge lábon áll, mert valódi érvet nem tud Lukácssal szembefordítani, csak tekintélyérvre támaszkodik, már ha a „két, a fasiszta Németországban dolgozó ifjúmunkásvezető” tekintélyes ítélkezőnek nevezhető.

Ma már minden feltétel adott, hogy esztétikai központú, indulatoktól és elfogultságtól mentes, objektív véleményt formáljunk Balázs két ifjúsági regényéről. S ha véleményt mondunk, óhatatlanul is ítélkezünk az összeszólalkozó érdekeltek fent vázolt vitájában.

Az ifjúsági regények célközönsége a mesékből már kinőtt, de érettnek még nem nevezhető korosztály, amely szocializáltság, ismeretbirtoklás, érzelmi kondicionáltság tekintetében rendkívül heterogén, és az életkori sajátosságok tekintetében legalább két kisebb egységre osztható, legérvényesebben a serdülés határvonala mentén. Balázs Béla jól érzékeli ezt a különbséget, és ennek megfelelően a *Karcsi kalandjai* leegyszerűsítettebb társadalomképet ad, mint a második regény (amelyet a Móra Kiadó a kolofonban „Tizenhárom éven felülieknek” ajánl), és nyelvezete is a kisebbekéhez igazodó.

Az ifjúsági-, illetve gyermekregények kényszerűen visszafogott eszköztára természetesen a korosztály

tagjainak érzelmi befolyásolására törekszik elsősorban. Ennek a következménye a polarizált jellembrázolás, amely mindkét oldalon egyoldalú figurákat eredményez, azaz a hősök csupa jó vagy csupa rossz tulajdonsággal rendelkeznek, és ez nem a romantika, hanem a sematizmus ellentétpárjához áll közelebb. A világot csak a legalapvetőbb érdekviszonyai alapján felfogó gyermek számára az írónak érthető és világos alternatívát kell felkínálnia, amely a befogadó életkori sajátosságaihoz is igazodik. A *Karcsi kalandjai*ban a jók csoportjához a kommunisták, a kommunista-szimpatizánsok és a középpontban álló gyerekek tartoznak, a rosszak pedig a hatalom képviselői: a nácik, a fasiszták, az SA és a rendőrség, valamint a velük szimpatizáló felnőttek. Felesleges részleteznünk, mennyire vázlatos és megtévesztő ez a képlet, de alapjában véve nem is ez a leegyszerűsített társadalmi rétegszerkezet határozza meg a regény további sorsát, hanem az a megváltozott történelmi szituáció, amelyben a kommunizmus társadalmi gyakorlata ma egészen más megvilágításban jelenik meg. Azt mondhatjuk, a történelem ellehetetlenítette Balázs írói (egyszersmind emberi) álláspontját.

Kétségeink lehetnek egyébként, hogy akár a szocializmusnak nevezett korszakban élő, akár a mai gyermekolvasói (ha vannak egyáltalán ilyenek) értették-e, a helyére tudták-e tenni a regény olyan fogalmait, mint a „náci”, a „bolsevik”, az „árja”, a „nemzeti szocialista”, a „gyűjtőtábor”, a „Vörös Front” vagy az ezekhez hasonlókat. A politikum mint életszféra mélyen és meghatározóan szövi át a regény cselekményét, de a tíz év körüli olvasó ezen az életszférán kívül él, nem tudja lényegét átlátni, megérteni, mert az eseményeket másfajta szemüvegen keresztül nézi, tudatoságot még kielezett történelmi helyzetben sem lehet ez ügyben elvárni tőle.

Balázs a helyzetek indoklásával, az életkori sajátosságoknak megfelelő magyarázatával is fukarul bánik. Hogyan tudná egy gyerek feldolgozni magában azt a közleményt, amely Karcsi apjának halálára vonatkozik? Ezeket az információkat kellene helyére rendeznie a tudatában:

„Világos, hogy a nácik halálra kínozták, mert kommunista volt, és a munkások javáért küzdött.

Anyja ekkor csak egyetlen napig sírt. Másnap már elment a pártba, és átvette férje munkáját.”¹¹

Ettől függetlenül a regény egyetlen, jól követhető cselekményszála és a megfelelő tempóban adagolt, bár néha iszonyúan primitív feszültségpontok sodrást adnak a történetnek, s ez magával ragadhatja a mű ifjú olvasóját. Kitűnő megoldás a filmművészetből ismert párhuzamos montázs technikájának adaptálása a cselekményvezetésben, mint ahogy például az a regény elején történik. Az egyik szál: a Karcsi anyjáért érkező különítmény akadályokkal nehezített feljutása a legfelső

emeletre, ahol az asszony lakik; a másik szál (az előzővel egy időben) az anya szökésének mozzanatai, természetesen a helyszínek megfelelő ritmusú váltakoztatásával.

Jellemző egyébként a filmes érdeklődésű Balázásra egy feszültségteljes helyzetet idéző mondata: „A házak mintha ferdén álltak volna.”¹² A gyerekolvasó biztosan nem, csak az ingyenc veszi észre ezt az utalást a német filmexpresszionizmus világára, amely gyakran alkalmazta a döntött képsík módszerét az ilyen szituációkra. Balázs láthatólag küzd bizonyos regénytechnikai problémákkal. Több alkalommal is funkciótlan módon ad szereplői szájába olyan mondatokat, amelyeknek információtartalma nem a másik szereplő, hanem az olvasó számára fontos.

Az ifjúsági- és gyermekregény teoretikusai bizonyára foglalkoznak azzal a kérdéssel, hogy a műfaj művelői mekkora diszkrpanciát engedhetnek meg a valóságos viszonyok regénybeli ábrázolása során, de az engedmények körébe bizonyára nem férne bele a Balázs által megformált történet több mozzanata. El kellene hinnünk (pontosabban: a gyerekeknek el kellene hinnünk), hogy 1934-ben, Berlinben egy náci körzetvezetőnek a pártirodája saját villájában van, és oda a kommunista szakácsnője éjszakánként be-besurran, onnan a nemzetiszocialista munkáspárt nyomtatott fejléccel ellátott borítékait lopkodja ki, és ezekbe helyezi el a konyhában elrejtett másológépen általa ki nyomtatott röplapokat, majd a borítékokat postán küldi el a címzetteknek.

Nem járunk jobban a folytatásban sem: az *Amikor Karcсібól Károly lesz* ugyanazon hibák és tévedések tárháza, mint az előzményeket magába foglaló regény. Mindenekelőtt annak az értékszerkezetnek a hangsúlyozása teszi idejétmúlttá, túlhaladottá, érvénytelené, amely az előzőt is. Lássuk, milyen értékpreferenciákat óhajt az író gyermekolvasói figyelmébe ajánlani! Az első, egyúttal a legfontosabb: a kommunista párt. „A büszkeség csodálatos boldog érzése töltötte el Karcsi szívé! Lám, milyen sokat jelent az anyja nevé! »Hedvig üdvözöl!« – az annyit jelent, hogy »a párt üdvözöl!«! És ez az ő anyja! És a párt is olyan, mint a gondos anya...”¹³

A cselekménymenet motorja az a folytonos véletleneken átbukdácsló, de mindig halálos biztonsággal felbukkanó elvtársi segítség, amely az összes akadályt elhárítja a cél megvalósításának útjából. A párt mindenütt jelen van, és még az ellenség soraiban is tévedhetetlenül megtalálja a leggyengébb láncszemet, akit majd a maga közösségébe tud vonzani.

A második, hasonlóan fontos igazodási pont: a Szovjetunió.

„Ó, hogy megdobbant Karcsi szíve!

»Figyelem! Itt Moszkva beszél, kommintern rádióadó...« [...]

Hogy hallgatta! Szinte ragyogott, az arca égett. A rádióhullámok a Szovjetunióból az igazságot hozták el, azt az igazságot, amelyet a német dolgozók elől elrejtettek. Arról beszélt, hogy mik a céljai a fasiszta politikának, amely háborúba akarja sodorni a népet, arról beszélt, hogy a fasiszták egész Európát saját gyarmatukká akarják tenni, s hogy milyen virágzó élet van a szocializmus országában, a Szovjetunióban.”¹⁴

Érdemes megfigyelni az idézett szövegrészek hangnemt! Patetikus emelkedettség, a vallásos érülethez hasonló áhitat lengi át a sorokat, és ez a „hívó” számára hatásos is, de aki nem azonosul a szerző eszményével (és ez az olvasó nem föltétlenül, sőt inkább nem a másik oldal, a fasizmus és náciizmus híve, pusztán antikommunista), azt taszítja, és még élénkebben utasítja el a felkínált „értékeket”. És ha a jelenséget nem mai nézőpontból szemléljük, hanem történelmi kontextusba helyezzük, akkor is azt mondhatjuk: Balázs óriási tévedése, hogy a kommunizmusnak mint társadalmi gyakorlatnak egyetemleges és meggyőződésen alapuló tömegbázisát feltételezi akár a Szovjetunióban, akár másutt, és hogy eszményeit széles körűen a „jó” zsinórmértékének fogadták volna el.

A kommunizmus gyakorlata minden országban, ahol időlegesen érvényesült, komoly félelmeket gerjesztett az összes társadalmi rétegben (még magukban a kommunistákban is), az istenhívók körében pedig különösképpen. A tömegérzület őszinteségét mérni éppen e félelem miatt egyetlen totális diktatúrában sem lehetséges. A vallásosság háttérbe szorításában a Szovjetunió radikális példát mutatott: templomokat számoltak fel, látványos ikonétegesekre került sor. (A filmes Balázs Béla tudott ezekről, hiszen Eizenstein megsemmisített filmjében, a *Bezsín lugban* voltak ilyen jelenetek)

A második Karl Brunner-regényben Balázs maga is ennek a vallásellenességnek a propagátorává válik. Fiatalember hősei Ausztriából indulnak Spanyolországba, hogy a köztársasági oldalán harcoljanak a francoisták ellen, és az olcsó utazás-szállás reményében egy Lourdes-ba utazó zarándokcsoporthoz csatlakoznak. Ez alkalmat kínál az írónak, hogy „leleplezze” és elutasítsa az – úgymond – elüzletiesedett vallásos szellemet. Nem kétséges, hogy egy zarándokcsoportra rátelepedhetnek a haszon reményében kufárok és demagógok, de kétségbe vonni a többség vallási megszállottságát, és gúnyolódni rajtuk, megengedhetetlen írói egyoldalúságot jelent.

A vesztett szabadságharcok, hadjáratok, felkelések ábrázolásában – mint amilyen a spanyol polgárháború is volt – az a gyakorlat figyelhető meg (különösen a lektúr és az egyéb könnyű műfajok körében), hogy az alkotó kimetsz egy szeletet az események menetéből, amelyben a vesztés fél átmenetileg győzelmet arat, és ezt állítja a középpontba lelkesítő példaként. Balázs

is ezzel a megoldással él. Karl Brunner az első regényben sem, a másodikban sem kerül vert helyzetbe. Az ifjúsági regényben ez természetesen alapkövetelmény.

Kérdés azonban, meddig mehet el az író a tények elferdítésében. Érthető, hogy Balázs bevezeti regényébe a szovjet és magyar érdekeltségű Zalka Mátét, aki emblemikus alak a nemzetközi kommunista mozgalomban; még az is érthető, hogy egy katonai akciót álmodik az aragóniai Sierra hegyei közé, amelyet egy síszásad hajt végre (ezzel kapcsolatban írja Lukács György, magyar példával hasonlítva össze a helyzetet: „Hier bekommen wir diesen selben Kitsch rot angestrichen: »Hurrah! Das ist kommunistische Schlauerheit!«¹⁵); súrolja a hihetőség határát, hogy megjódliztatja a matolcsi Holt-Szamos partjáról elszármazott Lukács tábornoikat; de az már érthetetlen,

hogy miért szerepelteti Teruelnél 1938 februárjában, holott a nemzetközi brigádok tábornoka 1937 júniusában elesett Huesca alatt.

Olyan művekről esett szó itt, amelyek – főként szerzőjük tekintélye miatt – részei a magyar irodalomnak, de eleve késve érkeztek haza, és jószérivel idejük sem volt betagozódni a hazai ifjúsági regények világába, mert a történelem máris túllépett az általuk ábrázolt élethelyzeteken, és főleg azon a szemléleten, amely bennük tükröződik. Elképzelhetetlen, hogy akár a *Karcsi kalandjai*, akár az *Amikor Karcsiból Károly lesz* föltámasztható a célba vett korosztály számára. Ideologikus alapszövegetük ezt eleve lehetetlenné teszi, de gyanítható, hogy e ballaszt nélkül sem illeszkednének a mai serdülő korosztály élményvilágához.

JEGYZETEK

- 1 BALÁZS Béla: *Őnéletrajz*, 1948, november, Filmvilág, 1964. június 1., 14.
- 2 A könyv kiadásaira vonatkozó adatok forrása GYURIS György: *Balázs Béla: Bibliográfia*, Somogyi-könyvtár, Szeged, 1984. Az adatár nem tartalmazza azokat a kiadásokat, amelyek a Szovjetunió tagköztársaságaiban, azok nyelvén jelentek meg.
- 3 BALÁZS Béla: *Halálugrás a szakadékon át*, Móra Ferenc Könyvkiadó, Budapest, 1978, 232.
- 4 Az 1984-es bibliográfia redukált adata azért meglepő, mert a *Karcsiból Károly lesz* és a *Halálugrás*... szövegösszefüggésére Lenkei Júlia szerkesztő már korábban felhívta a figyelmet. (*Balázs Béla levelei Lukács Györgyhez*, MTA Filozófiai Intézet Lukács György Archivum, 1982, 258.)
- 5 *Amikor Karcsiból*... 198.
- 6 *Halálugrás a*... 231.
- 7 K. NAGY MAGDA: *Balázs Béla világa*, Kossuth Könyvkiadó, 1973
- 8 „És nem találtam nyomát annak, hogy megszűnt volna nálad az irodalmi morál elzüllése, a közönség rossz ösztöneihez, tapasztalatlanságához és igénytelenségéhez való alkalmazkodásod. A két ifjúsági regénnyel pedig betelt a pohár. Valóban nem válaszoltam e két mű megküldésére — mert nem éreztem magam képesnek arra, hogy a véleményemet parlamentáris formában fejezzem ki. Elzárkózásom, indulataim nem kizárólag abból fakadnak, hogy ezeket a dolgokat értéktelennek tartom. Évenként közepszerű könyvek százait adják ki nálunk a hatalmas mértékű és indokolt olvasási igény miatt, és sem a gyermekeket, sem a felnőtteket nem hagyhatjuk mindaddig olvasmányok nélkül, míg az irodalom kizárólag magas színvonalú alkotásokat nem produkál. Ez az újabb elmélet, amelyet a helyzethez kreálnak. A német bizottság egyik vitájában a »világos hősök« mellett érvetlét, példaként nevezted meg Achillest, Siegfriedet és Egmontot, azért, hogy a te Karlchened már előre igazolhasd.

E teoretikus bevezetés után dührohamot váltanak ki bennem ezeknek a könyveknek az elolvasása.” (Saját fordítás — H. P.) LUKÁCS György levele Balázs Bélának, Moszkva, 1940. január = *Balázs Béla levelei*... 185 — 186.

9 HAMVASY Anna levele Lukács Györgynek, Isztra, 1940. február. = *Balázs Béla levelei*... 225.

10 U.o. 227–228.

11 BALÁZS Béla: *Karcsi kalandjai*, Móra Könyvkiadó, Budapest, 1977, 24.

12 I.m. 16.

13 *Amikor Karcsiból*... 80.

14 I. m. 41–42.

15 „Itt megkapjuk ugyanezt a giccset, vörös csíkkal: »Hurrá, ez a kommunista ravaszság!«, LUKÁCS György levele... 186.

Hamar Péter: 1943-ban született Budapesten. Filmsztéta, irodalomtörténész. Legutóbbi könyvei: *Móricz Zsigmond művei a filmvászonon* (2012), *Anzixskártyák Bajáról: novellák* (2013)

KÍSÉRLETI TANKÖNYV

„Szegény utókor: nem felfedezni való, hanem elfelejteni való örökséget hagyományozunk rá.”

(Interjú Hámos Györggyel, ÉS, 1970. június 13.)

„A következő évek talán legfontosabb memóriapolitikai feladata a múlt közös bevallása lesz. Az új nemzedéket az elődök világának megismeréséhez hozzásegítő tárgyiasítás, ha tetszik, objektíválás talán majd bántó lesz azok számára, akiknek a tegnapi világot felidéznek a könyvek, kiállítások és filmek, ám eleve sértő szándékkal nem közelíthetünk a múlt-hoz. Aki ugyanis úgy gondolja, hogy a sajnálat vagy a gúny alkalmas módszer a Kádár-rendszer világának bemutatására, épp olyan tévedést követ el, mint a Kádár-rendszer hajdan a Horthy-rendszerrel szemben, s éppúgy kettétép életeteket, ahogyan 1948-ban a kommunisták tépték szét elődeikét. A múltról szólhatunk persze ironiával, de csak akkor, ha ironiánkat mély empátia szövi át.”

A fenti sorok György Péter 2005-ben megjelent, *Kádár köpönyege* című könyvéből valók. Nem csak azt hivatottak ilusztrálni, hogy az esztéta érdeklődése a Kádár-kor művészeire iránt nem új keletű (említve itt a teljesség igénye nélkül az idézett kötet mellett *Az ó-új világot*, a *Néma hagyományt* vagy *A hely szellemét*), hanem mintegy programadónak is tekinthetőek legújabb kötete, a 2014-ben megjelent *Hatalom képzelete* fénytörésében, azaz: úgy tűnik, György Péter módszeresen nekifogott e korszak vizsgálatának, „s ennek szublimátuma a vas-kos könyv”.

A kötet előszava is ezt látszik alátámasztani, s egyébiránt az egyes fejezeteiken átível egy erőteljes önértelmező narratíva, de minderről később még lesz szó. Hamar világossá válik, hogy a könyv részben azt a metamorfózist kívánja rögzíteni, ami a mindennapi terek önkéntelen kísértetessé válásának folyamata, s természetesen hozzá: vonatkozik ez az irodalom, a képzőművészet tereire is. Kérdés, mi ennek a kvázi rekonstrukciónak a célja: hogy

György Péter:
A hatalom képzelete.
Állami kultúra és művészet 1957–1980 között
Budapest, Magvető, 2014

viisszaidézzünk egy többé-kevésbé valaha talán még otthonosnak is nevezhető helyet, s időutazóként visszacsöppenve ebbe a prezentizmusba, mintegy a közege belehelyezkedve próbáljuk megérteni a korszakot és művészetét; vagy ragaszkodva egyre távolodó pozíciókhoz igyekezzünk számot vetni egy még így is közeli és utánunk nyúló múlttal. Az időhatárok esetén az 1980-as évet mint végpontot az esztétikai gyakorlat végével magyarázza valamivel később, már az ötödik fejezetben György Péter, ami nem esik egybe a politikai gyakorlat végével, 1989-cel (a kötet alcíme: *Állami kultúra és művészet 1957 és 1980 között*).

Egy emlékezet nélküli világban tehát az „emlékezet antropológusaként” elmerülni sokadik blikkre sem tűnik egyszerű feladatnak. Főként azért, mert a Kádár-kor gyakorlatilag kétféleképpen emlékezet nélküli: egyrészt maga sem rendelkezett egészséges emlékezettel saját örök jelenidejűsége okán, másrészt nincs emlékezete manapság sem. Alig foglalkoznak művészetével érdemben – bár egyfajta felfutás érzékelhető e téren, s ebbe a sorba e könyv is illeszkedik –, aki pedig erre adja a fejét, még mindig gyanússá válhat sok esetben, vagy beletenyelerelhet ma is kényes problémagócokba. Mindennek sokféle következménye lehet: botrány, mély hallgatás, vagy megtűrt csodabogár-lét. Akár a '60-as, '70-es, '80-as években.

„(...) számos, a kánonok rendjéből, a korszak utóéletéből kitűnt alkotó elfelejtését érdemtelennek és értelmetlennek is látom. Láttatni igyekszem, hogy az 1980-as években kialakult – s részben Balassa Péter munkásságához is köthető – irodalomkritikai fordulat végül és akaratlanul több olyan alkotót maga alá temetett, akiknek munkássága nélkül a Ká-

dár-korszak kulturális rendszerei, és túl azon: életvilágai igencsak hiányosan rekonstruálhatók.” (13.) Kétségtelen érdeme György Péter kötetben szereplő szövegeinek, hogy mindezt nem felejtik el hangsúlyozni, s ezáltal belénk vésné, a rövid '80-as évekről szóló fejezetben részletesebben is kitérve a problémára (59-60.), valamint odafigyelve a legújabb fejleményekre, mint például Szőnyi Tamás *Titkos írás* című monstre munkájára, melyet kis túlzással arányos terjedelmű lábjegyzetben méltat, s melyről kritikát is írt a Jelenkorba *Az utolsó történelmi nagyregény* címmel (Jelenkor 2013/3, 294.).

A kérdés adott: ha György Péter történelmi nagyregénnyé olvasta Szőnyi közel 2000 oldalas monográfiáját, mi hogyan olvassuk a *Hatalom képzeletét*? Erre is van javaslat: „[m]eggyőződésem, hogy ezeknek az évtizedeknek a korszakká változtatása, ennek a kísérletnek az önálló értelmezési keretté való átírása segíthet abban, hogy a későn születettek, a rendszerváltás után felnőtt nemzedékek megérthessék, miért kerül elő újra és újra az a szakadék, amelynek ők az innenső oldalán élnek, s néznek vissza egy kiismerhetetlen múlt felé, miközben ugyanazokon az utcákon járnak, ahol egykor minden másképp volt” (64.). A szövegek annak tudatában vannak, hogy egy koncepciózus könyv részei, s ily módon folyamatosan reflektálnak is pozíciójukra, többször elmondván, hogy „[e]z a könyv: egykori szövegek, terek, képek esettanulmányai-iból összeálló montázs” (70.), s léptenyomon hangsúlyozzák az ifjak számára a múlt megismerésének fontosságát.

György Péter művészeti történelem-könyvet írt mindazoknak, akik már nem tapasztalhatták meg a Kádár-kor valóságát. Űgy is mondhatnánk: kísérleti tankönyvet. A tankönyvek pedig nem kerülhetik meg a morális kérdéseket. A tankönyvíró meglehetősen sokat tragizál, azaz valamiféle melankolikus emelkedettséggel szól sok esetben, ám mindez teljesen logikus a hangnemre nézve, hogyha elfogadjuk azt a világos gesztust, amely a kötet koncepciója mögött meghúzódni látszik: egy elveszett generáció siratóját olvassuk, melyet a szocialista rendszer összeomlása veszejtett el, és azóta sem sikerült a tagjait megtalálni, a szerző szerint elhibázottan. A vízió ez: az egykorú, bonyolult gondolkodásmódot rekonstruálni kell, s csak így érthető-

ek meg ezek az életművek, jelenségek, ám egy biztos: az említettek mindegyike újra felfedezendő érték, amit csak az érzelmi-
leg túltöltött tankönyvírói hang kitörései bizonytalanítanak el, például, mikor ér-
hető lenne, ha az olvasónak „vállát a zo-
kogs rázza” (230.). A válogatás e kon-
cepció alátámasztása érdekében szervező-
dik, a kötetben tárgyalt építészek, festők,
írók alkotják a György Péter által a kor-
szakból megismerésre javasolt kánont.

A Kádár-korszak kultúrájának és mű-
vészetének vizsgálata minden gyanúsága
mellett, azon túllépve gyakran elismerést
is arat, ám maga a vizsgálódás ténye még
nem érdem. Szerencsére rengeteg lényeg-
gi megállapítást tartalmaz a könyv, a tel-
jesség igénye nélkül az irodalom- és mű-
vészettörténetek nagyvonalú újrírásairól,
a korszakkal való foglalatosság „holtak
enciklopédiája”-jellegéről, valamint a pe-
riódus afáziájáról is.

A két súlypontot képző fejezet az
egyes írókról, költőkről szóló esszék (X.
Árnyékban), valamint a közegről és a kor
négy emblemikus képzőművészeről
megemlékező, hasonló jellegű, szépiro-
dalmi igénnyel megformált szövegek (XI.
Képek, szobrok, pályázatok). Az életmű-
vek újraolvasása és újraértése, amikor va-
lóban megtörténik, és nem csak a társad-
almi kérdésekről gondolkodó alkotót
és a méltatlanul elfeledett, rendszer által
megnyomorított, de nagyszerűségét nem
kellően alátámasztó nekrológot olvassuk,
talán szükségtelen hangsúlyozni, mekko-
ra jelentőséggel bír. Egy-két bosszantó hi-
ba sajnos előfordul (pl. a Somogyi Tóth
Sándornál idézett mondat, mely szerint
„az értelmiség előtt két út áll, az egyik az
alkoholizmus, a másik lehetetlen”, utolsó
szava helyesen: járhatatlan, illetve Kardos

G. Györgynél a hivatkozott Bencsik Sán-
dor *Történelem alulnézetből* című könyv
helyesen: László-Bencsik Sándor: *Törté-
nelem alulnézetben*, stb.), valamint erő-
sen problematikus, hogy a szövegek szer-
zője pontosan tisztában van vizsgált sze-
replői motivációival, akár gondolataival
is, pl. „(...) nem hálás kívánt lenni, igazat
akart írni” (251. Gáll Istvánról). György
Péter azok helyett beszél, akik nem tud-
nak, mert ő tud, egyfajta esztéta-Tar Sán-
dorként, de ne felejtjük az Esterházy nem
szó szerint idézett mondatában megbú-
jzó önkényes-önkéntes gesztust, és annak
problematikusságát sem.

„A korszak esztétikai vitái újra és újra
ezt járták körül [ti., hogy az a bizonyos
út nem a jövőbe, hanem a semmibe ve-
zetne – P. S. A.], írták át és felül, míg az-
tán el nem jött a vég, amelyben egyszer-

re vált mindez – igazságtalanul és vissza-
vonhatatlanul – lényegtelené, egyszerű
múzeumi tárggyá, amely egy tárló üve-
gén át szemlélhető, de már nem érint-
hető, s amelynek leírása volt ez a könyv.”
(367.). Sokatmondó a konklúzió, hiszen
elméletben pont egy kortárs, színes-sza-
gos, érínthető (múzeum)pedagógiát pró-
bált megvalósítani ez a könyv, s talán eb-
ben van a kulcs a korszak vizsgálatához.
György Péter magángyűjteménye, kísér-
leti tankönyve sok kérdést vet fel, ám
egyre inkább az az érzésem, hogy mind-
ezek megválaszolása már azok feladata,
akiknek e kötet szerzője szándéka szer-
int íródott. ■ ■ ■

■ Pál Sándor Attila (1989, Szank): költő,
doktorandusz. Kötete: *Pontozó* (2013)

T. TÓTH TÜNDE

A SZOCREÁL KRITIKÁJA

A megközelítés módja szerint különböző
szakaszokra osztott és eltérő megnevezé-
sekkel illetett világháború utáni időszak
íránt egyre nagyobb érdeklődés mutat-
kozik irodalmi szinten is. Bár a kuta-
tás tárgyát ellentmondásos vélemények
övezik, talán megkockáztatható, hogy
e terület irodalmi szempontú vizsgálá-
tának indoklása lassan nem szorul kü-
lönösebb magyarázatra, hiszen a rendszer-
változás után már az esetleges személyi
érintettséget leszámítva szabadon kutatható,
feltárható az a(z) irodalmi félmlűt,
amely példátlanul radikálisan változtatta
meg a kulturális szféra egészét. Scheibner
könyve az eddigi szakirodalom már meg-
lévő eredményeinek fényében is jelentős
irodalomtörténeti munka, hiszen olyan
irodalomkritikai – kanonizációra, foga-
lomhasználatra, vitákra, könyvkiadás-
ra kiterjedő – problémákra is fókuszál,
amelyek esztétörténeti-ideológiatörté-
neti szempontból sok esetben elhanya-
golthatóak, irodalomtörténeti szempont-
ból viszont semmiképp. Emellett azt is
világossá teszi, hogy sokkal összetettebb,
feltáratlanabb és jelenvalóbb időszakról
van szó annál, mintsem hogy az iroda-

Scheibner Tamás:

*A magyar irodalomtudomány
szovjetizálása.*

*A szocialista realista kritika
és intézményei, 1945–1953*

Budapest, Ráció, 2014

lomtörténeti emlékezetből számúzhető
legyen. Természetesen nem először me-
rül fel a kérdés, hogy mit lehet kezdeni
a kommunizmus, szűkebb értelemben
a szocreál örökségével. Scheibner állítá-
sa az, hogy mindenekelőtt szembe kell
nézni vele.

Scheibner Tamás egy napjainkban is
tisztaatlan kérdésekben bővelkedő téma-
körrel foglalkozik. Érdeklődése arra irá-
nyul, hogy a politikai rendszer miként
befolyásolta az irodalomról való megszó-
lalásmód példátlan mértékű átalakítását,
1945-től Sztálin haláláig, és ezt milyen
intézményes változások kísérték vagy
készítették elő. A szerző a politikai gy-
akorlatot az ideológiai feltételrendszerrel
együtt tárgyalva ad átfogó, részletes és ár-
nyalt képet a második világháború utáni

politikai rendszer(ek) történetéről, megítéléséről. A sok esetben napjainkban is elterjedt, mégis téves nézetekre rámutatva hangsúlyozza, hogy a világháború utáni rendszerváltás hosszás és összetett, ellentmondásos folyamat volt, amelynek alakulását jelentősen meghatározta, hogy legkevésbé sem tükrözött társadalmi igényeket. Ez pedig fontos különbség a pártpropagandához képest, és megkerülhetetlen szempont az új irodalmi intézményrendszer kialakulásának, az új beszédmód bevezetésének áttekintéséhez. Ahogy a szerző rámutat, a párt hivatalos értékelése szerint például a Szikra Nyomdai, Irodalmi és Lapkiadó Vállalat hatalmas erőfeszítéseknek köszönhetően elért sikertörténetet mutat fel, Scheibner azonban meggyőző érveket sorakoztat amellett, hogy valójában – és főként az alakulása utáni első években – a többi kiadóhoz képest hatalmas erőforrásokat összpontosított csekély hatékonysággal, ennek egyik oka pedig épp a kommunista párt népszerűtlensége volt. Hasonló módon közelít a Magyar-Szovjet Művelődési Társaság megalakításának problémáihoz is, amelynek létrehozását Horváth Márton már 1944-ben szorgalmazta, és amelynek kezdeti célja mindenekelőtt nem a közvetlen agitáció, hanem pusztán a szovjet irodalmi termékek iránti ellen-szenv mérséklése volt. Scheibner mindkét esetben szem előtt tartja, hogy a szervezetek működését a belső ellentéteken túl meghatározták a szovjet és a magyar pártvezetés közötti és a párton belüli viszonyok alakította változó kultúrpolitikai, művelődéspolitikai feltételek is. A szerző precízen követi végig azokat a meghatározó politikai és ideológiai ellentéteket, visszatérő konfliktusokat, amelyek kihatással voltak az irodalmi közegre: érzékelteti, hogy korántsem homogén (sem az új hatalmi berendezkedés, sem az irodalom ebben betöltött szerepét tárgyaló) politikai-irodalmi diskurzus. Véleménye szerint többek között ezért sem lehetséges a politika és irodalom kapcsolatát egy, a politikai teret az irodalmi térrel azonosító, annak megfelelő, vagy arra lefordítható rendszerként kezelni. Ez nem jelenti a politikai koncepciótól való függetlenítést: Scheibner az esztétikai-módszertani kérdések köré szerveződő eseménysorozatokat, kritikai vitákat tudatosan irányított irodalompolitikai összefüggésrendszerben helyezi el.

Ezek közül Lukács 1945 utáni szerepének értékelése – és Lukács filozófiai gondolkodásának összeegyeztetése a párt politikájával – talán a legismeretesebb, máig vitatott kérdés. A konstruált vita a szerző szerint többféle funkciót tölthetett be egyidejűleg, tekinthető a szocreál bevezető aktusnak is. Elsősorban mégis a nyilvános önkritikai gyakorlat elterjesztését előkészítő eseményként értelmezi, amely nem a Szolláth Dávid által elemzett egyéni aszketizmus relevanciáját, hanem a társadalmi jelentőségű és magas hatásfokú esemény politikai célzottságát domborítja ki. Vagyis Scheibner a vita demonstratív jellege mellett érvel, tágabb kontextusba helyezve a vitát, így többek között párhuzamot von Georgij Alekszandrov esetével, hiszen a szovjet filozófus munkássága elleni támadás, és annak politikai aspektusa is megegyezett Lukács helyzetével.

A Lukács-vita okainak és következményeinek újragondolásakor feltérképezi a pártpolitikai koncepciót, és Lukács korábbi és későbbi szerepvállalását, nyilvános megszólalásait, a Révai-féle és a Kádár-rendszerbeli megítélését, vagyis az egész kötetre jellemző alapossággal, körültekintéssel jár el. Lukács sematizmus elleni harcot hirdető előadását pedig a Felelet-vita (elvi) előzményének felfogható gesztusaként is értelmezi. Egyaránt számot vet a sematizmushoz társított eltérő értékrendekkel és politikai célokkal, a rendszer fenntartásához és a desztalinizációhoz tartozó retorikai eljárásokkal. A nyelv és ideológia kapcsolatát Scheibner végig kiemelten kezeli, hiszen az átformálódó irodalmi diskurzus sajátos szókinccsének újratemtése, a sokszor változékony fogalomhasználat ismertetése nélkül ma már értelmezhetetlenek a kiépülő diktatúra eseményei. Scheibner emellett a jelentősebb irodalmi terminusok jelentésváltozásaira, későbbi dekolálására is hangsúlyt fektet. Ezek közül a sematizmus és szocreál tévesen elterjedt azonosításának cáfolata az egyik legfontosabb, hiszen e fogalmak a közbeszédben ma is gyakran egymás szinonimáiként jelennek meg. Kifejezetten a szocialista realizmus fogalmi áttekintésével az első fejezet foglalkozik. A szerző a különböző meghatározásokat, értelmezéseket alapul véve művészeti irányzatként és nyelvi képződményként is elemzi a szocialista realizmust, emellett a közvetlen

előzményekre vonatkozó rivális elképzeléseket, az eltérő hagyománykijelölő törekvéseket, a műfajra vonatkozó kritériumok változékonyágát tekinti át. A második rész *Az irodalmi szovjetizálás kezdetei* cím alatt ismerteti a Szikra, valamint a MSZMT tevékenységét, és az új irodalmi kánon kialakulásának fázisait.

Míndezzel együtt veti fel Scheibner a korszakolás problémáját. A tágabb értelemben vett irodalomkritika intézményét értve érvel amellett, hogy az első, tudatos szovjetizáló törekvések már 1944-ben megindultak, de 1945-öt tartja ebből a szempontból korszakhatárnak, bár hangsúlyozza, hogy a kulturális forradalom az MDP megalakulása, a népi demokrácia és a proletárdiktatúra nyílt azonosítása után gyorsult fel, azonban a közigazgatás konszolidációja, a pártszervezet központosítására irányuló törekvések, a párt legnagyobb vállalata, a Szikra, és a hozzátartozó kommunista lapok (*Szabad Nép, Szabadság*) indulásai korábbra datálhatók. A harmadik rész a sztálinista kritikával és irodalomtörténet-írással foglalkozik, a Lukács-vita, az első írókongresszus és a Magyar Irodalomtörténeti Társaság, valamint az *Irodalomtörténet* című folyóirat vizsgálatán keresztül. Ahogy a Szikra és az MSZMT esetében, irodalompolitikai perspektívából láttatja az egyik legfontosabb kultúrforradalmi ágensnek – a társadalom átformálásának, a tudatformálás egyik eszközének – szánt Magyar Irodalomtörténeti Társaság tevékenységét. Ugyanakkor tágabb perspektívából tekinti át, hogyan befolyásolták a párt taktikájának változásai, egyes gazdasági tényezők, személyi konfliktusok, illetve a nemzetközi politikai helyzet a változékony irodalmi irányelveket,

valamint bemutatja, hogy milyen módon történt az új irodalom népszerűsítése, az irodalomtörténeti közeg megújítása, és az új tézisek prezentálása.

A szerző a világháború után az egy-pártrendszer bevezetését, a párt (kultur)politikai koncepciójának változásait, a különböző társadalmi rétegek megnye-

rését célzó taktikákat, mindezzel együtt és elsősorban az irodalmi intézményrendszer és az irodalmi-kritikai beszédmód kialakítását komplex összefüggésrendszerben elhelyezve tárja föl. Scheibner könyve precíz, sűrű és tartalmas, a vonatkozó szakirodalom sorában mellőzhetetlen, az irodalomtudomány szovjetizálásának

ellentmondásos és összetett folyamatáról, annak jelentéséről és jelentőségéről megkerülhetetlen munka. ■ ■ ■

■ **T. Tóth Tünde** (1989): az SZTE Irodalomtudományi Doktori Iskola PhD-hallgatója.

KECSMÁR SZILVIA

KÖDFÁTYOLON TÚL

Németh Ványi Klári első regénye, az *Anarcsi boszorkányok* Czóbel Minka és Büttner Helén barátságáról és az anarcsi kúriában együtt eltöltött évtizedekről szól. Szokatlan a regény nézőpontja, hiszen a két főszereplőt a napló- és levélrészletek mellett az anarcsi emberek babonás, élénk fantáziával átszótt visszaemlékezéseiből ismerhetjük meg. A történet lényegét éppen ezért nem az irodalom, a festészet vagy az alkotás adja, hanem a két művésznő sok találgatásra okot adó kapcsolata. Az anarcsi szájhagyományak köszönhetően és a szerző fiktív adalékai által egy nyírségi boszorkányhistoria elevenedik meg. Egy olyan boszorkánytörténet, amelyből hiányoznak a boszorkányok, és végső soron hiányzik maga Czóbel Minka is.

Az *Anarcsi boszorkányok* figyelemfelkeltő cím. Divatosságán túl utal a Czóbel Minkáról évtizedek óta folytatott irodalomtörténeti diskurzusra, akár csak a nép babonás képzeletére. Czóbel

Németh Ványi Klári:
Anarcsi boszorkányok
Kalligram, 2014

Minka a lírájában (*Boszorkánydalok*) maga teremti meg a „boszorkány-mítoszt”, amely az évtizedek múlásával sajátos módon forr egybe az életrajzzal, és él tovább számos irodalomtörténeti tanulmányban. Anarcsi boszorkányként tehát nem először jelenik meg Czóbel Minka: ez a címke, sajnos, időnként eltereli a figyelmet egyedi költészetéről. Az alcím, *A javasasszony igaz története a Nyírségből* tovább fokozza a kíváncsiságot, és azzal az ígérettel kecsegtet, hogy a történetben szereplő adatok a könyv műfaji sajátosságai mellett is pontosak, tényeszerűek. A Czóbel Minka életrajzát kevésbé ismerők számára a borító belső oldalán található fülszöveg nyújt támpontot, hiszen itt találkozunk elsőként a művésznő nevével, sőt, azt is megtudhatjuk, hogy a regény dokumentumelemeit fiktív adalékok gazdagítják. Ezt támasztja alá a könyv mottójának választott idézet is Simone de Beauvoirtól: „Az irodalom és az igazság között bizonytalan a kapcsolat”. Tökéletes a mottóválasztás, hiszen regényében a szerző éppen erre a bizonytalanságra épít. Hiába a számos hitelesnek tűnő napló- és levélrészlet vagy riport, az olvasónak fogalma sincs, mi a történet igazságalapja, és mi merő kitaláció. Ez a regény legnagyobb hibája.

Czóbel Minka és Büttner Helén barátsága önmagában is érdekes. A közös alkotói folyamatokról, egymás inspirálásá-

ról vagy a Párizsban együtt töltött hónapokról fennmaradt feljegyzések a Czóbel Minka-életrajz értékes adalékai. Kár, hogy a regény nem dolgozza fel a barátság legértékesebb vetületét, és megelégszik a találgatásokkal. Kapcsolatuk jellegéről megoszlanak a vélemények, mivel nem áll rendelkezésre egyértelmű bizonyíték intim viszonyukra. Büttner Helén már a kinézetével megbotránkozást keltett. Mindig férfiruhában járt, haját rövidre vágatta, mély hangon beszélt, és különös szokásaiból a nyírségi pusztán sem engedett. Az írónőt néhányan magányos, megkeseredett vénlánynak mutatják be, mások idős korában is tetterős, mozgékony, vidám embernek, megint mások Justh Zsigmondhoz köthető romantikus szálakat keresnek, vagy a festőnővel való feltételezett lesbikus kapcsolatot boncolgatják. Tény, hogy a művésznők német, ritkán francia nyelvű levelezése számos zavarba ejtő kifejezést tartalmaz. Ezek közül néhány a regényben is megtalálható. A szerző is Büttner Helén iránti vonzódásából indul ki, és ez a motívum végighalad az egész könyvön, végül a fantáziadús visszaemlékezésekkel nyer megerősítést. Ugyanakkor már a festőnő eredetileg német nyelven írott levelei sem hitelesek a regényben. A szerző Büttner Helén gyakran obszcén szavaival olyan érzetet igyekszik kelteni az olvasóban, mintha az egész korabeli úri társadalom, hátrahagyva az önbecsülést és a keresztény értékrendet, a bűnös élvezetek fertőjébe süppedt volna. A szerző Czóbel Minka napló- és levélrészletei közé is csepegtet ebből a szándékból, kedve szerint alakítva a megszólaltatott emberek, az élők emlékezetét. A lesbikuságot tényként kezeli, mégsem jut tovább a feltételezésnél.

A regény másik motívuma maga a boszorkányság. Az írónő javasasszony voltára nem először történik utalás. Kiss Margit monográfiájából tudjuk, hogy Czóbel

Minka értett a gyógynövényekhez, számos betegséget kezel, ezért a település lakói idős korában is bizalommal fordultak hozzá. Persze, ez még nem lenne elég egy vérbeli boszorkányhistoriához, ahogy a naplórészletek pontos gyógynövényreceptjei sem. A szerző a regény végén riportszerűen bemutatott anarcsi beszámoló alapján kívánja helyére tenni az összes részletet, kísértekastállal, szellemekkel és befalazott gyermekkoporsóval együtt. A megelevenedő babonás képzetek akár a valóságból is meríthetnek. A kúrián évtizedekig három nő (Czóbel Minka, özvegy nővére és Büttner Helén) osztozott, és pusztán e tény elég lehetett volna a találgatásokra, még akkor is, ha mindhárman saját lakrészrel rendelkeztek. Azonban néhány gyógynövényrecept még csak nem is varázsigé, hogy elhitesse az olvasóval Czóbel Minka boszorkányságát, más adalékokra viszont aligha akadhatott a szerző. Pedig a regény címe figyelemfelkeltő, és ez a motívum, ha hitelesség nem is, érdekessé még tehetné a regényt. Csak hogy a szerző nem tud mit kezdeni ezzel a lehetőséggel. Ráadásul Büttner Helén feltételezett lesbikusságán túl semmiféle boszorkányos tettet nem követ el, így végképp indokolatlan a címben szereplő többes szám használata. Sőt, amennyiben ők ketten boszorkányok, miért nem vált Minka nővére, Emmy is azzá?

A szerző a riport műfajához nyúl, amikor az anarcsiak szemüvegén át kívánja bemutatni a két művésznő barátságát. Valóban érdekes kísérletet tesz múlt és jelen összekapcsolására, ám a megszólaltatott emberek túlzott vulgaritása sok esetben felesleges, nem mellesleg méltatlan is. Semmit nem ad hozzá a ma is élő legendához, csak még jobban eltávolít az íróntól. A nép hangja nem feltétlenül trágár, és a legkevésbé sem attól lesz igaz. Ráadásul a kúria végnapjait vagy az értékek széthordását, elégetését bemutató drámai képek önmagukban is hatásosak lennének, ahogy a polgármester profitorientált látásmódja is. Sőt, Czóbel Minka alakja egy olyan képpel gazdagodhatna, amilyennel tanulmányokban, elő- vagy utószavakban aligha találkozhatunk. Sajnos, a szerző pontatlanul használja az északkeleti nyelvjárást, és a riportok a naplórészletekkel együtt szétterjednek a regényben. Ráadásul az általa megszólaltatott emberek – a polgármestert is beleértve – gyakran sértő megnyilatkozásai

igen lesújtó képet adnak a mai Anarcsról. A szerző végzős gyanánt Anarcs pusztát is megszólítja. A „*máladozó falak*” és az „*elmúlásában is szép őspark*” regényhez illő drámai záróképek. „*De túl, / A ködfátyolon túl, / Szép tündérkertek nevetnek*” – írja Czóbel Minka egyik versében, és, szerencsére, az egykori bárókert a regény megjelenése előtt néhány hónappal tényleg új életre kelt. Apró részlet, ám erről a szerzőnek is tudnia kellett volna.

A regény szokatlan szemszögből mutatja be – Margócsy József irodalomtörténész szavaival élve – a régi udvarház utolsó gazdáit. Sokféle embert megszólaltat, a napló- és levlérészletekkel, valamint a kissé töredezett történetmeséléssel a hitelesség érzetét keltve az olvasóban. A valós és fiktív elemek teljesen egybemosódnak, így vagy mindent elhiszünk a szerzőnek, vagy azt sem, ami mégiscsak Czóbel Minkához tartozik. Persze, egy regénybe sok minden belefér, és nem kell, hogy igaz legyen, kivéve,

ha ezzel az ígérettel kecsegtet a borítón. A regény legnagyobb hibája, hogy nem váltja be ezt az ígéretet. Hitelessége folyamatosan megkérdőjeleződik, nyelvzete gyakran vulgáris, műfaja pedig közelebb áll az újságíráshoz, mint a szépirodalomhoz. Kár érte, mert egy valóban Czóbel Minkáról szóló regényen keresztül végre a szélesebb olvasóközönség is megismerhetné az író műalkotásait. ■ ■ ■

■ **Kecsmár Szilvia:** kommunikáció szakon végzett, majd a párizsi Sorbonne-on tanult. Jelenleg az SZTE BTK Irodalomtudományi Doktori Iskola hallgatója. Kutatási területe a 19. század végi magyar nőirodalom, különös tekintettel Czóbel Minka munkásságára. Az irodalomtudomány mellett szépirodalommal is foglalkozik. Írásai különféle folyóiratokban (Agría, Ezredvég, Liget, Napút, Spanyolnátha, SzegediLap, Tiszatáj Online) és antológiákban jelennek meg.

JÉGA - SZABÓ KRISZTINA

FEMINISTA irodalomtörténeti SZÉLJEGYZETEK

Kádár Judit a hazai feminista irodalomkritika egyik „nagyasszonya”, írhatnám enyhe sznobériával, vagy választhatnám új kötetének szellemiségéhez és tematikájához, vagyis a polgári nőirodalom kialakulásának hőskorához jobban illeszkedő, bár hazai pályán megterheltebb, „úttörője” kifejezést. Mindenesetre ő vetette fel először a hatástörténeti kapcsolat lehetőségét Erdős Renée erotikus lírája és Ady szecessziós én-kultusza között, vagy értelmezte elsőként a történelmi regény hagyományának szubverzív megújítójaként Kosáryné Réz Lola alig ismert regénytörténetét. Szorgalmasan és akkurátusan aláhúzza a feminista diskurzus által feltárt, mára már közhelynek számító tényt, hogy az esztétikai alapú kánon a női szerzőkkel szemben a felejtés, a kitorlás, a perifériára szorítás mechanizmusait működtette.

Kádár Judit:
Engedelmes lázadók
– Magyar írók és nőideálkonstrukciók a 20. század első felében
Pécs, Jelenkor, 2014

„Hálisten, mindez már a múlté” – dőlhet hátra megkönnyebbülten a már nem az elavult férfias-nőies sztereotípiák szorításában lélegző mai olvasó; minket már nem feszélyezhet ez a paradigma, irodalmi és társas viszonyainkban feszültséget nem gerjeszt a bigott „elnyomódiszempiciósdi”. Kádár Judit le is szögezi ezt számunkra „*Költőnők ti csontos, csúnyák*” című tanulmányának konklúziójában: „A mai negyvenes és még fiatalabb irodalmárok számára a nők ál-

tal létrehozott költészet egyenértékűsége már magától értetődő.”

Az *Engedelmes lázadók* címmel publikált tanulmánykötet nem pusztán a szerzőnek az elmúlt tíz évben már megjelent írásait gereblyézi össze, hanem irodalomtörténeti nagynarratívát igyekszik létrehozni. Erről árulkodik a kötet szerkesztése is: az előszó és az összegzés, a társadalomtörténeti kontextust teremtő nyitófejezet után a címlapon felvonultatott öt nőírónak szentelt, egy-egy pályáivet részletesen bemutató tanulmányok sorakoznak a Tutsek Annától induló ívben, következik Erdős Renée, Lux Terka, Tormay Cecil, Kaffka Margit, a legtovább élő és író Kosáryné Réz Lolával bezárólag. Kosáryné történelmi regényeit, Erdős lírájának korabeli kontextusát és hatástörténetét, a kánonból való kiszorulását külön tanulmányokban vizsgálja részletesen Kádár Judit. Majd az átfogó témájú írások következnek, mint néhány szignifikáns sajtótermék nőképének és a női költészet recepciótörténetének a modernitásból induló és napjainkig húzódo áttekintése. Ez az általánosító szemlélet már a pályatörténetek között elhelyezett, Kaffkát taglaló írásban is jelentkezik, amely sokkal inkább esettanulmányként, mintsem életrajzként olvasandó: hiszen Kaffka életrajzán és műveinek tematizációján keresztül a nőkérdés kulcstémáját, a nők korabeli iskoláztatásának lehetőségeit és kőrlményeit mutatja be.

Függelék címmel a kötet végén hozzáférhető még egy táblázat is, ami a 30 legismertebb, polgári korszakbeli nőíró iskoláztatására vonatkozó, az adott író születési helyét, idejét és ismert foglalkozásait is tartalmazó adatokat foglalja össze. A terület feltáratlanságát mutatja még a gyakori „nincs adat” megjelölés. Számomra sokkolóak így egy csokorba sűrítve a tudván tudott tények, amelyek csak megerősíthetik az egyéni erőfeszítésnek kijáró, talán inkább mai önazonosságunkat erősítő együttérzésünket. (30 író nőből csak 3 jutott el bölcsészettel kapcsolatos felsőoktatási képzéshez, Czöbel Minika és Ritoók Emma külföldön, Reichardt Piroska pedig Budapesten.)

A bevezető mellett egy jól tagolt fejezetet szentel a kötet a század eleji nőkérdés történeti hátterének, az emancipációs mozgalom fő törekvéseinek, a korszakbeli nőkép bemutatásának. Ebben

saját kutatásokra és néhány, a témában már rendelkezésre álló hazai nőörténeti szakirodalomra egyaránt támaszkodik, ilyen például Pető Andrea és Szapor Judit munkája, *A női esélyegyenlőségre vonatkozó gondolkodás hatása a magyar választójogi gondolkodásra* vagy *A női szerepek a társadalomban és az alkotóművészetekben* kötet, illetve ez utóbbiban Aczádi Juditnak a századelő nőképét bemutató tanulmánya. Fontos perspektíva, hogy Kádár Judit nemcsak nőörténetészekre hivatkozik, hanem beépíti például Gyáni Gábor alapvető mentalitástörténeti írásainak eredményeit is. Ugyanakkor hiányolom, hogy Agatha Schwarz-on kívül nem kapcsolja be a témát a nemzetközi feminista modernitáskutatások áramába, gondolok például Rita Felski írásaira.

A nőirodalom történetét a diszkurzív elnyomás elleni küzdelem történetében ábrázolni, patinás vállalkozás. A hazai feminista kritika gyakran kietlen berkeiben járatlanabbak számára fontos összefoglalni néhány alapvető tudománytörténeti ténytt ezzel kapcsolatban. Például azt, hogy a társadalmi emancipációt célzó, a maskulin liberalizmus ihlette klasszikus feminizmus nálunk szinte a nyugateurópaival válltve haladt. (Hamarosan látható a moziban, *Emily Plankhurst leányai* címmel, a szüfrasset-mozgalmat a nagy nyugati szabadságmítoszok mentén ábrázoló film.) A dualizmus boldog békeidejének plurális világában követi nyomon Kádár Judit könyve Tutsek Anna és Erdős Renée írónői indulását, mint a kor alapvető szociológiai tendenciáit reprezentáló életutakat. A Tutsek-pálya kompromisszumait a lecsúszó dszentri kálváriája és a nők önálló jogi státuszának, munka és tanulási lehetőségeinek hiányai egyszerre jelölik ki. Az erdélyi családból származó, sokáig férjhez menni nem tudó, élénk intellektuális érdeklődésű, írói ambíciókkal megáldott egyedülálló nő kiegyezik a gyerekírói pályával, mint számára biztos egzisztenciát is kínáló lehetőséggel, és ebben teremti meg írói arculatát.

Erdős pályája a túladunai kis falu orthodox közösségéből a századelő nyitott és pezsgő Budapestjének kulturális terén át a zsidó asszimiláció és a női emancipáció röögös útjainak metszéspontjában alakul. A századelő újító szellemű és felkapott költőnöje a Bródyval való

szerelmi viszonyból kilépve íróként Pesten ellehetetlenül, ezért külföldre utazik, majd idegösszeomlását katolizálás és új írói identifikáció követi, ami egybeesik a hazai politikai fordulattal, a katolikusnemzeti kurzus kialakulásával. Sikeres lektűrjeinek a húszas években egyszerre „erotikus-katolikus” jelzőkkel illehető paradoxona, hogy a női lét tabutémáit a korszak kispolgári elvárásait nem sértve tematizálják.

„A századforduló tájkán megszülető, Kaffka Margit életműve kivételével soha kellően el nem ismert női irodalomnak egyik jellegzetes hangon megszólaló, úttörő képviselője” – írja könyvében Kádár Judit Lux Terkáról. Majd a felkapott újságíró *Budapest-Schneider Fáni* című, 1908-ban írt, a közelmúltban ismét kiadott regényét részletesen értelmezve jut a következő megállapításra: „Lux Terka e regényében Budapest mint femme fatale metaforájával, Budapest-Fáni sorának alakításával már 1908-ban jelezte a feudalizmustól szabadulni még a polgárosodó fővárosban sem képes, a reformok végrehajtása helyett a bajokért a felelőséget bűnbakokra hárító társadalom mély válságát.” A kulturális kontextus és az irodalmi toposzok összefüggésének érzékeny vizsgálata helyett néhol a feminista kritika hetvenes évekbeli hangvételét idéző, sematizáló, harcoss szemlélet, a társadalmi folyamatokat megszemélyesítő elképzelések uralkodnak a szövegen. Ugyanakkor példázak is a feminista kutatásokra jellemző interdiszciplináris szemléletet. Bár Kádár Judit elsősorban irodalmárként van számon tartva, mint az irodalomtudomány kandidátusa, aki jelenleg a szombathelyi főiskolán tart kurzusokat, az irodalmi szövegeket gyakran kordokumentumként olvassa, illetve szociológiai-társadalomtörténeti reprezentációként kezeli. Az értelmezéseket áthatja a feminizmus „politikája”, Kádár a nemzetközi gender-kutatások közéletében is szerepet vállal (2002 International Comparative Literature Association (ICLA) Gender Studies Committee-jének választmányi tagja), elkötelezettsége a kötetet kézikönyvvé alakítani igyekvő szándékában is nyilvánvaló.

A szerző az előszóban leszögezi, hogy a XX. század első felére kialakulóban volt egy sajátos, női irodalmi hagyomány Magyarországon, az irodalom periferiáján ugyan, de a tömegkulturális terme-

lés lehetővé tette jelenlétüket, ez a hagyomány pedig 1945 után megszakad. (Maga a női író mint szakma természetesen megmarad, az emancipáció szocialista változata nem vitatja el a nőktől az írás jogát. Sőt az irodalmi elitbe bekerülnek további nőírók, mint például Nemes Nagy Ágnes.) Bár a kommunista hatalomátvétel után kibontakozó kulturális padlássóprás a konzervatív feminista Kosárynéval és a katolicizmus miatt szalonképtelenné lett Erdőssel együtt, gyakorlatilag a polgári nőirodalmat szinte teljes egészében érintette, ideológiai szempontból a legmegterheltebb életmű Tormay Cecílié.

Jelen kötet Tormay-fejezete elsősorban az ezredforduló után új erővel fellobbanó kultusz ellendikációját formáló szövegre, *Az antiszemitizmus jutalma* címmel már 2003-ban megjelent tanulmányra épül. Az írás elsősorban a *Bujdosó-könyv* antiszemita toposzainak felsorakoztatására, valamint a MANSZ tevékenységének és politikatörténeti szerepének bemutatására fókuszál. A Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetségét 1918 novemberében szervezte meg Tormay és a később háttérbe szorult Ritoók Emma, a női választójog Károlyi-féle törvényének megszületése után. A Tormay-féle narratíva szerint a román betörés miatti riadalom, a nemzetvesztés réme motiválta ezt a lépést, a „magyar asszonyok” a haza megmentésére szövetkeztek. Ennek a Kádár szerint már-már fasiszta irányultságú szervezetnek az ideológiai súlya meghatározó marad végig a Horthy-korszakban, ehhez a sok helyütt csak a magyarországi feminizmus konzervatív fordulataként aposztrofált jelenséghez kapcsolódik például a nagy példányszámban megjelenő, államilag finanszírozott Napkelet című sajtóorgánium is. Kádár Judit hangsúlyozza, hogy a konzervatív politikai elit a hagyományos női szerepek hívószavaival nyeri meg a női szavazókat, megteremtve ezzel a keresztény-nemzeti kurzus egyik fontos bázisát. Tormay *Bujdosó-könyvének* megszületése tehát már ehhez a magyar asszonyok vezetője-státuszhoz kötődik, Kádár álláspontja szerint antiszemitizmusában pedig még saját korának jellemző, hasonló tematikájú írásain is túlszár. A Horthy-korszak hivatalos nőpolitikájának reprezentatív figurájaként előtérbe tolt író – Kádár

megfogalmazásában – „ezen buzgósnak” túlzóan felelősségre vonó megítélését Kollarits Krisztina *Egy bujdosó írónő* című, 2010-es könyvében erősen vitatja. Kollarits Tormay *Bujdosó-könyvének* szemléletét az írónő társadalmi osztályának, az úri középosztály vezető elitjének tipikus nézőpontjaként fogadja el, adott történelmi helyzetben akceptálhatónak tartja, a politikai elitnek a Monarchia összeomlása és a forradalmak miatt kialakuló veszélyérzetét pedig lírai és drámai hangnemet is mozgósítva érzékelteti. Érdekes számomra a védő és vád-beszédek dinamikáján túl Kádár Juditnak az a mikrokutatása, amely szerint Tormay is, Tutsekhez hasonlóan, 1906-tól, édesapja halála után, a korabeli, a pártában maradt nőket kiszolgáltató helyzetbe hozó társadalmi gyakorlatokból próbált az irodalmi tevékenységgel kitörni. (Kollarits Krisztina egyrészt „osztálya” nézőpontjával azonosítva menti Tormay antiszemitizmusát, majd Kádárral vitakozva éppen az ellenkezőjét igyekszik bizonyítani, tudniillik, hogy Tormay nem tartozott a „hanyatló dzsentrihez”, tehát nem volt szüksége az írói egzisztenciára, hiszen minden férfi családtagjának értelmiségi-polgári foglalkozása volt, és nagy hivatali karriert futott be. Így Kollarits nem különbözteti meg a férfiakkal és a nőkkel kapcsolatos társadalmi elvárásokat, lehetőségeket.) Tutsek és Kaffka Margit taníttatását a saját ambíciójukon túl az apa halála után elszegényedő család szituációja, a biztos egzisztencia hiánya, valamint a kislányok külsejéről alkotott negatív ítélet (tudniillik, hogy úgyszemint lehet majd őket „jól” férjhez adni) együttesen ösztönzi. A gyermekeit egyedül nevelő Erdős és a férje betegsége miatt a családfenntartó szerepébe kényszerülő Kosáryné esetében is alapvető motivációvá válik az írói lét egzisztencia-teremtő lehetősége. Milyen szomorú, mondhatnánk e sors történeteket olvasván, hogy a nagy ambíciót és tehetséget a női szabadságfokokkal kapcsolatos elképzelések korabeli korlátai ilyen rejtékutakra, tévutakra szorítják. „Engedelmes lázadók”, mondja a cím. A lázadás ilyen „nőies”, behódoló változata, a pszichológia nyelvén az elnyomó, az agresszor szerepéből származó elvárások interiorizálása, Verena Kast svájci pszichológusnő szerint az agresszor-áldozat szerepjáték dinamikájában igen gyakori,

az áldozatszerep vállalása pedig jól illeszkedik a hagyományos női szerepkörhöz, sőt egész kultúránk egyik alapvető beíródása. Kádár Judit többüknél megjegyzi azt, amit Tutseknél így fogalmaz meg: „haláláig azt a nőknek másodrendű szerepet juttató patriarchális szemléletmódot, nőideált népszerűsítette, amelytől fiatalon oly sokat szenvedett.” (39.)

Tormay pályája jó példája annak, hogy az uralkodó ideológia eszméinek túlhajtása, az agresszor oldalára állás elfedi a felfogató és szankcionálandó női aktivitást. Julia Kristevának van erről egy alapvető eszmefuttatása *A nők ideje* címmel fordított tanulmányában: az a kérdés áll az írás középpontjában, vajon miért van az, hogy a legnagyobb elnyomó rendszerek (a latin-amerikai diktatúrákra fókuszál, Kínát és a nemzeti szocialistákat említi) rendre kitermelik az elnyomást nem megváltoztatni akaró, hanem abban még „lelkesebb”, élen járó női segítőkét...

Egyetérthetünk tehát Kádárral abban, hogy milyen ironikus is az, hogy a szubverzív módon ambiciózus, identifikációját nő létére az alkotó aktivitásban és a társadalmi szerepvállalásban kialakító, nemi identitásában sem a társadalmi elvárásokat kielégítő Tormay nőideállá lett. Ezért is tartom fontosnak Tormay kapcsán Kádár Juditnak azt a meglátását, amely, bár pszichológizáló érvek mentén, textológiai megfigyelésekkel kevésbé megerősítve, a zsidó-ábrázolás negatív sémáit a férfi-figurák negatív ábrázolásával kapcsolja össze: „a férfiak iránt érzett, leplezett ellenérzéseit a zsidók elleni gyűlöletté transzformálta.” (68) Az ellenmítoszon túl azonban még fontos kijelenteni, hogy másságát, női önértelmezését Tormay a korabeli szélsőjobb oldali ideológia keretei között tudta sikeresen megformálni.

Kis magyar feminizmustörténeti kalauzolóként összefoglalva leszögezném, hogy a húszas években a feminista mozgalom konzervatív fordulata következett be, az állam az immár szavazó nők megszervezését politikai feladatként happolta el, az egyre nagyobb számban jelentkező nőírók pedig írásaikkal a hagyományos anya-szerep primátusát, a polgári házasság kettős moráljának elfogadását a populáris katolicizmus eszköztárával erősítették.

Visszatérve a zsidóábrázolás témájához: ez köztudottan a genderszemlélettel

érintkező probléma, hiszen a szubjektum megalkotottsága szempontjából a zsidó és a női identifikáció egyaránt az abject pozíciójában, a hatalmi diszkurzusok által preformálva jön létre. Így a zsidó irodalmárok saját hangjának megtalálása a nőirodalmárok törekvéseivel teljesen párhuzamos. Meggyőzően mutatja meg a zsidóként jelentős magyar íróvá lenni „megszólalási nehézségét”, asszimilációs konfliktusát Bródy Sándor és Kiss József esetében Komlós Aladár.

Kádár Judit nem a szubjektumelméletek szempontjából, csak alapvetően tematikus elemként tekint a zsidó figurájának irodalmi ábrázolására, amely jelzi írójának ideológiai állásfoglalását. Például Kosáryné történelmi regényében kiemeli az „uralkodó elit rasszista és irredenta politikájának keserűen ironikus bírálatát”, ami a női szempontú történelmi regény alapvető törekvése, a női geneológiához kapcsolt alternatív értékrend.

A kötet utolsó tanulmánya valamegyest kilógni látszik a nő történelmi keretből, ugyanis az Oscar Wilde-től kölcsönzött „*Szerelem, amely nem meri néven nevezni magát*” címen queer-horizontú vizsgálódásokat olvashatunk. A tanulmány elsősorban az Oscar Wilde körül kibontakozó botrány magyarországi sajtóvisszhangját összefoglalva és a Wilderől írt irodalomtörténeti szövegeket vizsgálva jutott arra a megállapításra, miszerint „a szexuális másság, a «normális» heteroszexuális viselkedés megnevezésének tilalma az irodalmi művek fordításában és az irodalomtörténet-írásban is egészen a huszadik század második harmadáig hatott, és befolyásolta a művek interpretációját.”

Kádár Judit saját fordítói tapasztalataihoz is kötődő „delfinológiai” érdekességekkel szolgáló írásban olvashatunk többek között arról, hogyan viszonyult Kosztolányi a homoszexualitását nyíltan vállaló és egyben a mizogünia megtestesítőjeként számon tartott angol íróhoz. (1906-ban Babitsnak azt írja Dorian Gay-ről, amit később le is fordít, hogy „a legnagyobb könyv, amit valaha írtak.”) Csak üdvözölni tudom ezt a hiánypótló szemléletet, úgy tűnik, egyre több és alaposabb kutatás lát napvilágot a marginalizált nézőpontok, például a szexuális mássággal kapcsolatos önreprezentációk témájában, hadd említsem például legutóbbi rácsodálkozá-

som tárgyát, Csehy Zoltánnak a magyar líratörténetet átforgató monográfiáját. (Csehy Zoltán *Szodoma és környéke, Homoszocialitás, barátságretorika és queer irányulások a magyar költészetben*, Kalligram, 2014)

Emeljük még ki Kádár Judit kutatásaiból Kosáryné történelmi regényciklusának értelmezését, amely a szövegeket női történelmi önreprezentációként olvassa, a regényt a női kultúra szimbolikus terének és idejének megalkotásaként, vagyis női szempontú történelmi regényként üdvözli. Kádár Judit a történelmi események direkt hatásaként írja le az egyes kötetek narratív stratégiájának változásait: például a harmadik részben, a Vaskalitkában a zsidó-magyar együttélés idilli múltjának ábrázolása a Vészkorszak eseményeihez kapcsolható. A mű a II. világháború alatt íródott, 1942-ben jelent meg az első kötet, az *Asszonybeszéd*, az utolsó, a *Por és Hamu* pedig 1946-ban látott napvilágot. A regénynek recepciója, Kádár Judit értelmezéséig, alig van. Ennek a női szempontú történelmi regénynek a megszületése fontos lépés, úgy gondolom, valóban beszélhetünk valamiféle fejlődésfolyamatról a női nyelv és saját-történet kitalálását tekintve a korszakban, ugyanakkor nem generált folytatást. Ugyanebben a kulturális emlékezet alatti helyzetben maradt Lesznai Anna nagyregénye, a *Kezdetben volt a kert* is, az írónőnek saját korától napjainkig meg-megújuló kultusza ellenére. Jó hír, hogy első, kis példányszámú megjelenése, 1966 óta most 2015-ben, az idei könyvhétre végre napvilágot látott a Múlt és Jövőnél. A regény lélegzetvételét és problematikáját tekintve egy „női Háború és béke”, ráadásul a Trianon-trauma és a zsidó-identifikáció összekapcsolódása szempontjából is használatlanul érdekes olvasmány. (Legközelebb a 90-es évekre érik meg újra az irodalomtörténeti szituáció női szempontú történelem-írásra, napjainkra pedig már igen gyümölcsöző irodalmi-játékká lett a gender-történelem. Gondolok csak az elmúlt évből Tompa Andrea *Fejtől s lábtól* című remekbeszabott és népszerű regényére.)

A hazai feminizmus történetének vázlatához zárásként összefoglalnék egy utolsó közhelyet, a „nem lehet elégyszer elmondani” attitűdjével, amit egyébként Zsadányi Edittől a hazai gender szempontú irodalomelmélet-történet kuta-

tásnak nemzetközileg is elismert figurájától tanultam. Hogy nálunk a Kádárrendszerben nemcsak a modern irodalomelméleti iskolák adaptálása toledott el a 90-es évekre, hanem a feminizmus második áramából is jórészt kimaradtunk (kivételt képez például Bollobás Enikő tevékenysége). Hogy ez az időszak volt másutt a női szempontú irodalomtörténetek megszületésének, az esszenciális nem-felfogás jegyében zajló kánonrevízió kora. Hogy a 68-as társadalmi mozgalmakkal szorosan összetartozó irodalmi irányzatok, így a feminizmus is saját társadalmuk diszkurzusait alakították. Nálunk mindez nem igazán történt meg, illetve a kilencvenes évektől összetorlódva zajlott, míg másutt azóta a gender studies a posztmodernbe termékenyülve hozzájárult a kánon határainak átrendezéséhez, hovatovább (ó, szörnyűség) lebontásához, nálunk még mindig idegen test(ünk). Ne csodálkozzunk hát a feminista irodalomtudomány hazai adaptációjának hányattatott alakulásán, a túlétetet a szupertrendivel vegyítő együttállásán. (Haladás kétségtelenül történt: anno saját kulturális paradigmájukban állva, Gyulai még un block, Schöpflin pedig már csak per cop küldte vissza a nőket a főzőkanálhoz, ma pedig talán akad néhány női akadémikus is.)

Kádár Judit sokat tesz a polgári nőirodalom felfedezéséért, a töredezett, feledésbe merült női hagyomány folytonosságáért. Számos szerző bukkan fel a könyv lapjain a 19. századtól napjainkig, és számos szöveg kerül egymással, és a gyakran szigorú kritikus görccsövévén át saját értelmezői horizontunkkal párbeszédbe.

Ne dőljünk még egészen hátra, mi, emancipált nők és felvilágosult férfiak, pionír hangütésben mondva: azt gondolom, minden megjelenő kötet, minden párbeszéd, így talán ez a recenzió is javít azon az áldatlan állapoton, hogy hazai berkekben a feminista nézőpont még mindig nem teljesen megemészített kulturális viszonyulás. ■ ■ ■

■ **Jéga-Szabó Krisztina:** tanár, a szegedi József Attila Tudományegyetemen végzett magyar-történelem szakon, majd az ELTE Modern Magyar Irodalom tanszékének PhD-hallgatója volt. Kutatási területe a Nyugat-korszak nőirodalma.

A HOLOKAUSZT-IRODALOM ZSÁNERE

lyukacsos történetek
befoldoznám őket
(Hevesi Judit)

(III. rész)

A magyar holokauszt-irodalom története a radikális elhallgatás gesztusával kezdődik. Szép Ernő *Emberszag* című 1945-ben megjelent memoárjának zárzata, már szinte Adorno hangnemében, a kimondhatatlanságról beszél: „Hogy másnapról, november 10-től kezdve mi történt velem meg mindnyájunkkal, azt már nem mesélem el. Azt leírni és azt elhinni érzésem szerint nem is szabad. És amit leírtam idáig is, if you want, remember, if you want, forget.”

Úgy tűnik, hogy Keszi Imre 1958-as megjelenésű, *Elysium* című regényéig a magyar szépirodalomban mindenki a második lehetőséget akarta, és nem kívánt emlékezni a vészkorszakra; bár megjegyzendő, hogy 1956 előtt, cenzurális, azaz politikai okokból, erre nem is igen lehetett volna képes. Mégis akadt valaki, aki – bár nem közvetlenül, hanem egy klasszikus vándortéma maszkját öltve – megkísérelte ezt. Az 1935-ös születésű Simon Tamásról, erről a nyomasztó sorsú, tökéletesen elsüllyedt szerzőről beszélek, bár ő már nem láthatta az átlagtól erősen elhajló munkája gyümölcsét, hiszen 1956 tavaszán véget vetett életének, noha az is lehet, hogy csupán véletlenül túladdagolta akkoriban már egyébként is aggasztó mértékben

szedett altatóját. Egyetlen könyve jelent meg, az impresszum szerint 1150 példányban a Magvetőnél 1957-ben kiadott (azaz voltaképpen ki sem adott) *Don Juan* című „drámai költemény”, melynek előszavából idézem most Hegedűs Géza helyzetképét, mely nagy ívben elkerüli, hogy leírja a *zsidó* szót, ami ez esetben igen komoly szellemi teljesítménynek nevezhető, bár szinte bizonyos, hogy Simon érdekében történt: „Apja 1942-ben munkaszolgálatosként elesett, anyját 1944-ben a nyilasok elhurcolták. A kilencéves fiú a budapesti gettónak nevezett, körülpalánkolt gyűjtőtáborban ide-oda hánykolódik a halálfélelemtől szorongó emberek tömegszállításain. Kilencéves kora óta hordozza a rettegés élményét. De jön a felszabadulás, anyja csodálatos módon visszatér, és a fiú ekkor a halál felől az élet irányába indul.” Hogy ez mennyire és hogyan (nem) sikerült, azt most nem taglalom, a lényeg a dráma. Ami ismét a zsidóság megtagadásának egyik irodalmi emléke, csakhogy valami egészen nyakatekert módon. A jambikus, csengő-bongó pár- és keresztírmekben írt verses drámában megmarad szinte az összes rekvizituma az eredeti mítosznak, csakhogy itt Don Juan, a legendás csábító szerepét a Don Juanpalotában háziiorvosként dolgozó és az úrnőt teherbe ejtő Dávid, a híres zsidó tudós fia játssza, aki beugrik ikertestvére, Don Juan helyére, miután az vízbe fullad. Jákob, a zsidó ikertestvér az első jelenetben, apja halálos ágyánál tudja meg a sötét titkot: „Tökéletes hasonmásod neked!” De Dávid, az apa éppen ezért taná-

csolja Jákobnak, hogy hagyja el a várost, és általában is a gettót: „Hagyd el Szevillát! Jobb, ha messzetűnsz! / Felismernek, ha napfényre kerülsz. / Mert tagadd meg e homály bús honát, / De légy erősebb, mint egykor apád! / Öt évtized ne kelljen, hogy belásd: hagyd el a ghetót, s hagyd el a tudást!” Dávid szerint a tudomány értelmetlen, mivel hiába minden törekvés a megismerésre: „éppoly hülyék maradtunk mostanáig.” És egyfajta hedonista-nihilista-egoista életprogramot kínál a fiúnak, hiszen az ősök „élni tudtak csak – jól élni nem.” Ebben az élvezetekre koncentráció hitvallásban már nincs helye istennek sem: „Figyeld a fű, a víz derűs színét; / felejtse el atyáid házát, istenét; / Felejtse el minden ‘szentet’ és ‘nagyot’ / Nézz földre, az ég ügyis elhagyott.” A sikeres túlélés és boldogulás érdekében a zsidókat és egész hagyományukat meg kell tagadni: „Akarj! S fogod majd győzni, karral, ésszel, / De jaj neked, ha egyszer visszanezel! / Elvesztél, ha a ghetó betemet – / Útravalóul ezt hagyom neked.”

Jákob, azaz immár a főnemesnek öltözött és a világ által annak is hitt Don Juan remek tanítványnak bizonyul; a dráma közepe táján már így summázhata a történéseket: „A kis zsidó felvette jelmezét, / és most világfű és gögös nagyúr.” Jákob szerepnek fogja fel inkognitóját, hiszen úgy véli, színház az egész világ, és benne mindenki képmutató. „A függöny felment. Kezdődik a játék. / Fel a színpadra, hölgyek és urak! / Dúskálni fog a gúny, a test, a szellem / A nagyvilág terített asztalán. / S mitől a kis zsidóccka visszaretten,

/ Az útra bátran indul Don Juan!” A drámában Don Juan amolyan Faust és Ádám egyszerre (megjegyzendő, Christian Dietrich Grabbe 1828-ban írt már egy erősen Goethe-ellenes, félelmetesen érdekes darabot *Don Juan und Faust* címmel...) Vagyis világosan érzékelhető, hogy Simon Tamás, és vele együtt hőse, igazán nagyra tör, de hogy miért nem képes koncepcióját mélyen kidolgozni, és hogy Jákob miért nem képes tervét teljes mértékben valóra váltani (igazolva ezzel Hannah Arendt mondatát: „a zsidóságból nincs kilábalás”), arra most nem térek ki, hiszen eszszém szempontjából ez nagyjából érdektelen. Lényegesebb, hogy Jákob világképében van valami bosszúálló hevület is, és persze nem kevés abból a nevezetes zsidó öngyűlöletből, amelyet először talán Otto Weininger diagnosztizált még a 20. század legelején, Bécsben, és amelyet később, a darab megírásához képest nem is oly rég, a roppant jelentős író, a feltehetően Bergen-Belsenben meggyilkolt Pap Károly képviselt halálos elszántsággal *Zsidó sebek és bűnök* című 1935-es esszéjében, melyben kijelenti: „az asszimiláció félresikerült”, és azt kiáltja, hogy az öngyilkosság szükséges állomása a zsidóság fejlődésének, mert csak „utána képes látni az életet a maga hamvasságában és teljességében”. Nem tudni, hogy a Hárshegyven többször is kezelt Simon Tamás ismerte-e Pap Károly szavait, mindenesetre öngyilkos módon adagolta túl alattóját 1956. március 26-án.

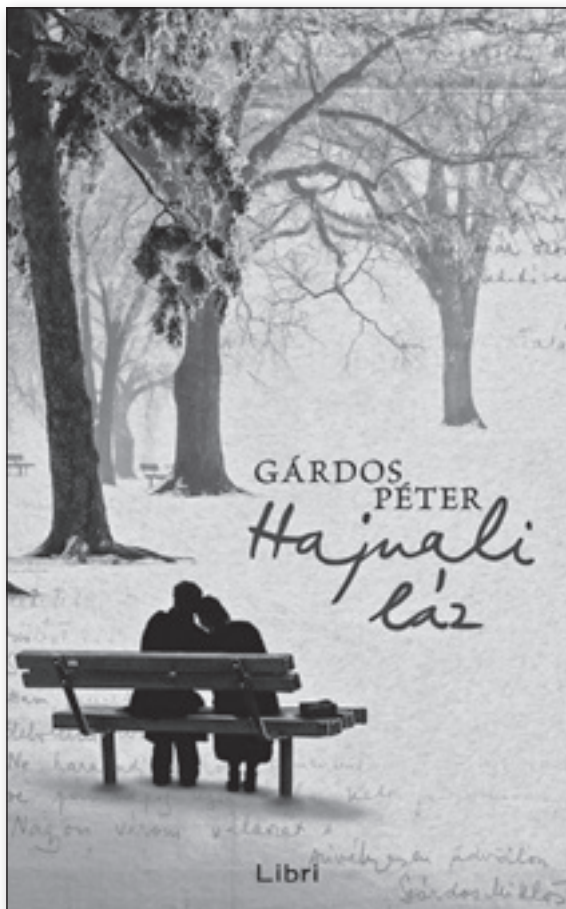
A holokauszttagadás sajátos módja

De nem mindenki követte a teljes felszámolás tébolyultan önostorozó és visszafordíthatatlan módját. Auschwitz és a Duna-part rettentő sokkja után a némileg hidegebb fejjel megalapozott magatartás egyik vezérmotívuma hangzott fel Szép Ernő utolsó mondaiban, mégpedig a felejtésé. És különös módon, a magyar holokauszt-irodalom legújabb darabja, Gárdos Péter *Hajnali láz* című regénye részben ugyancsak a felejtésnek, a szándékos elfojtásnak köszönheti lét-rejöttét. Gárdos Péter szülei 1945-ben, levelezés útján ismerkedtek meg, és házasodtak aztán össze Svédországban, ahol a koncentrációs táborok túlélőiként részesítették őket igen gondos rehabilitációs kezelésben. Ám minderről a fiú csak meghökkentően később értesült. „A levelek létezéséről ötven évig nem tudtam. Apám halála után Anyám, szinte mellékesen, két forrás levélköteget nyújtott át, búzakák és skarlátszínű selyemszalaggal összekötve.” Ez a levelezés alkotja az először 2010-ben kiadott, akkor nem sok figyelmet keltett, de most, átdolgozott verzióban újból megjelent, és nagyjából világsikert elért regény (és a belőle készült, szintén a Fiú által rendezett film) alapját. Persze a könyv utószavában Gárdos Péter is felteszi a kér-

dést: Miért e felejtés? Miért ez a radikális elhallgatás? De aztán ott a válasz, igaz, csak kissé rejtetten, feltételes módban: „Mintha valami szégyenfolt vetült volna a kezdetekre.“

Ez a szégyen természetesen nem a megismerkedés és aztán előbb levelezésben, majd személyes találkozásokban kibontakozó kapcsolat furcsa körülményeire vonatkozik, hanem a zsidó sorsra (pontosabban sorsstalanságra), a meggyalázott zsidó létre, arra, hogy valakit teljesen ártatlanul kiszakítanak az életéből, és aztán meg akarják gyilkolni, és olyan tettekre kényszerítik, például hullákat kell égetnie, mint Gárdos apjának, amelyet rettenetesen szégyell túlélőként. És amelyeket különösen restell a gyermeke előtt, hiszen nem akarja, hogy a fiú megalázottnak lássa őt, még akkor sem, ha ez addigra már részben a történelem homályába merült. Bonyolítja a helyzetet, hogy Gárdos Péter apja, Gárdos Miklós, ahogy az ugyancsak az utószóból kiviláglik, amolyan udvarhú és szerfölött sikeres újságíróként tevékenykedett a Kádár-rendszerben mint a *Magyarország* című, a korszakban egyébként meglehetősen színvonalasnak és szinte libertinusnak számító hetilap egyik alapító szerkesztője. Vagyis a párt kegyeltje volt, „egy megcsinált ember”, ahogy a polgári világban mondták volna, akinek talán kínos lehetett a bergensbelseni múlt. Ehhez járult egy másik elem, nevezetesen az, hogy a Kádár-rendszerben voltaképpen nem voltak zsidók; Kádár szisztémája ebben is igyekezett meghaladni a Rákosi-korszakot. Mivel az átlagember a kommunistákat a zsidókkal azonosította, jobbnak tűnt az MSZMP számára, ha a zsidóságról nem esik szó. Kicsit kiélezetten fogalmazva: Kádárék nem antiszemitaik voltak, hanem *aszemiták*, ha lehet ilyet mondani. Minden erejükkel azon voltak, hogy ne vegyenek tudomást ama tényről, hogy létezik és létezett zsidóság. Így aztán a rendszer és a zsidók pártos része ignorálta nemcsak a saját múltját és származását, hanem általában véve is a zsidóságot. A holokauszttagadás egy sajátos módja volt ez. És egyebek mellett a nyilvánosság előtt ezert sem lehetett értelmesen beszélni a zsidók meggyilkolásáról vagy annak irodalmi ábrázolásáról, hiszen ellenkező esetben elfogadták volna, hogy léteztek és léteznek zsidók. Hogy léteztek, valamikor, a történelem előtti sűrű, szinte biblikus ködben, azt aligha lehetett tagadni. De hogy még most is léteznek, ezt egyszerűen a szőnyeg alá söpörték, vagy elmaszatolták az internacionalizmus addigra már tréfának is alig vett, de vészhelyzetben mégis előrántható jelszavával. (A vallásos zsidó alakja pedig tökéletesen érdektelen né vált, persze ugyanígy a katolikus/protestáns/huszi-ta kommunista figurája is. A zsidókat 1989 után újra fel kellett találni.) Gárdos Miklósnak ezt a helyzetet is figyelembe kellett vennie, amikor zsidóságát, pontosabban tábori múltját elhallgatta. Talán ezért sem írta meg átfogónak tervezett regényét, melyről szin-

tén fia beszámolójából értesülünk. „Apám egyik levelében azt írta, hogy egy regény tervét forgatja fejében. A vagonutat akarta megidézni, *A nagy utazást*, a közös borzalmat a német lágerekig, azt a művet, amelyet aztán Jorge Semprun megírt helyette.” Hogy miért nem írta meg, arra Gárdos Péternek van egy végiggondolt sejtése, mely alighanem igaz. A korábban megszállottan kommunista, ám a Rajk-per után fokozatosan kiábránduló Apa 1956-ban disszidálást tervezett, de végül maradtak. És aztán jött a már említett nagyon sikeres újságírói karrier. Gárdos Péter megoldása: „Meggyőződése, hogy az idea, az eleinte valóságosságig növelt hit, később a rezignált beletörődés megszüntette, felőrölte benne az író.” De, felteszem, hogy ennél azért több is történt. Semprun nem zsidóként, hanem mint ellenálló, mint *maquisard* került táborba. Viszont Gárdos Péter apját elsősorban zsidóként üldözték. Ez a különbség perdöntő. (Arról persze nem is beszélve, hogy Semprun Franciaországban élt és alkotott, azaz egy teljes mértékben kifejlett polgári demokráciában, ami a szocialista Magyarországról nem állítható.) Ha Gárdos Miklós megírja könyvét, fel kellett volna tárnia zsidó Énjét a nyilvánosság előtt, és ez feltehetően nagyobb traumát okozott volna neki, mint az, hogy már nem hisz feltétlenül a kommunizmus eszméjében, és gyakorlatában még kevésbé.

A túlélő szégyene

És természetesen magának a túlélésnek is megvan a maga szégyene, ha a túlélő azokra a sorstársaira, barátaira, családtagjaira gondol, akik odavesztek, míg ő megmaradt. Mindezekről nem beszélhet a túlélő, hiszen talán a holtak emlékét sértené meg. És úgy véli, mint Szép Ernő, hogy ha a részletekről nem beszélhet, akkor talán jobb, ha az egészet elfelejti.

Elias Canetti németül 1960-ben (aztán magyarul 1991-ben) megjelent nagyszabású szociálpszichológiai műve, a *Tömeg és hatalom* lapjain külön fejezetet szentel a *túlélő* alakjának. Önmaga szemében a túlélő „az élet kegyence. Hogy még él, megannyian viszont, akik imént még mellette álltak, már nem élnek, az félelmetes súlyú tény. Maguktehetetlen hevernek a holtak, ő szálegyenesen magasul föléljük: olyan ez, mint ha azért lett volna a csata, hogy ő túlélje. Eltérült róla a halál, át a többiekre. Nem mintha ő került volna a veszélyt. Szembenézett ő barátai közt a halállal. Barátai elestek. Ő talpon áll és dicsekszik.” Canetti szerint a túlélőt áthatja a *kiválasztottság* tudata. „Valahogyan különbnek érzi magát, csak azért, mert megvan. Helytállt, hiszen él. Sokak közt állt helyt, hiszen mindaz, aki a földön hever, nem él. Akinek sokszor sikerült túlélni így mást, az *hős*.” Canetti nem beszél a túlélés szégyenéről, és noha ő maga is zsidó volt, tipológiájában megfigyelhető (talán ő is a felejtés és elhallgatás nevében?) a holokauszt túlélőjének esetéről. Noha egyértelmű, hogy itt valami különös esetről van szó, hiszen a zsidóüldözés túlélőjét nem hathatja át semmiféle pátosz. Ő nem harcban szerezte meg magának a túlélés dicsőségét. A zsidó táborlakó sors nélkül, fátumtalanul lett túlélő; nem ő választotta a harcot, hanem azt rákényszerítették, és amely ebben az értelemben nem is volt harc, ráadásul teljesen aránytalannak mutatkozott. Canetti túlélője a mindenkori háború túlélője: „Az ellenség ugyanúgy tört az életére, ahogy ő az ellenségére. Ezzel a kinyilvánított és módosíthatatlan céllal álltak ki egymás ellen. Az ellenfél elbukott. A hős viszont sértetlen maradt a harcban. Túlélése hatalmas tényével csordulásig telve újabb harcba veti magát. Hozzá nem érhetett senki, ezután sem érhet hozzá. Sérthetlensége nőttön-nő, egyre jobban vértelmezi.” Csakhogy a zsidó túlélő senki ellen nem akart harcolni. Itt nem volt harc, ezért túlélése a végtelenségig lemeztelenített pária pusztá szerencséje; merő véletlen. A sorstalanság érzése ezért oly pusztító a lélek számára. A zsidóság ez esetben nem választott, hanem rákényszerített létnek bizonyul. A táborlakót belekényszerítették zsidóságába. És ezért is érzi szégyenletesnek, ha emlékeznie kell arra a helyzetre, mely minden mozzanatában kényszerű és ezért számára totálisan idegen volt. Már régen asszimilálódott, többnyire még csak vallásos sem volt, vagy ha

mégis, akkor katolikus/protestáns/huszita, és zsidó rituáléja legfeljebb odáig ment, hogy szerette a sóletet meg a flódnit, és erre az élet vagy a Történelem cinikusan beledörgölte az arcába Hannah Arendt mondatát: „a zsidóságból nem lehet kilépni!”

Ráadásul, és ezt igen szépen írja meg Gárdos Péter, a zsidóüldözés túlélői sokszor egymás előtt is szégyellik történetüket, különösen, ha, mint ez esetben, szerelmesekről van szó, akik még normális esetben is olykor eltitkolják egymás elől múltjuk kisebb-nagyobb szégyenfeltjait, vagy azt, amit ők maguk annak tartanak. Amikor fél éves levelezés után, 1945 decemberében, a svédországi Eksjöben végre személyesen is találkozik az eljövendő házaspár, a 25 éves Gárdos Miklós és a mindössze 18 éves Reich Lili, a kezdeti elfogultság után csak úgy dől belőlük a szó, „mint amikor berobbantanak egy víztározót. Egymás szavába vágtak, izgatottak voltak és türelmetlenek, egyszerre akartak bepótolni mindent. De a legfontosabbról nem beszéltek. Se akkor, se később.”

Az Apa nem beszél arról, hogy három hónapon át hullákat égetett Bergen-Belsenben. Az Anya nem beszélte el szabadulása napját, amikor kilenc órájába tellett, hogy csontsovány és meztelen testét a baraktól elvonszolja a ruharaktárig, ahol aztán egy hátrahagyott német katonai egyenruhába burkolózott. És egyáltalán: semmit nem beszéltek magáról a táborról, az utazásról a marhavagonban, azaz egyetlen szót sem váltottak a lényegről, amit ma a „holokauszt” névvel foglalunk össze. Az elhallgatás, az elfojtás rögtön a szabadulás pillanatában kezdődik.

Mindazonáltal e téren akadtak kivételek. Ilyen roppant méltatlanul elfelejtett Gáli József egy rövid futama, mely a *Szűnyogok és nemeskőcsagok* (Szépirodalmi, 1981) című novelláskötetében lelhető fel. Az 1930-ban született és, mint Simon Péter, egyetlen valódi kötete (korábban Gáli mesekönyveket írt) megjelenése évében meghalt Gáli nem szégyellte zsidóságát, sokkal inkább öngyötrő kéjjel ragaszkodott hozzá, éppúgy, mint élete másik döntő élményéhez, az 1956-os forradalomhoz. (1957-ben halálra ítélték, később ezt 15 év börtönre enyhítették.) Idemácsolom a *Gyümölcsközért* című egyperces novellát, vagy inkább prózaverset a *Címszavak egy önéletrajzi lexikonból* elnevezésű sorozatból.

„A lágerban összeakadsz apáddal. Ő előbb ér oda világlátó útján. Orvos, tehát barakkorvos lesz belőle. Ha valakinek megy a hasa, adat neki egy fakanálnyi fehér port, mielőtt az illetőt a hasmenése miatt porrá égetnék. Egyszer megtudja előre, hogy mikor jönnek az illetékesek szelektálni. Szelektálni, azaz válogatni. Néhány esztendővel később te is szelektálsz majd egy gyümölcs-zöldségközértben a rothadt paprikákat az egészségesektől. A lágerekben is kihajigálták időnként a barakkládákból az elevenen rohadásnak indu-

lókát. Levernek például egy cölöpöt, és a cölöpre vízszintesen ráerősítenek egy lécet, aki a léc alatt el tud sétálni, és nem veri be a fejét, az kispaprikának, korcsnak bizonyul. Te bizonyosan elsétálnál alatta így tizenégy évesen, de Apád elrejt a latrinabarakkban. Hosszú árok húzódik végig a barakkban, és a deszkaülőkék alatt vascső fut. Apád két csuklódnál fogva ehhez a vascsőhöz kötöz. Te pedig lógsz. Lógsz egy álló délelőttön át derékig az ürülékben, pácolódsz klórbűzben és másféle illatokban, hogy tartós légy, és kiírd az életet.”

Ez szinte elviselhetetlenül forró vallomás. De ha figyelmesebben olvassuk, észleljük itt is az elidegenítő elemeket. Mindjárt abban, hogy a szöveg (és ez az egész kötet egyik vezető szövege) a Németh G. Béla által (valamikor még az 1960-as években) „önmegszólító” verstípusnak elnevezett halmazba tartozik. Nyilvánvaló, hogy az Én beszél itt, de második személyben láttatja önmagát, mintegy elhatárolódva saját magától, ami nem is csoda. hiszen éppen az ürülékben lóg. A túlélő alakja itt a szarból születik meg, pontosabban *újja*, és ez groteszk, kissé öngyűlölő hang; a túlélésnek ekkor nincs semmiféle fenséges eleme. Távolgató jellegű a műfaj is, amelyet „rémkarcolat”-nak nevezhetnék, és megfigyelhető, hogy Gáli általában is az apróbb elemekből összeálló, mozaikszerűen megformált narrációt érezte hitelesnek kötetében. A nagy, széles mederben hömpölygő elbeszéléstől lemondott, sok mozzanatot balladai homályban tartott; mindez ismét az elhallgatás, az elfojtás, a kimondhatatlanság felé terelte írói modorát. Ráadásul egyértelmű ambíciója volt, hogy 1956-ról is szóljon, ami természetesen csak részlegesen sikerülhetett: így is kisebb csoda, hogy a könyv egyáltalán megjelenhetett.

Hollywood közben

Esszém második része zárlataként feltettem a kissé szarkasztikusan áthangszerelt Adorno-féle kérdést: lehetséges-e Hollywood után, Hollywood közben verset írni, művészetet csinálni? És ha igen, hogyan?

Hát nagyjából úgy, ahogy Gárdos Péter teszi. A holokauszt-irodalom zsáner lett immár, és ennek megvannak a maga nem túl szilárd, de azért nem is teljesen cseppfolyós törvényei. Egyike ezeknek, hogy a történetnek igaznak kell lenni. Ha ez nem áll fenn, és kiderül, hogy a történet nem valódi, a valóságban nem történt meg, akkor a közeg büntet, és kétségbe vonja magának a szerzőnek az emberi hitelét is, ami egyet jelent azzal, hogy művészként is majdhogynem kiközösíti. Ezt láthattuk Jerzy Kosinski esetében, aki azt hazudta, hogy a világhírű, majdnem Nobel-díjat hozó *Festett madár* című regényében leírt eset valóban megtörtént, ám amikor kiderült a füllentés, Kosinski

pária lett a művészeti világban. A holokauszt-irodalom nem tűri meg a fikciót, nem tűri meg azt a regényt, mely nincs ellátva a valóság menlevelével: aki nem járt Auschwitzban/Buchenwaldban, az nem írhat Auschwitzról/Buchenwaldról. (Élesen és még általánosabban megfogalmazva ez annyit jelent, hogy a táncrend szerint a holokausztról csak zsidó írhat. Egyelőre. De alig hiszem, hogy ez sokáig így marad; az Idő, mely köztudottan a „legbölcsebb”, majd itt is kimélyíti a téma medrét.)

És nem tűri meg a fantázia termékeit Gárdos Péter könyve sem, melyből azért is idézhettem fel Miklós és Lili, az Apa és az Anya megszólalásait és életrajzát oly módon, mintha *valóságos emberek*, nem fikciós alakok lennének, mivel maga a szerző is úgy tekinti őket. Amikor Gárdos Péter az utószóban Miklósról beszél, akkor a valóságos apjáról szól, aki a regényben ugyan nagybetűvel szerepel, de a szövegben nem különül el az anyakönyvi apa és a regényalakként értett Apa alakja. Valóság és fikció szinte tökéletesen egybeesik ebben a regényben, melynek utolsó mondata nem véletlenül utal arra, hogy a házaspár életében „csendben, sóváran” már készülődik a fiú, azaz életük későbbi krónikása, Gárdos Péter. Így aztán feltehetőleg nem is lehet teljes joggal regénynek nevezni a *Hajnali láz* című munkát, melynek *non fiction* mivoltát még jobban megerősíti a szerkezet, az egész megformálás, melyben a valódi, egykor valóban megírt levelek elegyednek a „fikciós” elbeszéléssel; a regény mintegy részletesen kibontja, „megzenésíti” a levelekben fellelhető információkat, tényeket, eseményeket, érzelmeket. Mondhatná erre valaki, hogy az olvasó nem tudja ellenőrizni, hogy vajon nem Gárdos Péter költötte-e – legalábbis részben – a leveleket is, és ez esetben érvelésem semmisnek tekinthető. Ez igaz. A levelek valódisága nem ellenőrizhető egy kívülálló számára. Ugyanakkor az érv mégsem elég erős, hiszen az olvasó csak azt érzékeli, amit az elbeszélő – ráadásul egyes szám első személyben – sugall a számára, ez pedig éppen az, hogy a szülők levelei valódiak, hiszen ezt követeli meg a holokauszt-irodalom mai zsánere. És egyértelműnek látszik, hogy magának az elbeszélőnek a számára is csak akkor hiteles a regénye, ha a leveleken, azaz a valóságon alapul. A holokauszt-irodalom esetében olyan fikcióval állunk szemben, melynek kizárólag a valóság a próbaköve, és persze igazolása is. A végtelenségig fokozott realizmus ez, és így nem áll messze a riport műfajától, a pőre dokumentarizmustól.

A túlélő diadala

A *Hajnali láz* irodalmi értelemben inkább filmforgatókönyv, mint valódi elbeszélés. Gyorsan lepergő, poénokra kihegyezett szituációkat olvasunk, pár sza-

vas jellemzéseket, iskolás tájleírást, miliórajzot, mind ezt a lehető legnagyobb tempóban, hogy aztán minden fontos mozzanatot a dialógus tartalmazzon. Mint minden jó kommersz forgatókönyvben, és a *Hajnali láz* kétségkívül igen színvonalas szcenárió ebben a vonulatban, a párbeszédék adják meg a cselekmény és az egész formálás dinamikáját. Az epika közben elsatnyul, de ez már általában véve is a tömegkultúra egyik mellékhatása, hiszen a mai regények zöme, tartozzanak bár az úgynevezett magaskultúrához, nem egyéb, mint a majdan belőlük készülő film előszobája. (Jellemző, hogy az elmúlt évtizedek legsikeresebb, leginkább kanonizált magyar regényeinek legalább 70 százalékából készült már film. Vagy ha még nem, már tervezik...)

A *Hajnali láz* kétségkívül giccs (noha, mint feltehetően mindenki, nem tudom, mi a giccs; vagy legfeljebb úgy tudom, miként Szent Ágoston nyilatkozott arról, mi az Idő: „ha nem kérdik, tudom, ha kérdik, nem tudom”). De ezt most nem rossz vagy feddő értelemben, és pláne nem a morális számonkérés iskolamesteri hangján szeretném kimondani, olyasmit sugallva, hogy a regénybeli zsidó pár csodával határos túléléséről és szerelméről azért mégsem ille-ne olyan cukros hangnemben szólni, ahogy Gárdos Péter a regényben teszi. Ez meg sem fordul a fejemben. Hiszen vannak jó, ízléses, semmilyen értelemben nem bántó giccses is (vajon nem ide sorolható Roberto Benigni *Az élet szép* című tábortábori filmje, nem ilyen giccs a *Sorstalanság*ból gyártott film vagy a *Schindler listája* ?), és Gárdos könyve, úgy érzem, a rokonszenves, a senki ízlését komolyan nem sértő giccsesek közé tartozik. Annál inkább, mivel mára a holokauszt-irodalom és -film eljutott arra a pontra, hogy már különösebb hazugság nélkül képes lemondani a rettenet, a táborok úgynevezett poklának ábrázolásáról; pusztán azért is, mivel kiderült, hogy ennek bemutatása (láthattuk ezt Bruno Apitznál, sőt némiképp még Semp-run, Primo Levi regényeiben, sőt Borowski novelláiban is; és nagyon hangsúlyosan *nem* tapasztalhattuk Kertész fő művében) éppúgy giccsel, csak nem feltétlenül a megszépítő, a nyálás, hanem a horror-giccsel fenyeget, mint a rémségek elkerülése. Ráadásul az elmúlt évtizedekben előbukkant iszonyatos mennyiségű dokumentum, levéltári anyag, tábortábori felvétel, történetírói feldolgozás szinte fölöslegessé teszi a borzalmak ábrázolását, hiszen mindenki tudja, miről van szó. (És ne feledjük, a filmművészet, abban az értelemben, ahogy Antonioni, Bergman, Bresson, Buñuel, Fassbinder, Fellini, Godard, Jancsó, Wajda és a többiek művészetét elgondoltuk, már régen a *Star Wars* küzdelmeinek zajábavész.) Lili és Miklós története edesbús szerelmi románc, és hogy ez a táborok árnyékában és aztán a megszabadulás napfényében történik, az csupán annyit jelent most, hogy az emberiség, a híres mondást parafrázálva, ma már igyekszik – ha ez

esetben nem is nevetve –, de legalább némi derűvel megszabadulni iszonyatos múltjától. „Majd a kiontott vértócsa fakó lesz / s mosolyra fakaszt mind, ami ma bánt”, írta József Attila, és igazat szólt. És nem vitás, hogy Gárdos Péter igen meggyőző félmosollyal adagolja a megszépítő vagy legalább enyhítő humort. Miklós nem csupán hős, mondhatni kettős holokauszt-túlélő, aki egyrészt túléli a tábort, másrészt legyőzi a tábor következményeként szerzett halálosnak mutakozó tüdőbaját, hanem egyben amolyan klasszikus, cselvígjátékbeli kis szemil is, aki a túlélés érdekében szerfölött megbocsátható furfangokkal él szerelme elnyerése, egyáltalán az elviselhető, a folytatható élet érdekében. És a mellékalakok szintén ebbe az irányba mozognak: a magyar nyelvet komikusan törő svéd orvos, Lindholm és magyar felesége, a majdnem törpe Márta; Svensson doktor, aki a maga szemérmes módján feltehetően szerelmes Lilibe; a szinte kizárólag sós heringen élő Kronheim Emil, ez a száguldó magyar rabbi, aki beutazza az egész országot, hogy a svéd kormány megbízásából lelki támaszt és különféle praktikus segítséget nyújtson honfitársainak; a katolikus Björkman család, amelynél Lili van elhelyezve, aki a szabadulása után „azonnal és végérvényesen szakított zsidóságával”, és elhatározza, hogy megpróbál katolikus lenni – persze mi sem természetesebb, hogy sikertelenül. A regény végén a vígjátékbeli örök rezonőr, Kronheim győz, akinek rábeszéléssel és más trükkökkel sikerül megakadályoznia a pároccka katolizálását, hogy aztán végül összehozza a hüpe alatt a zsidó esküvőt. Hogy aztán Budapesten a házaspár férfitagja mégis levetkezi zsidóságát, az már nem alkotja közvetlenül a regény tárgyát.

Gárdos Péter, mint a holokausztról szóló művek gyakorlatilag összes magyar alkotója (kezdve Ember Máriával, aki az 1974-es *Hajtűkanyar* elejére mottónak azt írta: „Ennek a könyvnek a tárgya nem ‘a’ zsidó sors. Amit ez a könyv elbeszél, az magyar történelem”) folytatva Kertész Imrével, aki műve roppant sikere után kijelentette, hogy a *Sorstalanság* nem a táborokról, de sokkal inkább a Kádár-rendszerrel szól) szintén nem akarja, hogy holokauszt-regénynek tekintsek művét. Ami teljesen érthető, hiszen egy művész kissé megalázva érzi magát, ha alkotását besorolják valamiféle jól körülírható zsánerbe, és úgy érzi, alkotása elveszíti önálló entitását, az örök érvényre törő lendületét, és pusztá illusztrációvá aljasul, és innentől nem egyéb, mint egy ideáltípus reprezentációja.

Még határozottabban tiltakozik a besorolás ellen Nyíri János, a *Madárország* című regény írója.

„Nagyon sokáig nem tudtam, hogy meg fogom-e írni ezt a regényt. Komoly fenntartásaim vannak a ‚holokausztirodalommal‘ kapcsolatban, ki nem állhatom ezeknek a könyveknek a ‚művészetét‘ vagy azokat a holokauszt-filmeket, amelyekben jól táplált hollywoodi

színésznek úgy csinálnak, mintha auschwitzi foglyok lennének. Sosem voltam Auschwitzban. Mit tudhatnék erről? A küszöbön álltam, jó sokáig, és nagyon sok embert láttam, akik átlépték a küszöböt. Aztán rájöttem, hogy az az idő, amit a küszöbön állva töltöttem, sokkal pusztítóbb és sokkal fontosabb volt számomra, mint bármi más, ami velem történt. Úgy döntöttem, hogy megírom a könyvet. Megpróbálok olyan hitelesen rekonstruálni az eseményeket, amennyire lehet. Nem vetem meg a fantáziát, tehát regény lesz, de nem lesznek benne erkölcsi prédikációk.”

Ki látta Nyíri Jánost?

De előbb pár szót arról, ki volt Nyíri János (Budapest, 1932 – London, 2002.) Ez sajnos eléggé elkerülhetően, mivel annak ellenére, hogy a regény immár kétszer is megjelent magyarul (első ízben 1990-ben, igaz, eléggé riasztó külsővel és papíron) úgynevezett szellemi életünkben semmiféle jelét nem észleltem, hogy komolyan megkísérelte volna bárki is befogadni, egyáltalán észlelni ezt a rendkívül fontos munkát. Hivatalos holokauszt-szakértőink szunnyadtak, és az irodalmárok (beleértve sajnos magamat is) ugyancsak az ignorancia mézes álmába szenderültek. Legfőbb ideje, hogy letegyük a pótvizsgánkat.

Nos, az internetről összegereblyézett adatok szerint „Nyíri János szülei, Nyíri Tibor és Spitz Júlia elismert magyar zsidó írók voltak”. Az elismert anyáról semmilyen adatot nem találtam, az apa keresett újságíró és színpadi szerző volt, *Leszámolás* című novelláját a *Nyugat* is közölte; *Hajszja* című tragikomédiáját a Belvárosi Színház játszotta; legismertebb műve az 1949-es *Díszmagyar* című film forgatókönyve; 1977-ben halt meg Budapesten. A fiú, Nyíri János 1955-ben végzett a Színművészeti Főiskolán rendezőként, 1956-ban disszidált, mivel ha elfogják, talán halálra is ítélik a forradalomban vitt, egyébként epizodista, szerepe miatt. Párizsban, Marseille-ben és Londonban dolgozott rendezőként, pár színdarabjával komoly anyagi sikereket aratott; első regénye, az 1979-es datálású *Streets* a magyar forradalomról szól; a második, a *Madárország* (eredetileg *Battlefields and Playgrounds* címen jelent meg 1989-ben, és rendkívüli elismerést hozott; például a *Financial Times* az év könyvének választotta, ami elég szép siker); harmadik regényét (*Curtain up!*) nem sokkal halála előtt fejezte be, de az mindeddig nem jelent meg. Pályájáról, életéről Kiss Yudit írt nagyon tájékozott összefoglalást a *Magyar Narancs*-ban (2014. 3. szám); a *Madárország* első magyar kiadásáról egyetlen kritikát találtam (Millok Éva írta az *Ezredvég* c. folyóirat 1991-es évfolyamában; mindössze tíz sor, igaz, elismerő hangon); a 2014-es kiadásáról kettőt leltem fel eddig (az egyiket Dés Mi-

hály írta az *ÉS* 2014. október 10. számában; a másik László Szabolcstól származik, és a *Korunk* 2014. decemberi számában jött ki), valamint nemrég pár fontos és megilletődött futamot Heller Ágnestől a *Szombat* című lapban.

E visszhangtalanság oka többféle lehet. Az első mérőben gyakorlati jellegűnek tűnik (Nyíri kötete, William Brandon fordítói közreműködésével, eredetileg angolul íródott, és ekként nem minden további nélkül tekinthető a magyar irodalom részének; a szerző soha nem került bele a magyar irodalmi életbe, és feltehetően nem is ambicionálta ezt, ráadásul a megírás idején, vagyis az 1980-as években meg sem fordulhatott a fejében, hogy könyve magyarul is megjelenik), de mégsem teljesen az. (Ráadásul van egy erős ellenpéldánk, nevezetesen a Nyírirel majdnem egykorú, 1935-ben született, ugyancsak '56-os disszidens, Agota Kristóf életműve, amely ha lassan is, de bekerült a magyar irodalom tudatába, noha legfeljebb érintőlegesen magyar tematikájú.) Nyíri regénye ugyanis nem pusztán praktikus, de szellemi értelemben sem jellegzetesen magyar jelenség, és sokkal több joggal határolódik el a holokauszt-irodalom zsánereitől, mint magyar pályatársai. Elég egyértelmű, hogy regénye valóban nem tartozik a magyar holokauszt-irodalom tágabb halmazába, hiszen nem az *Endlösung* vagy a KZ-táborok adják témáját, hanem a – hogy úgy mondjam – mindennapi nácizmus: egy kisfiú és családja, embertársai, ellensé-

gei és támogatói élete Magyarországon, 1940 és 1945 között, egy Ocsú nevű falun, majd a fővárosban, végül ismét a fikatív faluban. Határozott ecsetvonásokkal megfestett, balzaci értelemben vett realizmus ez: szélesen hömpölygő, gazdag, olykor kimondottan izgalmas cselekmény; rengeteg, különféle szociológiai rétegből származó mellékalak, plasztikusan vagy kevésbé pregnánsan megjelenítve; sorsfordító tájak, utcák, iskolák, üzletek, focipályák, házak és lakások sora; jelentőségteljes életképek egy pusztulásba rohanó, de azért persze élő és élni akaró, és ennek megfelelően sokféle értelemben is vérbő város életéből; politika, háborús hírek a rádióban és az újságokban, egyáltalán a „történelem gyönyörűségei” (Nyíri fejezetcíme ez) egy gyermek és körülötte élő felnőttek szemével; kalandok, szerelmek; egészében véve lenyűgöző panoráma, amolyan 19. századi ízléssel, nagyjából omnipotens elbeszélővel, akinek mindenható mivoltát csak némileg korlátozza, hogy azért mégiscsak egy kisgyerekről van szó.

De ez csak az első, vagy a leginkább szembeötlő rétege a regénynek, amelyet ebben az értelemben történelmi-társadalmi regénynek is nevezhetnénk. Vagy netán nevelődési regénynek, ha ahhoz volna kedvünk.

A gyermeki erotika

Ám ennél fontosabb a gyermeki világ ábrázolása, vagyis a kalandok sora, melyek többnyire abban csúcsosodnak ki, hogy lesz-e megfelelő placc vagy labda a következő focimeccshez, melyet a zsidó srácok vívnak a keresztény sráccal, de persze a két csapat tagjai közti, amolyan „árja-párja” keveredések igencsak szép számmal előfordulnak. *A Pál utcai fiúk* vagy a francia klasszikus, az 1912-ben kiadott *Gombháború* dramaturgiája bukkan elő olykor; utóbbi talán még erősebben, hiszen ebben is politikai színezetű a gyermekek és az általuk képviselt két falu, a klerikális jellegű, „fehér” Verlans és a felvilágosult, „vörös” Longoverne harca. De eszünkbe juthat a méltatlanul elsüllyedt szerző, Örley István 1936-os novellaremeklése, *A Flocsek bukása* is. Ez a kamaszregényes hangvétel adja meg a könyv frissességét; hogy úgy mondjam, civil hangját. Említett recenziójában Dész Mihály látszólag némi joggal veti szemére az írónak, hogy a főszereplő gyermek, Sondor Jóska túlságosan is okos, elbeszélése, stílusa messze meghaladja az életkorának megfelelő szellemi szintet. „A narrátor felnőtt, tehát olyasmint is tud, amit kisfiúként nem érthetett. Az elbeszélő időnként összekeveri ezt a két tudatszintet, és gyerekhőse szájába olyan információkat, gondolatokat ad, melyek nem felelnek meg korának. Valaki azzal magyarázta ezt nekem, hogy vannak koraérett gyerekek, pláne azokban a nehéz időkben. Csakhogy ez nem egy gyerek lehetséges szellemi érettségének a kérdése,

hanem az irodalmi hitelességé.” Ez az érv azonban, bár kézenfekvőnek tűnik, ha jobban belegondolunk, mégis inkább tarthatatlan, hiszen az ilyesfajta esztétikában voltaképpen már az is hiteltelen vagy hihetetlen mozzanat lehet, hogy egy 12 éves gyerek egyáltalán regényt ír, ami persze nem kevésbé képtelen dolog, mint az, hogy egy macska megírja az önéletrajzát Hoffmann *Murr kandúr* című remekében. A mimézis, legyen bármilyen pontos, soha nem tükörszerű. Minden művészet csal, és a hitelessége nem azon mérhető, hogy mennyiben vág egybe a valósággal, amely persze az idő teltével folyamatosan változik, azaz eléggé megfoghatatlan, ráadásul nincs arra mércénk, hogyan beszél és gondolkodik egy 12 éves gyerek vagy netán egy harmincas nő. Ha elfogadjuk, hogy Madame Bovary éppen úgy gondolkodott, ahogy azt Flaubert elgondolta és sugallta, akkor elfogadhatjuk Nyíri eljárását is (arról nem is szólva, hogy tudomásom szerint még senki nem vonta kétségbe Köves Gyuri történetfilozófiai értelemben rendkívül mély monológiát a *Sors-talanság* végén, pedig az aztán tényleg messze fölötte áll, legalábbis elvileg, egy 15-16 éves fiú szellemi szintjének.) Egy ilyen típusú Én-elbeszélő, aki visszatekint gyermekkorára, egyébként is voltaképpen a későbbi felnőtt hangján szól, az efféle narráció bújtatott memoár (gondoljunk csak az *Iskola a határon* elbeszélőjére), ahogy azt Dész Mihály is érzékeli, noha e keveredést problematikusnak látja. Nálam semmi nem kezdte ki az elbeszélés hitelét, melyben csak igen ritkán észleljük a későbbi tanú sarkított ítéleteit, utólagos igazát.

Egészen rendkívüli például a gyermeki erotika ábrázolása, mely akkor lesz még hitelesebb, amikor a regény során megismerjük az apát, aki nem más, mint amolyan irodalmi szélhámos és zsúrsátán, és akit minden felbukkanásakor valami vadító női pára övez, ráadásul az anya alakja körül is állandóan érzékelhető valamiféle erotikus zizegés, és nem rajta múlik, hanem éppenséggel az utána féltékenyen vizslató fián, Sondor Jóskán, hogy egy boros éjszaka nem omlik Nyikolaj, a snájdig szovjet tiszt karjába a regény végén. A gyerekeknek volt kiktől örökölnie, mondhatnánk, amikor már rögtön a könyv legelején ezt a fullasztó szexualitással átítatott jelenetet olvassuk szende kis falusi játszópajtásairól, Ágnesről és Kicáról egy bújócska leírásakor: „Egy deszkából ácsolt fészkerbe bújtam, a kertben, onnan lestem, mikor indulnak keresésemre. De nem mozdultak. Ágnes összefonta karját és Kicát nézte. Kica mozdulatlanul állt. Ágnes toppantott. Kica észre sem vette.

Ágnes hirtelen lehúzta a bugyiját, megfordult, lehajolt, s egy pillanatra fellebbentette szoknyáját. A fenekét félreérthetetlenül felém irányította. (...) Ágnes feneke úgy villant meg az alkonyatban, a virágok között, mint valami különös, fehér láng.”

A kisleány megrémül ettől az elemi élménytől, és ki-
tépvé magát a szerfölött rafinált Ágnes babusgatásából,
elszalad. De ekkor minden tüzet fog körülötte, a ter-
mészet perzselő erotikával tombol a gyerek körül és
brutálisan expresszionista képeket hasít ki a tájból. „Az
alkonyat fényjátéka kék, zöld és sárga tüzet lobbantott.
A lenyugvó nappal szemben füstölögve emelkedett az
égre az este. A járdaszél nyírott bokorsora égett a ke-
zem alatt, amint szembefutott velem. A malmos lova
utolsó pillanatban ugrott félre előlem, csattogott mö-
göttem az utcaórák a patkók alatt. Paraszat lélegeztem.”

Rádásul éppen az erotikus képzelődés, egy másik
kislánnyal, Apor Piroskával szőtt buja románc, majd
Ágnes fehér fáklaként felvillanó kis segge indítja
be a gyermekként is már szinte szívtiprónak számí-
tó Jóska mesélőkedvét, és ez van olyan őrijtően köve-
telő, hogy lebontsa az életkorhoz kötődő korlátokat:
„A nap hosszú órákon át tűzött a padlás bejáratára, és
a hőségben a meséimmel révületbe tudtam esni, ami-
kor akartam. Elég volt földéznem Ágnest – meztelen.”

És a legfontosabb mese a madarakról szól. A vérfor-
raló szexuális élmények révén szerzett átmeneti nagy-
zási hóbortjában a kisserác valósággal a történelem kor-
mányosának képzeli magát. Ezt a döntő szakaszt hosz-
szabban kell idézni:

„Olyan állapot kellett nekem, amit nem lehet elvenni
tőlem. A madár. Elhatároztam, hogy ők az enyéme-
k. Hogy nekem repülnek. Tőlem visznek, nekem hoznak
üzenetet, akinek és akitől csak akarom.” Ez a mesevi-
lág a világpolitika színpadává alakul: „Először az an-
gol királynak üzentem azt, hogy hülye. Nem találtam
a fényképén különösebben ellenszenvesnek, de mi-
kor már a tűzoltóságot és a mozdonyvezetést gyere-
kes ötletnek ítélték, megnőtt az ambícióm, így az is
megfordult a fejemben, hogy angol király leszek, mi-
kor megnövök. Akkor aztán Hitler majd megkapja
tőlem a magáét! (...) Hamarosan egy vércse vijjogott
át az udvar felett, azt az üzenetet hozta, hogy én va-
gyok a hülye. Parancsot küldtem a sasoknak, támad-
ják meg az angol pilótákat.” És így tovább ebben az
erotikus mákonytól túlfűtött, még szerfölött ábrando-
zó hangnemben. A képzelődés utópista jellegű: lehet,
hogy a madaraknak „a Föld és a Nap között van va-
lahol egy országuk, s ez maga is lebeg. Egy nagy felhő
ez az ország, és szél hajtja. Még a repülőnél is maga-
sabbban száll, azért nem találkozhattak vele soha, vagy
ha találkoztak is, egyszerű felhőnek hitték. Az is le-
het, hogy ilyen ország nincs, de ki kell ezt derítenem.
Addig megyek, amíg meg nem látom.”

Amolyan Felhőkakukkvar ez, melyet Arisztophanész
A madarak című komédiájában épít két athéni
polgár, megakadályozva ezzel, hogy az áldozati füst az
égbe jusson, és ezáltal igájukba hajthassák a kiéhez-
tetett isteneket.

De mi van akkor, ha nincs isten?

A küszöb regénye.

Harc Istennel. És az Emberrel

A *Madárország* az egyetlen könyv az itt tárgyaltak kö-
zül, amelynek van vallási, vagy ha úgy tetszik, meta-
fizikai kontextusa. Sőt az egyetlen az összes magyar
idevágó regény közül, amely vallási vagy metafizikus
kérdésként is tárgyalja a véskorszakot. Ez természetese-
n mindenekelőtt isten ügye, vagyis a fő kérdés: léte-
zik-e egyáltalán isten, ha hagyja ezt a rettenetet? Nem
gonosz-e az isten?

A kisleány már a regény első lapjain hajlik rá, hogy
megtagadja istent és egyáltalán a zsidóságot mint val-
lást. A falusi rabbi megdermed, amikor a hájderben ki-
derül, hogy Jóska, azaz „Jaszelef Solem” egyáltalán nem
tud imádkozni, és még a héber betűket sem ismeri.
De a rebbe csak biztatja, hogy imádkozzon, és ami-
kor az Adonájhoz ér, csukja be a szemét, hiszen „nem
szabad rá leskelődni, aki meglátja, meghal.” A követ-
kező jelenet Ionesco vagy Karinthy tollára méltó. Jós-
ka kijelenti: „– Eddig sose hunytam be a szemem, és
nem haltam meg. És az Istent sem láttam. Úgy látszik,
nincs is.” Mire a rabbi majdnem elájul.

Mindez persze még csak rosszcsontoskodás. És no-
ha Jóska majd Budapesten is megállás nélkül froclizza
a különféle tanárokat és rabbikat, addig soha nem jut
el, mint Pap Károly *Azarel* című regényében a rabbi
kisleány, aki azt üvölti szüleinek, hogy „úgyszincs Istent,
és maguk hazugok és gonoszok!” Komolyra akkor fordul
a dolog, amikor Budapesten már tényleg majdnem ki-
úttalannak látszik minden, és hirtelen feltűnik az apa,
akinek ideiglenesen sikerül megúszni a munkaszolgá-
latot. És a srác felteszi a kérdést, ami első hallásra még
a maga számára is nevetségesnek tűnik, hiszen szerinte
mindenki tudja a választ: „Mi az, hogy zsidó?” De az
apa komolyan veszi, és visszadobja a kérdést: „– Kér-
dezz könnyebbet.” Ekkor persze zsákutcába kerülnek,
és a beszélgetés visszatér az alapkérdéshez, amit megint
a kisleány tesz fel a láthatatlan istenről: „Miért fontos az,
hogy Istent ne lehessen látni?” Az Apa megoldása az,
hogy az Istent a törvényeiben lehet látni, úgyszólván
imaginárius módon. És közülük is a legfontosabb az
első a Tízparancsolatból, mely így szól: „Én vagyok az
Örökkévaló, a te Istened, aki kivezettelek téged Egyip-
tomból, a rabszolgaság házából.” Az apa kicsit a későbbi
francia egzisztencialisták modorában elemez: „Azt
mondja Istent: te szabad vagy és a te szabadságod én-
tőlem és általam van. Így és ezért vagyok az Istened.
Ha akarsz ezért szeretni, ha tudsz ennek ellenére nem
szeretni, rajtad múlik. Másként mondva: ha te nem
vagy szabad, én nem vagyok az istened.” És elutasítja
a keresztények alázat-etikáját: „Zsidónak lenni nem je-
lent szolgálai engedelmességet.” Példája Jákob, aki nem
alkudott, „harcolt az Emberrel”, aki voltaképpen Is-

ten volt, az idevágó bibliai hely Mózes I. könyvének 32 : 21-29 versei szerint. „Isten, e küzdelmen okulva, Mózesnek a kilenc Parancsolat előtt zálogba odaadta az elsőt. Ami nélkül a többi semmi. A szabadság Isten záloga.” De világos, hogy most, az *Endlösung* megjelenésével, valami ijesztően és szinte felfoghatatlanul új és eddig nem tapasztalt dologgal kell szembenézni a zsidóknak: „De ilyen még soha nem történt. Mint most. Aki ezért mást okol, a bűneinket, aki ezért mást okol, az szolgál, az nem érdemli meg Izrael nevét: isten széttörte a kőtáblákat.”

De hát akkor mit tehetünk? – kérdi szorongva a kisfiú. „Verekszünk az Emberrel”, feleli az apa, az-az verekszünk Istennel, aki Jákobnak az Ember képében megjelent.

Ez a harcias zsidó eszmény nem sokkal később megfogon a kisfiú képzeletében, természetesen az ágyban, az erotikus képzelgések helyén. De úgy dönt, nem imádkozik. Pontosabban egyfajta negatív imát mond, a szabadság és a harc nevében a kétes státuszú és erkölcsű Istenhez: „Halálba engeded, akiket szeretek, a te népedet és Torma tanítót, és én halálra ítélt rabszolga vagyok. Ha én rabszolga vagyok, te nem vagy Isten, hát nem is imádkozom hozzád, mert az gyávaság. Én a te számodra nem is vagyok zsidó többé, mert te megszegted a Legelső Parancsolatot. Én ezentúl csak a németek, magyarok és a többi gyilkos ellen vagyok. Válassz magadnak népet közülük. Gyerek vagyok, de legalább adj egy puskát a kezembe, (...) és ne felejtsd el, hogy varsói gyerekek kezébe is adtál! A sötétség súlytalanná vált körülöttem, a szemem előtt az ócsúi zsinagóga terme jelent meg. Könnyű szívvel aludtam el.” Ez látszólagos istentagadás, ugyanakkor már majdnem a saját hagyomány elfogadásának küszöbe, még akkor is, ha a háború végén, budapesti utcákat és a halottakkal zsúfolt gettót járva kiszakad Jóskából a kétségbeesett mondat: „Isten megőrült!”

De nem ez a végső szó. A regény zárójelenetében ismét a faluban járunk, Ocsún, ahonnan az összes zsidót, Ágnes is elhurcolták, és ahova a 800 áldozatból mindössze húsz tért vissza, a falusiak kommentárja pedig így szól: „Többen jönnek vissza, mint ahányan elmentek”. Sondor Jóska a trágáival telepiszkított zsinagógát takarítja, amikor ismét révületbe esik, de ezúttal már bármiféle erotikától mentesen. „A kőtáblákat néztem... az üres templomban. A halottak némák, nem kérhetik Istentől számon a sorsukat. Tétováztam, elfogadjam-e élő szeretteimért érzett aggodalomból, félelemből a megvesztegető remény kényszerét, gyáván és hálásan, hogy életben maradtam? Higgyek Istenben?”

A fal repedéseiből, a rothadás, a lóhúgy nedves bűze mögül hangok szívárogtak elő... előbb csak alig sejtethető neszek, füst az éjszakában... , majdnem csaknem tisztán csendült meg emlékezetemben a Dévai tanító

úr éneke, aki e zsolnába mindig a kántor előtt kezdett...Végül hatalmas morajlássá terebélyesedve szólt már a zsinagóga halott férfiainak a falakba temetett hangja: *Nyelvem ínyemhez tapadjon, / És száradjon el a jobb kezem, / Ha én téged, Jeruzsálem, Elfeledlek.*”

A fiú szabad lett, és döntött.

Igaza volt Nyírinek a regénye jellemzésében. A *Madárország* valóban a küszöb regénye, több értelemben is. Az utópikus-erotikus Madárországba az éberálm állapotában, mintegy transzban lehet csak eljutni; míg a világi küszöbön álló srác előtt a perem egyik oldalán Auschwitz nyílik meg, de a másikon a szabadság földje. Ezt elnyeri a háború végével. De a szabadság birodalmában újabb küszöbön áll az *Endlösung* túlélője, választania kell a zsidó lét megtagadása és a hagyomány elfogadása között. A kis Sondor Jóska a zsidók istenét és a saját népét választja. Katartikus, megrázó befejezése egy nem hibátlan, de szinte kimeríthetetlenül gazdag regénynek, melynek itt és most csak néhány számomra fontosabb mozzanatát sikerült kiemelnem. Nyíri műve még nem a magyar irodalom része, de sok tekintetben elodázhatatlannak tűnik, hogy minél előbb azzá legyen. ■ ■ ■

IRODALOM

Gárdos Péter: *Hajnali láz*, Libri, 2015.

Nyíri János: *Madárország*, Corvina, 2014.

Simon Tamás: *Don Juan*. Drámai költemény, Magvető, 1957.

Bán Zoltán András (1954): irodalmár. Csont András néven zenei írásokat is publikál. Korábban a Beszélő és a Magyar Narancs szerkesztője. Legutolsó kötete: *Keserű*, Bookart, 2014.